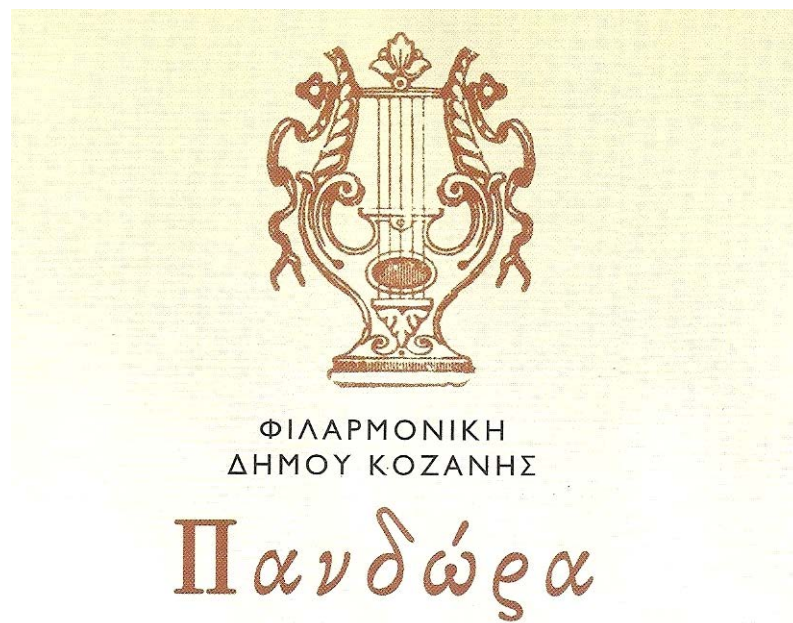

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

**Η φιλαρμονική του δήμου Κοζάνης Πανδώρα και ο ρόλος της στα
μουσικά και κοινωνικά δρώμενα της πόλης την περίοδο 1902 – 1941.**

Πτυχιακή εργασία
του Αυλογιάρη Αστέριου
Α.Μ.Φ 1191

υπό την εποπτεία του
κ. Σκουλίδα Ηλία

Άρτα
Ιούνιος 2014

Περιεχόμενα	1
Πρόλογος	2
1. Η Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και το 1941.....	3
<i>1.1 Κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση στην Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα, έως και το 1941.</i>	<i>3</i>
<i>1.2 Πολιτιστική κίνηση στην Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και το 1941</i>	<i>18</i>
<i>1.2.1 Εκπαίδευση.....</i>	<i>18</i>
<i>1.2.2 Τύπος</i>	<i>24</i>
<i>1.2.3 Ψυχαγωγία.....</i>	<i>27</i>
<i>1.2.4 Μουσική</i>	<i>30</i>
2. Η Πανδώρα	43
<i>2.1 Μπάντες – Φιλαρμονικές</i>	<i>43</i>
<i>2.2 Η ίδρυση και ο διαχωρισμός των τριών περιόδων δράσης της Πανδώρας ως τη Γερμανική κατοχή το 1941.....</i>	<i>44</i>
<i>2.3 Α΄ Περίοδος (1902 - 1913).....</i>	<i>48</i>
<i>2.4 Β΄ Περίοδος : (1924 – 1931)</i>	<i>58</i>
<i>2.5 Γ΄ Περίοδος (1931 – 1941)</i>	<i>66</i>
3. Πανδώρα και κοινωνία της Κοζάνης.	76
4. Βιβλιογραφία.....	86
5. Συνημμένα	93
<i>Κανονισμός της εν Κοζάνη Μορφωτικής Αδελφότητας Πανδώρας ιδρυθείσης τω 1902</i>	
<i>Καταστατικό σωματείου Πανδώρα Κοζάνης (1924)</i>	

Πρόλογος

Η εν λόγω εργασία έχει ως σκοπό τη μελέτη της Φιλαρμονικής του δήμου Κοζάνης «Πανδώρα», από την ίδρυσή της το 1902, έως και τη αναστολή της λειτουργίας της το 1941 λόγω της γερμανικής κατοχής. Μια μελέτη η οποία έχει ως παράλληλο άξονα την κοινωνική κατάσταση η οποία επικρατεί στην πόλη ανά περίοδο και τη συσχέτιση αυτών των δύο. Επικεντρώνουμε στο ρόλο της Πανδώρας στα μουσικά δρώμενα, στη διαμόρφωση μουσικής συνείδησης στην πόλη της Κοζάνης και τη στάση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στη φιλαρμονική κατά συνθήκη. Απώτερος σκοπός της εργασίας είναι να δούμε τι προσέφερε η φιλαρμονική στην τοπική κοινωνία και αν ο ρόλος της περιορίζεται σε μουσικό επίπεδο ή αν παρεμβαίνει στη ζωή της Κοζάνης ποικιλοτρόπως. Την αντιμετώπιση που είχε σε συνάρτηση με τις κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν κάθε εποχή και τη σχέση της με τους υπόλοιπους φορείς της πόλης. Για το λόγο αυτό, η χρονική περίοδος την οποία εξετάζουμε χωρίζεται στην εν λόγω εργασία σε τρία κομμάτια, καθώς σε κάθε ένα από αυτά, οι κοινωνικές καταβολές και συνθήκες διαφοροποιούνται, με αποτέλεσμα όπως θα δούμε να αλλάζουν και τα δεδομένα για το σωματείο της Πανδώρας. Μελετάμε τις εποχές που η δράση της ατονεί σε σημείο αφανισμού και το πώς πάντα βρίσκει τον τρόπο και επανέρχεται. Τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιήθηκε από μερικά στελέχη της, και αξίες που πρόσβευε σαν σωματείο. Και εν τέλει τους λόγους οι οποίοι την έχουν καταστήσει σήμερα στοιχείο ταυτότητας του Κοζανίτη και αναπόσπαστο κομμάτι της κοσμικής ζωής της τοπικής κοινωνίας, της τοπικής παράδοσης, και των εκδηλώσεων που συγκεντρώνουν μαζί όλο τον κόσμο της Κοζάνης.

1. Η Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και το 1941

1.1 Κοινωνική, πολιτική και οικονομική κατάσταση στην Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα, έως και το 1941.

Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Κοζάνη και η ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας είναι ακόμη υπό οθωμανική κυριαρχία. Από γραπτές μαρτυρίες φαίνεται πως οι Οθωμανοί κατέκτησαν τη Δυτική Μακεδονία γύρω στα 1385 – 1390¹. Έλληνες κάτοικοι άφησαν τα πεδινά, τις εύφορες περιοχές στις οποίες εγκαταστάθηκαν μεγάλες ομάδες Οθωμανών, κυρίως πολεμιστών Γιουρούκων και κατέφυγαν στα βουνά, όπου ίδρυσαν νέους οικισμούς².

Η πρώτη επίσημη γραπτή μαρτυρία για την ύπαρξη οικισμού με το όνομα Κοζάνη (Κόζιανη) συναντάται το 1534 στον κώδικα της μονής Ζάβορδας (Αγ. Νικάνορας)³. Από τις αρχές του 17ου αιώνα έχουμε μεγάλη αύξηση του πληθυσμού της Κοζάνης από ομαδικές μετοικεσίες προς αυτήν⁴. Έτσι το μικρό χωριό Κόζιανη αρχίζει να εξελίσσεται σε μεγαλύτερο και σιγά - σιγά σε κωμόπολη. Ο Π. Λιούφης αναφέρει πως η Κοζάνη αριθμεί τότε πάνω από 400 οικογένειες⁵ και ο Μ. Καλινδέρης τη χαρακτηρίζει κεντρική πολιτεία μεταξύ πολλών χωριών⁶. Την περίοδο αυτή ο πληθυσμός αυξάνεται συνεχώς, παρόλο που συμπίπτει με την κυριότερη φάση του μεταναστευτικού ρεύματος προς την κεντρική Ευρώπη⁷. Με την κυριαρχία και τρομοκρατία του Αλή Πασά στη Δυτική Μακεδονία, στα τέλη του 18ου αιώνα, μεγάλωσε το ρεύμα των μεταναστών, με αποτέλεσμα να επέλθει πληθυσμιακή παρακμή⁸. Σε αυτό συνέβαλλαν και επιδρομές άτακτων μουσουλμάνων Αλβανών κατά τη διάρκεια και μετά το τέλος της ελληνικής επανάστασης του 1821.

1 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΗΛΗΣ, «Μία Βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία – Ιστορία της Κοζάνης (1400 – 1912)», Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998, σελ. 21

2 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «Ιστορία της Μακεδονίας 1354 – 1833», Εκδόσεις Βάνιας Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 43

3 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., «Αι συντεχίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας», Θεσσαλονίκη 1958 σελ. 4

4 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, «Ιστορία της Κοζάνης», Αθήνα 1924, σελ. 43 – 44.

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΗΛΗΣ ό.π σελ. 27 -28

ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ ό.π σελ. 10 - 12

5 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ό.π σελ. 44

6 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ ό.π σελ. 10

7 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, «Εκπαίδευση και κοινωνία. Ο κοινωνικός ρόλος του σχολείου στην Κοζάνη, 1880 – 1940», Ινστιτούτο βιβλίου και ανάγνωσης», Κοζάνη 2000, σελ. 44

8 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «Οι δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας», Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 13 – 14, 27 – 29

ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΤΣ Τ. «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος,» στο ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. «Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών», Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979, σελ. 299

Σημαντική μεταβολή στα δημογραφικά δεδομένα της Κοζάνης παρατηρείται από τα μέσα του 19ου αιώνα. Την περίοδο αυτή σταματά η μετανάστευση προς την Ευρώπη, ύστερα από την πνευματική και οικονομική παρακμή των ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας. Παρά το ότι κατά την περίοδο αυτή έχουμε μετανάστευση Δυτικομακεδόνων σε διάφορες πόλεις της οθωμανικής αυτοκρατορίας (από το 1870 και μετά κυρίως στη Θεσσαλονίκη και την ελεύθερη Ελλάδα) η Κοζάνη δεν επηρεάζεται εξαιτίας του μετασχηματισμού της σε διοικητικό και συγκοινωνιακό κέντρο της περιοχής⁹. Σύμφωνα με τον Π. Λιούφη¹⁰, το 1879 εγκαθιδρύεται η αρχή της Δημαρχίας και το 1882 η επισκοπή αναβαθμίζεται σε Μητρόπολη.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1880, η Μακεδονία διαιρέθηκε σε τρία βιλαέτια (διοικήσεις). Αυτά ήταν, της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και των Σκοπίων. Το βιλαέτι του Μοναστηρίου χωρίστηκε σε πέντε σατζάκια (νομούς). Αυτά ήταν : του Μοναστηρίου, των Σερβίων, της Κορυτσάς, του Ελβασάν, της Δίβρης καθώς και ο καζάς Ελασσόνας. Το σατζάκι των Σερβίων όμως, ουσιαστικά αποτέλεσε μία ξεχωριστή διοικητική οντότητα με τον τίτλο Μουτεσαριφλίκι Σερβίων. Το σατζάκι Σερβίων του οποίου διοικητικό κέντρο ήταν τα Σέρβια, υποδιαιρούνταν σε έξι καζάδες (επαρχίες) : Σερβίων, Κοζάνης, Γρεβενών, Ανασελίτσας, Καϊλαρίων και Ελασσόνας. Στα όρια αυτά συγκροτήθηκε ο νομός Κοζάνης με βασιλικό διάταγμα στις 31-3-1915 χωρίς την επαρχία της Ελασσόνας¹¹.

Το 1895 έχουμε την ψήφιση κανονισμού λειτουργίας της Κοινότητας¹² σύμφωνα με τους “Γενικούς Κανονισμούς” που συνέταξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο (1858 – 1860), εφαρμόζοντας τις διατάξεις του χάρτη «Χάτι – Χουμαγιούν». Στα πλαίσια του χάρτη αυτού, ο Σουλτάνος αναγνώριζε σε όλους τους Οθωμανούς υπηκόους ανεξάρτητα από τη θρησκεία ή την εθνική τους καταγωγή, ισότητα δικαιωμάτων και παράλληλα διατηρούσε σε ισχύ όλα τα προνόμια που είχαν κατά καιρούς χορηγήσει οι Σουλτάνοι.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η Κοζάνη αριθμεί 8100 κατοίκους το 1875¹³ και 9000

9 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ. 29

10 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ. 113 – 115

11 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, «Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας», Εταιρία μακεδονικών σπουδών Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 13 – 14

ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ. 19-20

12 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 122 – 123

ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ., «Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς», Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 355 - 372

13 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 244

κατοίκους και 1100 σπίτια το 1900¹⁴. Στις αρχές του 20ου αιώνα έχει 9000 κατοίκους, όλοι Έλληνες (1905)¹⁵ και 11000 κατοίκους συν 70 Τούρκους το 1910¹⁶. Μετά την απελευθέρωση οι κάτοικοι της Κοζάνης είναι 9408 (1913), 10334 (1920), 12702 (1928) και 14022 (1940)¹⁷ όπως φαίνεται από τις απογραφές του ελληνικού κράτους. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή εγκαταστάθηκαν στην πόλη 1000 περίπου πρόσφυγες (819 από τη Μικρά Ασία και 136 την περίοδο 1914 -1923¹⁸.

Όσον αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού της, η Κοζάνη κατοικείται από Έλληνες σχεδόν στο σύνολό της και είναι μία από τις μεγαλύτερες πόλεις της Μακεδονίας με αμιγώς ελληνικό πληθυσμό. Λόγω των προνομίων που απολάμβανε η πόλη τα οποία δεν επέτρεπαν την εγκατάσταση Οθωμανών σ' αυτή, η παρουσία των τελευταίων είναι πολύ μικρή και παρουσιάζεται προς το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας. Ενδεικτικό είναι πως στην Κοζάνη δεν χτίστηκε ποτέ τζαμί.

Τα προνόμια που προαναφέρθηκαν είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας ο οποίος καθορίζει την ιστορία της πόλης. Κατά τον Λιούφη¹⁹ στα μέσα του 17ου αιώνα, ο Χαρίσιος Τράντας, μετά από δωδεκαετή παραμονή στη Ρωσία και κληρονομώντας ένα θείο του αξιωματικό του ρώσικου στρατού (αδερφό του πατέρα του), απέκτησε μεγάλη οικονομική επιφάνεια και αναδείχτηκε σε σημαίνοντα παράγοντα της κοινότητας. Αυτός λοιπόν κατάφερε να λάβει σουλτανικό διάταγμα²⁰ με το οποίο εξασφαλιζόταν προνόμια για την Κοζάνη η οποία γινότανε *malikane*²¹ της σουλτάνας (Βαλιδέ Σουλτάν). Μέσα στο προνομιακό αυτό καθεστώς και λόγω της έλλειψης γης η οποία να ενδείκνυται για καλλιέργεια, ο πλεονάζων οικονομικά ενεργός πληθυσμός της

14 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 46

15 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 46

16 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΗΛ, ό.π σελ 368

17 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 46

18 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 45

19 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 45

20 Σύμφωνα με το διάταγμα “οι κάτοικοι ήσαν ελεύθεροι φόρων τινών των βασιλικών ποστατζήδων και στρατιωτικών κονακίων. Απηγορεύετο να μένωσι εν αυτή μουσουλμάνοι ως μόνιμοι κάτοικοι. Οσάκις δ' έμελλε να εισέλθει στρατιωτικόν σώμα, έδει να παύη η Μουσική και να εκπεταλώνται οι ίπποι και άλλαι τινές παραχωρήσεις εχορηγούντο προς ελευθερίαν εξάσκησις των θρησκευτικών τελετών και πανηγύρεων”.

ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 45

21 *Malikane* ονομαζόταν οι αυτοκρατορικές γαίες που παραχωρούσαν ορισμένοι σουλτάνοι με πλήρη κυριότητα σε ορισμένους ανώτερους αξιωματικούς της κεντρικής διοίκησης για τις υπηρεσίες τους και τις ικανότητές τους.

ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ ΒΕΡΑ, «Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία (15ος – 16ος αι.)», *Εκδόσεις Πορεία*, 1990, σελ. 115 – 116.

Το σύστημα των *malikane* προέβλεπε την ισόβια παραχώρηση *mukataa* (φορολογική ενότητα ή περιοχή). Συνήθως οι *mukataa* συνίσταντο σε κρατικούς φόρους

CVETKOVA BISTA A., «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 16ου ως τα μέσα του 18ου αι». Στο ΑΣΔΡΑΧΑΣ ΣΠΥΡΟΣ, ό.π, σελ 103

Κοζάνης στράφηκε στην οικιακή βιοτεχνία και το εμπόριο. Η πολιτική προστατευτισμού και αστικού εποικισμού που εφάρμοσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην περίοδο της πολιτικής της ανόδου προώθησε την ανάπτυξη βιοτεχνιών στις βαλκανικές πόλεις²². Βασικές βιοτεχνικές δραστηριότητες της Κοζάνης ήταν η βυρσοδεψία, η υποδηματοποιία, η νηματουργία και η υφαντουργία. Εμπόριο γινόταν και με τα γεωργικά προϊόντα της περιοχής όπως ο κρόκος, το κόκκινο πιπέρι, το σιτάρι, ο καπνός, τα σταφύλια, το κρασί και το ρακί²³. Έτσι οργανώθηκε αγορά κάθε Σάββατο και Τρίτη στην Κοζάνη που συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Κατά την περίοδο αυτή άρχισαν να επεκτείνονται οι εργασίες των Κοζανιτών και πέρα της περιφέρειας και εμφανίζεται και μετακίνηση σε μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως σε Κωνσταντινούπολη, Ουγγαρία, Αυστρία, Πολωνία και Γερμανία, ανοίγοντας έτσι και νέους εμπορικούς δρόμους.. Με την αποστολή κυρίως υφασμάτων και νημάτων αποκόμιζαν κέρδη . Αποτέλεσμα λοιπόν η οικονομική αλλά και πνευματική άνοδος της πόλης²⁴. Αρχικά ως πλανόδιοι έμποροι οι οποίοι σταδιακά εγκαταστάθηκαν σε μεγάλα αστικά κέντρα του εξωτερικού, οι Έλληνες (μεταξύ αυτών και πολλοί Κοζανίτες) κατάφεραν να οργανωθούν σε πολυδύναμες κομπανίες και να δημιουργήσουν γρήγορα μία σειρά ανθρών κοινοτήτων, διασφαλίζοντας την πρόοδο, την ανάπτυξη και τα συμφέροντά τους.²⁵ Το 18ο αιώνα οι μετανάστες έστελναν χρήματα, έχτιζαν εκκλησίες, κατασκεύαζαν έργα κοινής ωφέλειας, συντηρούσαν σχολεία, έκτιζαν αρχοντόσπιτα, σπούδαζαν με δικά τους έξοδα φιλομαθείς νέους και πλούτιζαν τις βιβλιοθήκες με βιβλία.

Από τις αρχές του 18ου αιώνα γίνεται φανερό ότι στην Κοζάνη έχει σχηματιστεί η τάξη των εμπόρων και των βιοτεχνών. Τάξη με αστικά χαρακτηριστικά. Έτσι είναι φυσικό πως οι τεχνίτες, οι βιοτέχνες, οι επαγγελματίες θα ήθελαν να οργανωθούν σε σωματεία (συντεχνίες) για την προάσπιση των συμφερόντων τους. Οι συντεχνίες της Κοζάνης ήταν σωματεία ομότεχων που ρύθμιζαν τις μεταξύ τους σχέσεις, τις σχέσεις με τους εργαζόμενους, τον τρόπο απορρόφησης και κατανομής των πρώτων υλών κ.α.²⁶

22 ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ Τ., ό.π σελ. 298

23 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ ό.π σελ 31

24 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 44

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠ. «Οι Αντικομακεδόνες απόδημοι» ό.π σελ. 9

25 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠ. «Ιστορία της Μακεδονίας 1354 – 1833»,ο.π σελ. 360

ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 56

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ ό.π σελ 41

ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ Τ., ό.π σελ. 311, 320

26 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π σελ. 22 – 23

Συντεχνίες οργανωμένες εμφανίζονται στην Κοζάνη από το 1768²⁷. Τότε σε συνοδική απόφαση για το εορτολόγιο αναφέρονται οι συντεχνίες των γουναράδων, ραπτών, υποδηματοποιών, κτιστών, κρεοπωλών και παντοπωλών²⁸.

Στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα αναφέρονται οι συντεχνίες : Αρτοποιών, σιδηρουργών, κουρέων, χαλκουργών, σπαρτουργών, σισυροποιών, αγγειοπωλών, υποδηματοποιών, ραπτών, υφαντουργών, επισαγματοποιών, γεωργών, κηπουρών, αμαξηλατών, σιτεμπόρων, οπλοποιών, σκυτοτόμων, βυρσοδεψών, ζαχαροπλαστών και καφεπωλών.²⁹ Στην ίδια δεκαετία οι επαγγελματικές τάξεις της πόλης οργανώνονται σε ενώσεις³⁰. Την ένωση των εμπόρων το 1905 και την ένωση των συντεχνιών το 1909.

Ο δυσμενής αντίκτυπος του άτυχου ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897 επηρέασε και τη ζωή της Κοζάνης. Εκδηλώθηκε κυρίως με την εχθρική στάση των οθωμανικών αρχών απέναντι στην κοινότητα και των εχθρικών ενεργειών των μπέηδων της περιοχής. Σύμφωνα με τον Παναγιώτη Λιούφη³¹ περί το τέλος το 1899 ελέγχθηκαν οι τίτλοι σπουδών και οι ταυτότητες των δασκάλων της πόλης και της περιοχής. Το Μάρτιο του 1900 η διοίκηση των Σερβίων (μετά από σύσταση των μπέηδων) αρνήθηκε τη χορήγηση άδειας ίδρυσης σωματείου φιλαρμονικής αδελφότητας. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους η Οθωμανοί σταμάτησαν τις εργασίες ανέγερσης του Γυμνασίου, επικαλούμενοι παρατυπίες στην καταμέτρηση. Επίσης αρνούσαν να πληρώσουν ενοίκιο για κτήματα της κοινότητας που χρησιμοποιούσαν. Το 1901 οι κάτοικοι των γύρω μουσουλμανικών χωριών καταπάτησαν κτήματα χριστιανών, παραβίασαν και βεβήλωσαν την εκκλησία της Παναγίας έξω από την πόλη της Κοζάνης.

Αν και η αρχή του 20ού αιώνα βρίσκει την Κοζάνη υπό οθωμανική κυριαρχία, τα προνόμια που απολάμβανε, η διοικητική της οργάνωση με την εφαρμογή του Κανονισμού, η εμπορική της δυναμική, η συντεχνιακή της οργάνωση, η θέση της ως συγκοινωνιακός κόμβος και ο συμπαγής ελληνικός πληθυσμός της, την κατέστησαν το σπουδαιότερο κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας. Παρόλα αυτά, η αρχή του 20ου αιώνα είναι μία παραγμένη περίοδος για τη Μακεδονία, κάτι που επηρεάζει ασφαλώς και την πόλη της Κοζάνης. Το μακεδονικό ζήτημα, ο αγώνας δηλαδή για τον έλεγχο της Μακεδονίας και οι συγκρούσεις των βαλκανικών εθνικισμών αρχίζουν να παίρνουν

27 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π σελ. 21

28 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π σελ. 22 – 23

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π σελ 62

29 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ ό.π σελ 368

30 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π σελ. 87 - 88

31 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π σελ. 129 - 131

άλλη μορφή³². Από τη συνθήκη του Βερολίνου το 1878, μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο 1877 – 1878, μέχρι την ίδρυση της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (Ε.Μ.Ε.Ο) των Βουλγάρων το 1893, η σύγκρουση εκδηλώθηκε ως αγώνας για τον έλεγχο της εκπαίδευσης και της θρησκευτικής συνείδησης των κατοίκων της Μακεδονίας³³. Με την ίδρυση της Ε.Μ.Ε.Ο έχουμε μεταστροφή της επίσημης βουλγαρικής πολιτικής απέναντι στο μακεδονικό ζήτημα. Οι ιδρυτές της χωρίς να έχουν σχέδια για άμεση επανάσταση και αποβλέποντας στην κατάλληλη προετοιμασία κινήματος, έθεσαν ως πρωταρχικό στόχο την απελευθέρωση της Μακεδονίας από τους Τούρκους με το σύνθημα “ Η Μακεδονία για τους Μακεδόνες”. Απέβλεπαν δηλαδή σε μία ενεργότερη επέμβαση στη Μακεδονία³⁴.

Μετά την ήττα των Ελλήνων στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και την άρνηση των μεγάλων δυνάμεων να δεχθούν την πρόταση του βουλγαρικού κοιμιτάτου το 1899 για τη δημιουργία αυτόνομης Μακεδονίας, ξεκινά έντονη ένοπλη δράση³⁵. Εφαρμόζονται από την Ε.Μ.Ε.Ο νέες βίαιες μέθοδοι για την προσέλευση σλαβόφωνου χριστιανικού πληθυσμού της Μακεδονίας και την προετοιμασία ενός μαζικού επαναστατικού κινήματος με στόχο την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού.

Η εξέγερση τελικά εκδηλώθηκε στις 20 Ιουλίου του 1903, ημέρα του προφήτη Ηλία από όπου πήρε και τον όνομά της «Ίλιντεν». Το φθινόπωρο η εξέγερση είχε κατασταλεί και η οθωμανική αυτοκρατορία ανέκτησε τον έλεγχο της κατάστασης. Ο απολογισμός της εξέγερσης του Ίλιντεν υπήρξε θλιβερός για τον ελληνισμό της Μακεδονίας. Πολλοί άνθρωποι σκοτώθηκαν και πολλά ελληνικά χωριά, σλαβόφωνα ή μεικτά γνώρισαν μερική ή ακόμη και ολική καταστροφή³⁶. Η εξέγερση του Ίλιντεν είχε σημαντικό αντίκτυπο και στο ευρωπαϊκό διπλωματικό πεδίο. Έτσι στην Αυστριακή πόλη Μύρτσεκ αποφασίστηκε σχέδιο μεταρρυθμίσεων για τη Μακεδονία.³⁷

Όλο αυτό το διάστημα, μπροστά στην κατάσταση που διαμορφώνεται, το επίσημο ελληνικό κράτος αδρανεί και αρκείται μόνο σε διαμαρτυρίες προς τα ευρωπαϊκά κράτη και προς την Πύλη για την εντεινόμενη βουλγαρική τρομοκρατία σε βάρος του ελληνικού πληθυσμού της Μακεδονίας. Έτσι ο ελληνισμός της Μακεδονίας

32 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *«Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830 – 1912)»*. Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986, σελ 209

33 ΜΟΔΗΣ Γ. Χ., *«Μακεδονικός αγών και Μακεδόνες αρχηγοί»*, Εταιρία μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 2007», σελ. 16

34 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π σελ. 203

35 ΜΟΔΗΣ Γ. Χ. , ό.π. Σελ. 32

36 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π σελ. 234

37 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ό.π σελ. 236
ΜΟΔΗΣ Γ. Χ. , ό.π. Σελ. 32

συνειδητοποίησε πως θα έπρεπε βασιζόμενος μόνο στις δικές του δυνάμεις να οργανώσει την αντίσταση του για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Στο βίλαετι του Μοναστηρίου πρωτεργάτες αναδείχθηκαν ο μητροπολίτης Καστοριάς (1900 – 1907) Γερμανός Καραβαγγέλης και ο πρόξενος του ελληνικού προξενείου του Μοναστηρίου Ίων Δραγούμης (1902 – 1904). Ο Γερμανός Καραβαγγέλης σχηματίζει τα πρώτα αντάρτικα σώματα από ντόπιους. Ο Δραγούμης στα τέλη του 1902 ίδρυσε στο Μοναστήρι το σωματείο “Μακεδονική Άμυνα”³⁸. Σε πολλές κωμοπόλεις και χωριά ιδρύθηκαν τότε επιτροπές άμυνας και δημιουργήθηκαν τα πρώτα ένοπλα ελληνικά σώματα. Στην Κοζάνη η επιτροπή άμυνας ιδρύθηκε κατά το τέλος του Ιουλίου του 1903³⁹ και απαρτίστηκε από τους γιατρούς Γεώργιο Μεταξά⁴⁰ και Νικόλαο Μουμουζιά⁴¹ και το γυμνασιάρχη Παναγιώτη Λιούφη⁴².

Η Κοζάνη εξελίσσεται σε κυνέλη οργάνωσης, σε πυρήνα προώθησης πολεμικού υλικού και σε τόπο εθελοντικής προσέλευσης ανδρών για διαφωτισμό και συμμετοχή στα ένοπλα σώματα. Οι συνεδριάσεις της επιτροπής γινόταν στη Μητρόπολη και σε διάφορα σπίτια. Τα όπλα ερχόταν σχεδόν αποκλειστικά από την ελεύθερη Ελλάδα, περνώντας κρυφά τα σύνορα. Σημαντική διάβαση ήταν τα μοναστήρια της Ζάβορδας (Αγ. Νικάνορας) και της Λαριούς (Αγ. Ιλλαρίωνα) πάνω από τον Αλιάκμονα. Από εκεί τα έπαιρναν οι Κοζανίτες κυρατζήδες και τα έφερναν ή στην Κοζάνη ή σε άλλα μέρη. Με τον ίδιο τρόπο περνούσαν και πολλοί εθελοντές από την ελεύθερη Ελλάδα⁴³. Παράλληλα στην πόλη αναπτύσσονται εκπαιδευτικές και σωματειακές δραστηριότητες. Από το 1901, λειτουργεί στην πόλη το το Βαλταδώρειο Γυμνάσιο, η ανέγερση του οποίου αποτέλεσε εθνικό στόχο⁴⁴. Ενισχύεται το έργο των σχολείων και προσλαμβάνονται δάσκαλοι με έντονο εθνικό φρόνημα. Στα 1902 ιδρύεται η

38 ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904 – 1908) ως κορυφαία φάση των αγώνων των Ελλήνων για τη Μακεδονία – Πρακτικά συμποσίου : «Ο Μακεδονικός Αγώνας». ΙΜΧΑ Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 13

39 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ό.π, σελ. 133

40 Γεώργιος Μεταξάς : σπούδασε ιατρική στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ήταν από τους 3 πρώτους ιδρυτές του εθνικού κέντρου της Κοζάνης. Διετέλεσε μέλος διαφόρων επιτροπών της κοινότητας. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ό.π, σελ. 253

41 Νικόλας Μουμουζιάς : Γεννήθηκε το 1860 στην Κοζάνη. Σπούδασε γιατρός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σπουδαίος παράγοντας της πόλης. Ασχολήθηκε με τα κοινά, χρηματίσας αντιπρόσωπος, έφορος, μέλος κοινωφελών επιτροπών κ.α. Έλαβε μέρος από τους πρώτους στο μακεδονικό αγώνα. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ό.π, σελ.353

42 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ : Γεννήθηκε το 1869 στην Κοζάνη, Σπούδασε στη φιλοσοφική σχολή Αθηνών. Αφού εργάστηκε για τρία χρόνια στον Πειραιά, το 1894 ανέλαβε τη διεύθυνση της Σχολής της Κοζάνης στην οποία εργάστηκε 21 έτη. Μέλος της επιτροπής άμυνας της Κοζάνης, είχε έντονη εθνική δράση. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ό.π, σελ. 252

43 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ. 261 -264

44 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 227

“Μορφωτική Αδελφότης Κοζάνης” (Πανδώρα) και στα 1903 η “Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Κοζάνης”. Δύο σωματεία που πέρα από τη νομική τους υπόσταση, καλύπτουν πρόσωπα που εργάζονται για τις ανάγκες του αγώνα. Το 1904, δάσκαλοι και άλλοι επιστήμονες καταρτίζουν το “Κυριακόν Σχολείον” το οποίο με διαλέξεις συγκεντρώσεις και διδασκαλία στόχευε στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος⁴⁵.

Μετά την έναρξη του Μακεδονικού αγώνα, έρχεται στην Κοζάνη τον Ιούλιο του 1904 ο Παύλος Μελάς σαν ζωέμπορος, με το όνομα Παύλος Δέδες. Σκοπός του ήταν να οργανώσει καλύτερα την επιτροπή άμυνας και να συγκροτήσει ένοπλο σώμα⁴⁶. Ύστερα από την αναχώρηση του Παύλου Μελά από την Κοζάνη, η επιτροπή άμυνας οργανώνει τη δράση της, δραστηριοποιείται και η Κοζάνη γίνεται κέντρο επιστράτευσης, μεταφοράς και φύλαξης πολεμικού υλικού και διακίνησης ομάδων⁴⁷. Η δραστηριότητα αυτή όμως, η σύλληψη της πενταμελούς ομάδας του Καραλιβάνου σε σπίτι μέσα στην πόλη από τους Οθωμανούς το Γενάρη του 1905 και η πυρπόληση του Διοικητηρίου το Φεβρουάριο του 1905 (κατά τον Παπακωνσταντίνου για να καταστραφούν δικογραφίες ανθρώπων που μετείχαν στον ένοπλο αγώνα), οδηγούν στην επιβολή από τους Οθωμανούς ενός είδους στρατιωτικού νόμου⁴⁸. Οι Οθωμανοί απαγορεύουν τη λειτουργία της Πανδώρας, σφραγίζουν το ναό του Αγ. Αντωνίου, κλείνουν το Γυμναστήριο, φέρνουν στρατιωτικές ενισχύσεις και απαγορεύουν την κυκλοφορία τις νυχτερινές ώρες. Παρ' όλη όμως αυτήν την κατάσταση η ζωή στην Κοζάνη, η εμπορική δραστηριότητα της, η ανάπτυξη των σχολείων της δεν διακόπτεται. Οι συντεχνίες και τα σωματεία δραστηριοποιούνται και επίσης συστήνεται εμπορικό σωματείο⁴⁹.

Στις αρχές του Ιουνίου του 1907 μεταφέρεται και εγκαθίσταται στην Κοζάνη η έκτη Μεραρχία των Οθωμανών από την Ανασελίτσα (Νεάπολη)⁵⁰. Η εγκατάσταση αυτή άλλαξε ριζικά τη ζωή της πόλης. Αυξήθηκε η ζήτηση όλων των ειδών, αυξήθηκαν οι τιμές, τα ενοίκια και συν τοις άλλοις αυξήθηκε και η επιτήρηση της πόλης⁵¹. Τον ίδιο χρόνο άρχισε να κτίζεται το τότε διοικητήριο και αργότερα δικαστικό μέγαρο το οποίο κήκε στη δεκαετία του 1930⁵².

45 Για τα σωματεία αυτά θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενα κεφάλαια, Βλ. κεφάλαιο 2

46 ΜΕΛΑ ΝΑΤΑΛΙΑ, «Ο Παύλος Μελάς», Αλεξάνδρεια 1926, σελ 280

47 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 301

48 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 303 – 304

ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ. 135 – 136

49 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ. 137

ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ. 88

50 ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, ό.π, σελ 141

51 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 312

52 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 315

Ο κεντρικός δρόμος της Κοζάνης στο 1906. Αριστερά και πριν από το καμπαναριό είναι το κτίριο του Εμπορικού Επιμελητηρίου.

ΠΗΓΗ : ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία. Ιστορία της Κοζάνης (1400 – 1912)», Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1992, σελ. 330

Το κίνημα των Νεότουρκων που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του Ιουλίου του 1908, σήμανε ουσιαστικά το τέλος του μακεδονικού αγώνα. Στις 10 Ιουλίου του 1908 το νεοτουρκικό κοιτάτο με προκήρυξή του καθιέρωσε συνταγματικές ελευθερίες σε όλους τους υπηκόους του σουλτάνου, ανεξαρτήτως θρησκεύματος και εθνικότητας

Το μεγαλύτερο κοινωνικό πρόβλημα στην πόλη αυτή την περίοδο είναι η αντιπαράθεση ανάμεσα στις συντεχνίες και την εμπορική τάξη. Το 1909 είναι χρονιά που λήγει η ισχύς του προηγούμενου Κανονισμού του 1895 και πρέπει να ψηφιστεί νέος. Διεκδικώντας οι συντεχνίες μεγαλύτερη αντιπροσώπευση και συμμετοχή στη διαχείριση της κοινότητας, κατήρτισαν την “Ένωση των Συντεχνιών”⁵³. Σε μία τέτοια προοπτική αντέδρασαν οι έμποροι και οι κτηματίες, οι οποίοι μετείχαν στα κοινοτικά όργανα, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί στην πόλη μία γενικότερη αναστάτωση. Οι δύο τάσεις αυτές ονομάστηκαν λαός (συντεχνίες) και τσορμπατζήδες (έμποροι)⁵⁴. Ο ανταγωνισμός αυτός κράτησε μέχρι το 1911 όταν και ψηφίστηκε νέος Κανονισμός. Η διαμάχη όμως αυτή συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση με εκλογικές διαστάσεις, κυρίως στα δημοτικά πράγματα της πόλης⁵⁵.

Η γενικότερη κατάσταση όμως επιφέρει και άλλες κοινωνικές τάσεις. Το μεταναστευτικό ρεύμα, κυρίως προς την Αμερική, που εκδηλώθηκε μετά την εξέγερση του Ίλιντεν, το 1905 είχε ήδη προσλάβει σημαντικές διαστάσεις σε ολόκληρη τη Δυτική Μακεδονία. Στην Κοζάνη κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας, η μετανάστευση αυξήθηκε εξαιτίας της οικονομικής κάμψης που επέφερε ο ανταγωνισμός των συντεχνιών και των εμπόρων με αφορμή την ψήφιση του νέου Κανονισμού στην πόλη της υποχρεωτικής στρατολόγησης των χριστιανών που καθιερώθηκε με το σύνταγμα των Νεότουρκων⁵⁶.

Η Κοζάνη απελευθερώθηκε στις 11 Οκτωβρίου του 1912, Εκείνη την περίοδο αριθμεί 10.000 – 12.000 κατοίκους περίπου. Σε απογραφή που έκανε ο ελληνικός στρατός το 1913, μετά την απελευθέρωση, η Κοζάνη έχει 9.408 κατοίκους⁵⁷. Μετά την απελευθέρωση αποτελεί το διοικητικό κέντρο της περιοχής, αφού γίνεται έδρα Νομαρχίας, Μερραρχίας, Πρωτοδικείου και για ένα διάστημα (1917 – 1922) έδρα της Γενικής Διοίκησης Δυτικής Μακεδονίας⁵⁸, με αποτέλεσμα την ενίσχυσή της σε όλους τους τομείς.

Η έναρξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου 22 μήνες μετά την απελευθέρωση της Κοζάνης, δεν άφησε περιθώρια ούτε για χάραξη προγράμματος οικονομικής

53 ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ.87

54 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ. 153

55 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ. 51

56 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ. 154

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ 361

ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 128

57 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 86

58 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, «Η Κοζάνη του μεσοπολέμου μέσα από τον τοπικό τύπο της εποχής», Δυτικομακεδονικά γράμματα, τόμος 7, Κοζάνη 1996, σελ. 136

ανάπτυξης, ούτε την εξεύρεση αναγκαίων πόρων, αφού λόγω του πολέμου δεν εκδόθηκε ούτε εξωτερικό δάνειο, ούτε εφαρμόστηκε κάποιο πρόγραμμα⁵⁹. Τα χρόνια εκείνα είναι δύσκολα οικονομικά. Υπάρχει οικονομική στασιμότητα και σημαντική στήριξη είναι τα εμβάσματα προς τις οικογένειες των μεταναστών.

Σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνικοεπαγγελματική κατάσταση στην Κοζάνη μετά την απελευθέρωση μας δίνουν οι απογραφές του 1920 και 1928⁶⁰. Τα στοιχεία παρουσιάζουν μικρή συμμετοχή στον πρωτογενή τομέα, σε αντίθεση με τον υπόλοιπο νομό. Ο μισός και πλέον πληθυσμός είναι εργάτες και τεχνίτες, και συνολικά καταγράφονται 144 επαγγέλματα. Τα είδη των επαγγελμάτων δείχνουν μία πόλη με εμπορικές δραστηριότητες, με ασχολίες και καταστήματα που καλύπτουν τις ανάγκες των κατοίκων μίας μεγάλης πόλης της ελληνικής Μακεδονίας⁶¹.

Πολιτικά, την εποχή αυτή, οι βενιζελικοί προσπαθούν να εμπλέξουν την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων (Αντάντ), ενώ οι βασιλικοί επιμένουν στην ουδετερότητα που ευνοεί τις κεντρικές δυνάμεις. Έτσι η χώρα παρασύρεται στη δίνη του εθνικού διχασμού. Αυτή η περίοδος επηρέασε βαθύτατα και την πόλη της Κοζάνης και εκφράστηκε οργανωτικά από δύο τάσεις⁶². Το Μάιο του 1916 οι φιλελεύθεροι ιδρύουν το “Κέντρο Φιλελευθέρων Κοζάνης”. Σε αυτό πρωταγωνιστούν οι Ν. Μουμουζιάς (γιατρός), Ν. Κανδύλης (εργοστασιάρχης), Τ. Καλατζόπουλος (δικηγόρος) κ.α. Τον ίδιο μήνα οι βασιλικοί ιδρύουν το σύλλογο “Επιστράτων” με πρόεδρο το δικηγόρο Γ. Πολυζούλη κατοπινό πολιτευτή του Λαϊκού Κόμματος.

Στις 20 Ιουλίου φτάνει στην πόλη ο Γιάννης Ηλιάκης, ως εκπρόσωπος του Βενιζέλου, προκειμένου να οργανώσει το κόμμα ενόψει των επικείμενων εκλογών⁶³. Στις 17 Αυγούστου του ίδιου έτους εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Αμύνης, με αίτημα την έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Μετά την επικράτηση του κινήματος της Εθνικής αμύνης, ο Ηλιάκης στις 13 Σεπτεμβρίου του 1916 κηρύσσει την επανάσταση στην Κοζάνη με μία συγκέντρωση στο κατάστημα της Ένωσης Συντεχνιών⁶⁴. Στις 21 Σεπτεμβρίου οργανώνεται συλλαλητήριο υπέρ του κινήματος της Θεσσαλονίκης. Στις ενέργειές του, ο Ηλιάκης

59 ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ Ι. Δ., «Τα περιστατικά της οικονομικής εξελίξεως της Κοζάνης», Ελμειακά, τ. 16 – 19. 1987, σελ. 32

60 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 49

61 ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, «Η επαρχία Κοζάνης μέσα από τον εκλογικό κατάλογο του 1920», Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών Κοζάνης, τ. 21, 2009, σελ. 153

62 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 139

63 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 139

64 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 139

υποστηρίζεται από τα γαλλικά στρατεύματα που εδρεύουν στην περιοχή. Ήδη από τις αρχές του 1916 η Κοζάνη είναι έδρα γαλλικού προξενείου, του 40ού γαλλικού συντάγματος ιππικού της Αφρικής και του Μαροκινού ιππικού συντάγματος των σπαχήδων⁶⁵. Έτσι την περίοδο 1916 – 1920 επιβάλλεται ένα άγριο καθεστώς στην πόλη. Οι διώξεις και οι φυλακίσεις επιστρατεύονται κατά των αντιπάλων του καθεστώτος. Εκτός από τις διώξεις, η πείνα είναι ένα μεγάλο ζήτημα. Η κατάσταση αυτή έχει ως συνέπεια μεταξύ άλλων και την ένταση του μεταναστευτικού ρεύματος. Ο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης χαρακτηρίζει αργότερα σε άρθρο του στην εφημερίδα “Βόρειος Ελλάς” την περίοδο αυτή ως «...*μαύρη εποχή της εν Μακεδονία ξενοκρατίας των LAISSER – PASSER, των συλλήψεων, εξοριών και τυφεκισμών και της καταλύσεως πάσης ιδέας κρατική κυριαρχίας και ατομικής ελευθερίας*»⁶⁶. Στην απογραφή του 1920 η Κοζάνη αριθμεί 10.334 κατοίκους⁶⁷.

Με την κυβέρνηση των φιλελευθέρων να λαμβάνει ευνοϊκά μέτρα για τους μουσουλμάνους, τον ελληνικό στρατό να αποβιβάζεται στη Σμύρνη, τη διπλωματία του Βενιζέλου να θριαμβεύει με τη συνθήκη των Σεβρών, αλλά και τον πόλεμο να συνεχίζεται στην Μ. Ασία, η Ελλάδα εισήλθε σε προεκλογική περίοδο. Ο εθνικός διχασμός βρισκόταν στο απόγειό του και η άσκηση τρομοκρατίας από τα όργανα του κόμματος των φιλελευθέρων εις βάρος των αντιφρονούντων συνέθεταν το προεκλογικό κλίμα⁶⁸.

Στις εκλογές (1 Νοεμβρίου 1920) έχουμε ήττα του Βενιζέλου πανελλαδικά, αλλά και στην Κοζάνη. Σύμφωνα με το Γιάννη Γκλαβίνα στα έντεκα εκλογικά τμήματα της υποδιοίκησης της Κοζάνης, η διαμόρφωση των αποτελεσμάτων καθορίστηκε σημαντικά από την αντιβενιζελική εκλογική συμπεριφορά των μουσουλμάνων⁶⁹.

Τη δεκαετία 1920 – 1930 έχουμε σημαντικά γεγονότα που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της πόλης. Κατ' αρχάς υπάρχει άμβλυνση των πολιτικών παθών. Οι δήμαρχοι της δεκαετίας Τσιμηνάκης, Τέρπου, Τσουμής και Καραγκούνης ασχολούνται με το σχέδιο της πόλης⁷⁰. Αρχίζουν τακτικά δρομολόγια από το 1919 προς Λάρισα και

65 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ 139

66 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ 139

67 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 36

68 ΓΚΛΑΒΙΝΑ ΓΙΑΝΝΗ, «Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912 – 1923), αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης, σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες», Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 246

69 ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, «Η επαρχία Κοζάνης μέσα από τον εκλογικό κατάλογο του 1920», Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών Κοζάνης, τ. 21, 2009, σελ. 156

70 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 137

Σόροβιτς (Αμύνταιο) και από το 1920 προς Θεσσαλονίκη⁷¹.

Μετά το 1923 με την ανταλλαγή των πληθυσμών στην Κοζάνη εγκαταστάθηκαν 224 οικογένειες με 819 άτομα, με προέλευση τις περιοχές του Πόντου, ματσούκα, Αργυρούπολη, Τραπεζούντα⁷². Στην πόλη δημιουργείται “Συνοικισμός”, ο οποίος ολοκληρώθηκε το 1930, όταν η επιτροπή αποκατάστασης (Ε.Α.Π)⁷³ προσφύγων αποπερατώνει το έργο της.

Με την έλευση των προσφύγων ξεκινά μία νέα περίοδος στην οικονομική ζωή της πόλης της Κοζάνης. *“Η περιοχή της Κοζάνης και η οικονομία της ωφελήθηκαν τα μέγιστα από την αποκατάστασιν των συχνά νωθρών και ανεπιτήδειων Τούρκων, υπό των ζωηρών, δραστήριων, επιμελών και εφευρετικών Ελλήνων εκ της ανατολική Θράκης, του Πόντου και της Μικράς Ασίας. Τοιουτοτρόπως εσημειώθη συνεχής και γενική βελτίωσις της οικονομίας της Κοζάνης...”*⁷⁴. Τα πρώτα χρόνια όμως υπήρξε κάποια όξυνση στις σχέσεις ντόπιων και προσφύγων. Οι κύριοι λόγοι ήταν ότι οι πρόσφυγες πήραν γη που πολλοί ντόπιοι θεωρούσαν δική τους, προσέφεραν την εργασία τους φτηνά, πιέζοντας προς τα κάτω τις αμοιβές και πολιτικά στρεφόταν προς το Βενιζέλο, αντίθετα με τους ντόπιους⁷⁵.

Η εγκατάσταση των προσφύγων, οι διάφορες δουλειές για την αποκατάστασή τους, η καινούργια σιδηροδρομική γραμμή που γινόταν, ο συνοικισμός, τα σπίτια στα χωριά, που άλλα επισκευάζονταν και άλλα κτίζονταν καινούργια, έδιναν δουλειά σε πολύ κόσμο. Οι έμποροι και οι βιοτέχνες δούλευαν γιατί είχε αυξηθεί ο πληθυσμός και χρειαζόταν ρούχα, παπούτσι, τρόφιμα, ξυλεία, πέτρες, στρώματα κ.λ.π. Ως το 1929 – 30 υπήρχαν δουλειές⁷⁶.

Σχετικά με την κοινωνικοεπαγγελματική κατάσταση, η απογραφή του 1928 δε διαφέρει ιδιαίτερα από αυτή του 1920 που αναφέρθηκε παραπάνω. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι αυξάνεται σταδιακά η τάξη των αγροτών και των ελεύθερων

71 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 137

72 ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, *«Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923 – 1930)»*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 102

73 Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π) : Αυτόνομος οργανισμός που δημιουργήθηκε για να διαχειριστεί δάνειο που ενέκρινε η Κοινωνία των Εθνών με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων, δηλαδή τη στέγασή του και την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Η Ε.Α.Π λειτούργησε από το 1923 ως το 1930 και ασχολήθηκε κυρίως με την εγκατάσταση των προσφύγων στην ύπαιθρο. ΛΟΥΒΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ – ΞΙΦΑΡΑΣ ΧΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *«Νεότερη και σύγχρονη ιστορία Γ' Γυμνασίου»*, Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα, σελ 121

74 ΔΕΛΙΒΑΝΗ Ι. Δ., ό.π σελ 33

75 ΛΟΥΒΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ – ΞΙΦΑΡΑΣ ΧΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ό.π, σελ. 121

76 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, *«Η γιαγιά μου η Ρούσα»*, Εστία, Αθήνα 1995, σελ 125 -126

επαγγελματιών⁷⁷.

Το 1925 η Κοζάνη θα ηλεκτροφωτιστεί από την εταιρία Βοσνιακού και Τόλιου⁷⁸. Το 1926 δημιουργείται το πρώτο κτίριο κινηματογράφου ο «Ωρίων», πάλι από τον επιχειρηματία Βοσνιακό. Το 1927 εκδίδεται η «Βόρειος Ελλάς», η δεύτερη μεγάλη εβδομαδιαία εφημερίδα μετά την «Ηχώ της Μακεδονίας» και το 1930 το «Μακεδονικό Βήμα». Το 1928 συστήνονται οι ποδοσφαιρικές ομάδες Ολυμπιακός και Μακεδονικός⁷⁹. Στις εκλογές του 1928 ο Ελ. Βενιζέλος επιστρέφει θριαμβευτικά. Με βάση τον αριθμό των ψήφων των βουλευτών στην Κοζάνη φαίνεται ότι το στρατόπεδο των βενιζελικών έχει μικρή υπεροχή έναντι των αντιπάλων. Λόγω του πλειοψηφικού, όλοι οι βουλευτές είναι των φιλελευθέρων⁸⁰.

Η δεκαετία του 1930 μπήκε με κλίμα πολιτικής οξύτητας στην Ελλάδα και στην Κοζάνη. Διαιρεμένος ο κόσμος σε βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Την περίοδο αυτή κυριαρχούν οι Λαϊκοί. Στις εκλογές της 25 Σεπτεμβρίου του 1932 που έγιναν με αναλογική, κυριάρχησαν στην πόλη οι Λαϊκοί⁸¹. Στις εκλογές της 5ης Μαρτίου του 1933 υπερισχύουν όπως και το 1932 οι αντιβενιζελικοί με σχεδόν διπλάσιες ψήφους⁸². Το κίνημα του Πλαστήρα που ακολουθεί, δημιουργεί για λίγες ώρες κλίμα αβεβαιότητας. Μετά το ξεκαθάρισμα της κατάστασης, οι βίαιες πράξεις που ακολούθησαν, στιγμάτισαν την πόλη και αναβίωσαν τις μέρες του Διχασμού. Ξυλοκοπήθηκαν άγρια ο Νομάρχης και ο βουλευτής των φιλελευθέρων Βαρβούτης⁸³ και κακοποιήθηκε ο Θεοδοσιάδης (εκδότης της εφημερίδας Βόρειος Ελλάς).

Παρά το κλίμα πολιτικής οξύτητας που επικρατούσε στην Κοζάνη αυτήν την περίοδο και τη φτώχεια και ανέχεια εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, η αναμόρφωση της πόλης δε σταμάτησε. Έτσι την άνοιξη του 1933 ολοκληρώθηκε η κατασκευή της καινούργιας πλατείας η οποία ξεκίνησε το 1931⁸⁴. το φθινόπωρο του 1933 εγκαινιάζεται το ξενοδοχείο «Ερμιόνειο», τελειώνει το Δημαρχικό Μέγαρο και το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας, με αποτέλεσμα το κεντρικό τμήμα της πόλης να αλλάζει

77 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ 49 -50

78 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, , «Η γιαγιά μου η Ρούσα», ο.π, σελ 59

79 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ 137

80 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ 140

81 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ 140

82 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», Εστία, Αθήνα 1995, σελ 132

83 ΒΑΡΒΟΥΤΗΣ : Παλιός βουλευτής του κόμματος των Ελευθεροφρόνων, δηλαδή του Μεταξά. Το 1932 προσχώρησε στο κόμμα των Φιλελευθέρων με το οποίο εκλέχθηκε το 1932, 1933 και 1936 . Σπουδαίος ρήτορας και πολύ καλός δικηγόρος.

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 104

84 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 141

τελείως πρόσωπο⁸⁵. Το Φεβρουάριο του 1934 τις δημοτικές εκλογές κερδίζει ο φαρμακοποιός Αστέριος Τέρπου, υποψήφιος των Λαϊκών από τον νυν δήμαρχο Αστέριο Καραγκούνη υποψήφιο των φιλελευθέρων. Έτσι κλείνει η μοναδική περίοδος διακυβέρνησης του δήμου από τους φιλελεύθερους (1929 – 1934)⁸⁶. Το 1934 Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης μαζί με άλλους επιστήμονες και ανθρώπους του πνεύματος της Κοζάνης όπως οι κύριοι Κ. Παπακωνσταντίνου, Ι. Μακαρόνας, Ν. Ρεπανάς, Π. Καραλίβανος, Ν. Δελιαλής, Ι. Τέρπου, Γ. Καρατζίας, Γ. Κουπαρούσος, ιδρύουν την «Εταιρία Επιστημονικών Ερευνών Δυτικής Μακεδονίας», η οποία ενδιαφέρθηκε πρωτίστως για την αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή. Το 1935 με τη σύναψη δανείου από το δήμο, ξεκινά και η επίλυση του σοβαρού προβλήματος της ύδρευσης, που απασχολεί την πόλη⁸⁷. Το καλοκαίρι του ίδιου έτους, η Κοζάνη έχει δύο τράπεζες. Την Εθνική και των Αθηνών. Τότε ιδρύθηκε και η Αγροτική Τάπεζα⁸⁸.

ΠΗΓΗ : ΜΑΡΙΑ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ: «Η κοιλάδα του Αλιάκμονα», Η Καθημερινή, 1 – 10 -1995

Το Νοέμβριο του 1935 έχουμε το δημοψήφισμα για την επάνοδο ή μη του βασιλιά. Στην Κοζάνη άνοιξαν εκλογικό κέντρο μόνο οι βασιλικοί, Το δημοψήφισμα απέβη υπέρ της παλινόρθωσης. Βούιζε η Κοζάνη όλη νύχτα από το τραγούδι “Του

85 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 181 , 202

86 Η μεγάλη πλειοψηφία ακολουθεί τα συντηρητικά κόμματα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στη δεκαετία του 20'. Είναι χαρακτηριστικό πως μέχρι τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου του 1936, μόνο μία φορά κατάφερε να εκλεγεί φιλελεύθερος δήμαρχος. ΜΟΠΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ.51

87 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 394
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ο.π, σελ 137

88 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 326 – 327

αητού ο γιος”, τα τραγούδια των μεθυσμένων νικητών και τα γλέντια στα σπίτια και τους δρόμους⁸⁹.

Στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου του 1936 που έγιναν με αναλογική υπερίσχυσαν στην πόλη οι Λαϊκοί. Εκλέχθηκαν οι Γ. Βαρβούτης και Ν. Κουπαρούσος από τους φιλελεύθερους, Γ. Πολυζούλης από τους Λαϊκούς και Φ. Παπαδόπουλος από το Παλλαϊκό Μέτωπο (Κ.Κ.Ε). Χαρακτηριστικό των εκλογών αυτών είναι η μεγάλη άνοδος της αριστεράς⁹⁰.

Την άνοιξη του 1936 αρχίζει η λειτουργία των λουτρών που ήταν δωρεά των Κοζανιτών της Αμερικής⁹¹. Την ίδια περίοδο άρχισε να λειτουργεί και το κρατικό νοσοκομείο Κοζάνης, σε ιδιόκτητο κτίριο.

Στις 4 Αυγούστου του 1936 με την κήρυξη της δικτατορίας του Μεταξά, με την οποία κλείνει ένας μεγάλος κοινοβουλευτικός κύκλος, στην Κοζάνη δεν υπήρξαν κινητοποιήσεις.

Στο τέλος της Δεκαετίας το 30' η πόλη της Κοζάνης έχει 14.022 κατοίκους και έχοντας ρεύμα, υδροδότηση, δρόμους, πλατείες, τράπεζες, ξενοδοχεία, σχολεία, κέντρα, κινηματογράφους, παρουσιάζει τη μορφή μίας σύγχρονης για την εποχή πόλης.

1.2 Πολιτιστική κίνηση στην Κοζάνη από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και το 1941.

1.2.1 Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση στον υπόδουλο ελληνισμό της Μακεδονίας μέχρι τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κυριαρχίας, αποτελούσε κυρίως φροντίδα των τοπικών κοινοτικών ή εκκλησιαστικών αρχών και κάποιες φορές, των επαγγελματικών συντεχνιών ή μερικών μεμονωμένων ατόμων⁹².

Σημαντική αφετηρία για τη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου που αφορά την εκπαίδευση του υπόδουλου ελληνισμού, είναι το έτος 1856, όταν ο σουλτάνος

89 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ο.π, σελ. 392

90 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ο.π, σελ. 140

91 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ο.π, σελ. 431 , 454

92 ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, ο.π, σελ. 11

εξέδωσε το χάρτη του Χάττι – Χουμαγιούν⁹³ και εγκαινίασε την περίοδο του Τανζιμάτ⁹⁴. Σύμφωνα με όσα γράφονται στα έγγραφα (φερμάνια) αυτά, παρέχεται από την Πύλη στους υπηκόους της, η δυνατότητα της ίδρυσης σχολείων, ναών και λοιπών κτιρίων⁹⁵.

Το θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης όπως διαμορφώνεται την περίοδο 1856 – 1912 περιλαμβάνει την εποπτεία της Πύλης, την εποπτεία του Πατριαρχείου και τη συλλειτουργία των επαρχιακών και κοινοτικών αρχών. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο ίσχυε ως το 1914 όπου έχουμε την οριστική υποκατάσταση της κοινοτικής εκπαίδευσης από την κρατική⁹⁶.

Η εποπτεία του Πατριαρχείου διαμορφώνεται με την ψήφιση το 1860 των «Γενικών Κανονισμών περί διευθετήσεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των ορθοδόξων χριστιανών υπηκόων της Α. Μεγαλειότητας του σουλτάνου»⁹⁷. Στην πόλη της Κοζάνης, τις αρμοδιότητες σχετικά με τα της εκπαίδευσης έχει ο Μητροπολίτης και η Εφορεία. Η κατανομή των εκπαιδευτικών αρμοδιοτήτων ορίζεται με τους κανονισμούς της «Ορθοδόξου Κοινότητας Κοζάνης» των ετών 1895 και 1911⁹⁸. Σύμφωνα με τους κανονισμούς, η 16μελής (1895) και 10μελής (1911) αντιπροσωπεία που αναδεικνύεται από τις εκλογές, διορίζει μετά από μυστική ψηφοφορία τα μέλη των κοινοτικών σωματείων. Οι εκπαιδευτικές αρμοδιότητες ανατίθενται σε 5μελή Εφορεία, η οποία προεδρεύεται από το μητροπολίτη. Τα έξοδα της λειτουργίας των σχολείων καλύπτονται από το κοινοτικό ταμείο και από τις διάφορες δωρεές⁹⁹.

Την περίοδο που αναπτύσσεται ο σχολικός θεσμός των Ελλήνων στη Μακεδονία, η ατμόσφαιρα είναι ιδιαίτερα φορτισμένη από την αντιπαράθεση του ελληνικού στοιχείου με τους Βούλγαρους, Σέρβους και Ρουμάνους για τον έλεγχο της Μακεδονίας.

Πριν περάσουμε σε μία εκτενή αναφορά στα εκπαιδευτικά πράγματα της Κοζάνης για την περίοδο 1900 – 1941, θεωρούμε αναγκαίο να δώσουμε μία συνοπτική

93 «Χάττι – Χουμαγιούν : Υψηλόν φερμάνιον απευθυνόμενον εις τον πρωθυπουργόν, εκδοθέν περί των Μεταρρυθμίσεων και κεκοσμημένον άνωθεν δια του αυτοκρατορικού χαττίου (Χάττι – Χουμαγιούν)» 1856. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., «Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 21 – 27

94 Ονομάζονται οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις.

95 ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., ό.π, σελ 23

96 ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ ΣΟΦΙΑ, «Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840 – 1914)», Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 74

97 ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., ό.π, σελ 78 – 111

98 ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., ό.π, σελ 355 – 372

99 ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, ό.π, σελ 271

εικόνα της παιδείας στην Κοζάνη επί οθωμανικής κυριαρχίας μέχρι και τον 20ο αιώνα.

Το πρώτο σχολείο της Κοζάνης ιδρύθηκε το 1668, «Σχολή της Κοζάνης»¹⁰⁰. Η Σχολή της Κοζάνης» λειτουργεί και συντηρείται με χρήματα των αποδήμων. Το διάστημα 1768 – 1772 ιδρύθηκε και δεύτερη σχολή στην πόλη με το όνομα «Σχολή της Κομπανίας», η οποία συντηρούνταν και αυτή από εισφορές των αποδήμων. Η ίδρυσή της ήταν αποτέλεσμα διαμάχης μεταξύ των εντόπιων και των απόδημων Κοζανιτών, σχετικά με τη διαχείριση των χρημάτων που έστελναν οι δεύτεροι για τη συντήρηση της Σχολής της Κοζάνης¹⁰¹.

Το 1813 *“ιδρύθη η κοινοτική βιβλιοθήκη, θολωτή, έχουσα έτερον δωμάτιον παρ’ αυτήν ως αναγνωστήριον, φέρον την επιγραφή «οίκος βελτιώσεως»*¹⁰². Το 1832 ιδρύεται η «Αλληλοδιδασκτική Σχολή». Η σχολή αυτή μετεξελίχθηκε το 1842 στην πρώτη εξατάξια αστική σχολή (δημοτικό σχολείο αρρένων)¹⁰³.

Από το 1862 άρχισε και η λειτουργία παρθεναγωγείου (δημοτικού σχολείου θηλέων)¹⁰⁴. Σύμφωνα με τον Π. Λιούφη κατά το έτος 1875 στην Κοζάνη υπήρχαν 57 μαθητές στη Σχολή της Κοζάνης, 276 στο δημοτικό σχολείο, 54 στο παρθεναγωγείο και 194 στο νηπιαγωγείο, σύνολο 581 εκ των οποίων 9 ξένοι, σε πόλη με πληθυσμό 8.100 κατοίκων¹⁰⁵.

100 ΛΙΟΥΦΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ, ό.π, σελ 49 , 176

101 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, *«Μία βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία»*, σελ. 70

102 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 80 , 236 – 237

103 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 53

104 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 110

105 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 244

Είχ. 29. Αι παιδήτριά του Ἀνωτέρου Παρθεναγωγείου Κοζάνης, ἔχονσαι εἰς τὸ μέσον τοὺς διδασκάλους των: Ἰωάννην Εὐαγγελίδην (1837 - 1927), Λίαντ. Μ. Κυρατσῶ (1872 - 1933), Εὐάγγ. Διάφαν (1844 - 1929) καὶ Ἀημ. Κανατσιού- λην (1830 - 1905). Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη τὸ ἔτος 1895.

Την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα και μέχρι την απελευθέρωση, τα εκπαιδευτικά πράγματα στην Κοζάνη φθάνουν σε μια μεγάλη ακμή, κάτι στο οποίο συνέβαλλε και μία εξέχουσα προσωπικότητα στην πόλη, ο τότε γυμνασιάρχης Παναγιώτης Λιούφης (διετέλεσε γυμνασιάρχης τα έτη 1895 – 1910 και 1911 -1916). Σύμφωνα με τη στατιστική των σχολείων, το 1895 η Κοζάνη είχε 877 μαθητές και μαθήτριες, από τους οποίους οι 320 ήταν του νηπιαγωγείου, οι 372 της εξατάξιας αστικής σχολής, οι 150 του εξατάξιου παρθεναγωγείου και 35 του τετρατάξιου ημιγυμνασίου¹⁰⁶. Το 1899 (7 – Ιουνίου), θεμελιώνεται το Γυμνάσιο, δωρεά των αδερφών Λάμπρου και Βασιλείου Βαλταδώρου¹⁰⁷, χάρη των οποίων πήρε και το όνομα «Βαλταδώρειο Γυμνάσιο» το οποίο ολοκληρώνεται το 1901. Το Γυμνάσιο την περίοδο 1901 – 1902 λειτουργεί ως εξατάξιο μικτό¹⁰⁸.

Μέχρι το 1905 λειτουργούν στην πόλη το εξατάξιο Βαλταδώρειο Γυμνάσιο, η αστική σχολή, το παρθεναγωγείο και το νηπιαγωγείο. Το 1905 ιδρύεται και δεύτερη εξατάξια αστική σχολή με το όνομα «Αστική Σχολή Αγ. Νικολάου» ενώ η προϋπάρχουσα θα ονομαστεί «Κεντρική Αστική Σχολή»¹⁰⁹. Το 1908 η εικόνα της

106 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 253

107 Βιογραφικά Λάμπρου και Βασιλείου Βαλταδώρου, βλ. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 327 330

108 ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ ΣΟΦΙΑ, ό.π, σελ 310 , 313

109 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π σελ. 54

εκπαίδευσης στην Κοζάνη είναι η εξής¹¹⁰ : Νηπιαγωγείο με 240 νήπια, Α' αστική σχολή (κεντρική) με 329 μαθητές, Β' αστική σχολή με (Αγ. Νικολάου με 230 μαθητές, παρθεναγωγείο με 247 μαθήτριες, Γυμνάσιο με 130 μαθητές (εκ των οποίων οι 40 ξένοι). Υπάρχουν συνολικά 1176 μαθητές και 25 διδάσκοντες.

Είλ. 32. Τò «Βαλταδώρειον» Γυμνάσιο Κοζάνης - κεντρική είσοδος

ΠΗΓΗ : ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, «Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας» Εταιρία μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 208

Την ίδια χρονιά (1908) ιδρύεται το πρώτο καθαρά εκπαιδευτικό σωματείο, ο Διδασκαλικός Σύλλογος. Να, πως περιγράφει ο Π. Λιούφης την ίδρυσή του : «...συνέρχονται εις ίδιον σωματείο, καθαρώς εκπαιδευτικών και καταρτίζουν «Διδασκαλικόν Σύλλογον» μετά μετοχικού ταμείου. Το δε καταστατικόν του σωματείου προδιαγράφον τους σκοπούς, προέβλεπε και σύστασιν Αναγνωστηρίου, έκδοσιν περιοδικού και σειράν επιστημονικών και παιδαγωγικών διαλέξεων»¹¹¹.

Τον επόμενο χρόνο (1909), μετά από ενέργειες της «Μορφωτικής Αδελφότητας Πανδώρα», η Εφορεία ιδρύει νυχτερινή σχολή¹¹². Την περίοδο 1911 – 1912 άρχισε να λειτουργεί και τρίτη αστική σχολή. Είναι η «σχολή του παραρτήματος» και λειτουργεί σαν τετρατάξιο σχολείο¹¹³.

Εκτός από τη σχολική της οργάνωση αυτήν την περίοδο η Κοζάνη έχει να παρουσιάσει και μία αξιόλογη φιλεκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων της που εκδηλώνεται με την ίδρυση διάφορων σωματείων. Το πιο αξιόλογο σωματείο υπήρξε η «Μορφωτική Αδελφότητα Πανδώρα» που ιδρύθηκε το 1902 με

110 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 272

111 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 273

112 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 274

113 ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ ΣΟΦΙΑ, ό.π, σελ. 292

πρωτοβουλία του μητροπολίτη Κωνσταντίου Ματουλόπουλου¹¹⁴. Το Μάρτιο του 1903 πάλι με εισήγηση του μητροπολίτη ιδρύθηκε η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών»¹¹⁵, στην οποία εντάχθηκαν οι κυρίες των καλύτερων οικογενειών της πόλης και η οποία προσέφερε πολλές υπηρεσίες στον κοινωνικό τομέα. Το 1905 η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών» ίδρυσε φαρμακείο για δωρεάν παροχή φαρμάκων στους άπορους κατοίκους. Το 1904 ιδρύθηκε το «Κυριακόν Σχολείον»¹¹⁶ από δασκάλους και άλλους επιστήμονες οι οποίοι με διάφορες εκδηλώσεις στόχευαν στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος την εποχή που ο Μακεδονικός Αγώνας έμπαινε στην κρισιμότερη φάση του.

Μετά την απελευθέρωση, επεκτείνεται η εφαρμογή του νομικού καθεστώτος που ίσχυε στην εκπαίδευση του ελληνικού κράτους και στις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας. Από το 1914 λοιπόν, λειτουργούν σταδιακά όλα τα είδη των σχολείων που προβλέπουν οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις.

Μετά την υπαγωγή των σχολείων στη δικαιοδοσία του υπουργείου Παιδείας, τα εκπαιδευτικά προβλήματα που απασχολούν την Κοζάνη είναι πολλά. Ως αιτίες αναφέρονται¹¹⁷ οι συνεχείς μετακινήσεις ή ελλείψεις προσωπικού, η απώλεια του τοπικού χαρακτήρα και οι κομματικές έριδες που είχαν άμεση επίπτωση στην ποιότητα του προσωπικού και προβλήματα στέγασης.

Στην Κοζάνης το 1914 ιδρύεται το αστικό σχολείο θηλέων. Είναι τριτάξιο και σε αυτό μπορούν να φοιτήσουν μαθήτριες που ολοκληρώνουν το δημοτικό. Η αποφοίτηση από το σχολείο αυτό επιτρέπει τη συνέχιση των σπουδών στην τέταρτη τάξη του Γυμνασίου. Η αστική σχολή Κοζάνης γνωστή από το 1929 και ως Ανώτερο παρθενγωγείο, λειτούργησε μέχρι το 1936. Τότε οι μαθήτριάς του αποτέλεσαν μαζί με τις μαθήτριες του Βαλταδωρείου γυμνασίου, το μαθητικό δυναμικό του δευτέρου γυμνασίου θηλέων Κοζάνης¹¹⁸. Το 1914 ιδρύεται επίσης το Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης¹¹⁹. Στα πλαίσια αυτού από το 1915 λειτουργεί πρότυπο Δημοτικό Σχολείο. Το 1923 ιδρύθηκε το Διδασκαλείο Νηπιαγωγών¹²⁰ με πρότυπο Νηπιαγωγείο. Τα Διδασκαλεία αυτά δέχτηκαν μαθητές και μαθήτριες μέχρι το έτος 1931 οπότε και θεσπίστηκε ο θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών στα πλαίσια του οποίου η Κοζάνη

114 Βλ. βιογραφικό σελ.45, παραπομπή 206

115 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μία βορειοελληνική πόλη..», ο.π, σελ 322

116 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 134

117 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ 54

118 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ 56 – 58

119 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ 58

120 ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ 60

δεν επιλέχθηκε στις πόλεις που θα τις φιλοξενούσαν.

Τό εξατάξιο Διδασκαλείο Κοζάνης

ΠΗΓΗ : ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗ, «*Η πέτρινη πόλη*», Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1995, σελ. 413

Με το Ν.Δ 19/1924 «περί ιδρύσεως Μέσων Εμπορικών Σχολών», ιδρύεται και λειτουργεί για πρώτη φορά το σχ. Έτος 1924 – 25, Δημόσια Εμπορική Σχολή και στην Κοζάνη¹²¹. Από τη σύστασή τους και ως το έτος 1939 – 40 οι Επαγγελματικές σχολές, υπάγονταν στην αρμοδιότητα του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας. Από εκεί και πέρα υπάγονται στο Υπουργείο Παιδείας και από το σχ. Έτος 1960 – 61 καταργούνται και αντί αυτών από το 1964 λειτουργούν τα οικονομικά γυμνάσια.

Με δαπάνη των «Χαρισίων Ιδρυμάτων», τα οποία όρισε με τη διαθήκη του να διαχειρισθούν την περιουσία του, ο μεγαλύτερος ευεργέτης της Κοζάνης, Παύλος Χαρίσης¹²², ιδρύθηκε το 1931 η Χαρίσειος Γεωργική Σχολή». Κτίστηκε στη Λευκόβρυση (λίγο έξω από την Κοζάνη) και λειτούργησε επί δεκαετίες. Πολλά παιδιά από την Κοζάνη και όλη την περιφέρεια φοίτησαν σ' αυτή και πήραν τις σύγχρονες γεωργικές γνώσεις για την καλλιέργεια των αγρών¹²³.

1.2.2 Τύπος

Εφημερίδες και περιοδικά εμφανίζονται στην Κοζάνη λίγο μετά την απελευθέρωση. Οι εφημερίδες τυπώνονται σε ιδιόκτητα μικρά τυπογραφεία, είναι κυρίως εβδομαδιαίες και οι εκδότες και διευθυντές τους είναι στην πλειοψηφία

121 ΤΑΒΟΥΛΤΣΙΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «*Δημόσια μέση εμπορική σχολή Κοζάνης*», Κοζάνη 1993 σελ 19

122 Βιογραφία Π. Χαρίση, βλ. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ 334 – 337

123 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «*Μια βορειοελληνική πόλη...*», ό.π, σελ. 253 – 254

δικηγόροι, που προετοιμάζονται μέσω των φύλλων τους να εισέλθουν στην πολιτική σκηνή. Συνήθως υποστηρίζουν κάποιο κόμμα σε πανελλαδικό επίπεδο και τοπικά μία δημοτική παράταξη η οποία όμως πάντα χρωματίζεται πολιτικά¹²⁴.

Ολιγοσέλιδες , συγκεντρώνουν το πνευματικό δυναμικό του τόπου και της εποχής, ενημερωτικές για τα τοπικά γεγονότα χωρίς να υπολείπονται ως προς τη γενικότερη πανελλαδική αλλά και διεθνή επικαιρότητα. Συμβάλλουν σημαντικά, ελλείψει και άλλου μέσου μαζικής ενημέρωσης, στην διαμόρφωση των καταστάσεων, των συνειδήσεων και των γεγονότων.

Ο ρόλος του εκδότη – διευθυντή είναι κυρίαρχος που είναι εφ' όλης της ύλης δημοσιογράφος και εκείνος που δίνει το στίγμα με το «άρθρο γραμμής»¹²⁵, κυρίως στην πρώτη σελίδα.

Την περίοδο αυτή εκδόθηκαν στην Κοζάνη 23 εφημερίδες και περιοδικά που αποτελούν το καλύτερο αρχείο της εποχής αυτής. Οι κυριότερες εφημερίδες που κυκλοφόρησαν ήταν η “Ηχώ της Μακεδονίας”, η “Βόρειος Ελλάς” και το “Μακεδονικό Βήμα”.

Η πρώτη εφημερίδα που κυκλοφόρησε στην Κοζάνη, ήταν η

- “Ηχώ της Μακεδονίας” στις 31 Αυγούστου του 1914. Εκδότης της ήταν ο Μιλτιάδης Τζώνης¹²⁶ ο οποίος καταγόταν από την Εράτυρα Κοζάνης. Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη όπου ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία.. Εγκαταστάθηκε στην Κοζάνη φέρνοντας μαζί του χειροκίνητο πιεστήριο και ίδρυσε τυπογραφείο. Η εφημερίδα στην αρχή ήταν δισεβδομαδιαία και αργότερα εβδομαδιαία και εκδόθηκε μέχρι το 1933. Ήταν πολιτική, κοινωνιολογική, επιστημονική και φιλολογική και ιδεολογικά προσκείμενη στους φιλελεύθερους¹²⁷.

- “Αγών” : Κυκλοφόρησε στις 5 Ιουνίου του 1917 με διευθυντή και υπεύθυνο το δικηγόρο Στέφανο Παπακωνσταντίνου και αποτέλεσε βήμα για τη υπεράσπιση των αγροτικών και εργατικών ζητημάτων¹²⁸. Οι σοσιαλιστικοί της στόχοι είχαν γίνει «κάρφος εν τω οφθαλμώ» πολλών κοζανιτών¹²⁹ με δυσμενή επίπτωση στη διάρκειά της.

124 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 136

125 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 136

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΛΑΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 55

126 Βιογραφία Μιλτιάδη Τζώνη, βλ. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. ό.π, σελ 366

127 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., «Εφημερίδες (εκδοθείσαι εν Κοζάνη)», Κοζάνη 1959, σελ 9

ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΗΣ, «Ο περιοδικός τύπος στο δυτικομακεδονικό χώρο», Ελμειακά τ. 2, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 98

128 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ 136

129 ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΗΣ, ό.π, σελ. 100

- “Εθνική Πολιτική” (μηνιαίο περιοδικό) : Το πρώτο τεύχος εκδόθηκε το Μάιο το 1920. Εκδόθηκαν επτά τεύχη. Ήταν όργανο του Γενικού Διοικητή Δυτικής Μακεδονίας, Ιωάννη Ηλιάκη¹³⁰.
- “Η Νίκη” : Κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του 1920 και εξέδωσε λίγα φύλλα. Ιδιοκτήτης και διευθυντής της ήταν ο εμπορευόμενος Λάζαρος Παπαδέλης. Ήταν όργανο του Λαϊκού Πολιτικού Συλλόγου Κοζάνης και εξέφραζε απόψεις του Λαϊκού Κόμματος και των βασιλοφρόνων¹³¹.
- “Σημαία (1921 – 1922) : Εβδομαδιαία εφημερίδα καθαρών αντιλήψεων του Λαϊκού Κόμματος με αρχισυντάκτη το δικηγόρο Ε Χριστοδούλου¹³².
- “Κουνούπι” (1925 – 1927) : Έμμετρη σατυρική εφημερίδα με διευθυντή και υπεύθυνο τον Γ. Σαμ¹³³.
- “Αύρα : Κυκλοφόρησε το Φεβρουάριο του 1926. Δεκαπενθήμερο φιλολογικό περιοδικό. Διευθυντής και ιδιοκτήτης είναι ο Γ. Σαμ. Είναι το πρώτο λογοτεχνικό περιοδικό στη Δυτική Μακεδονία¹³⁴.
- “Κήρυξ της Κοζάνης (1927 – 1928) : Εφημερίδα δημοκρατικών αρχών, Ιδρυτής ο Ιωάννης Κοζύρης, δικηγόρος και φανατικός βενιζελικός¹³⁵.
- “Βόρειος Ελλάς” : Άρχισε να εκδίδεται στις 24 Απριλίου 1927. Με διευθυντή το Σταύρο Θεοδοσιάδη¹³⁶. Μεγάλη εξάστηλη εβδομαδιαία πολιτική και κοινωνική εφημερίδα με τοποθέτηση πολιτική στη φιλελεύθερη παράταξη σταμάτησε να κυκλοφορεί λόγω της κατοχής τον Απρίλιο του 1941¹³⁷.
- “Μακεδονικόν Βήμα”¹³⁸ : Καθημερινή εφημερίδα δημοκρατικών αρχών. Άρχισε να εκδίδεται στις 15 Μαρτίου του 1930 και σταμάτησε με την κατοχή του

130 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 13 - 14

131 ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΗΣ, ό.π, σελ. 101

132 ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΗΣ, ό.π, σελ. 101

ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ο.π, σελ. 14

133 Γ. Σαμ. : ψευδώνυμο του Γεωργίου Σάμιου με καταγωγή από τη Σμύρνη και γαμπρός Κοζανίτης. Δημοσιογράφος, ζωγράφος, στιχουργός και μποέμ.

134 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 15

ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΗΣ, ο.π, σελ. 101

135 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 15

136 Σταύρος Θεοδοσιάδης : Δικηγόρος και δημοσιογράφος, σημαντικός πολιτικός παράγοντας των φιλελευθέρων στην Κοζάνη και από τα ιδρυτικά μέλη του τμήματος της Δημοκρατικής Άμυνας στην Κοζάνη, το Δεκέμβριο του 1933, που απέβλεπε στην προστασία της δημοκρατίας που οι βασιλόφρονες θα μπορούσαν να ανατρέψουν. Βλ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 203

137 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 15 – 16

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π σελ. 136

138 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 17

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 136

Απριλίου του 1941. Εκδότης ήταν ο Ν. Κουπαρούσος¹³⁹ και διευθυντής ο Μιχαήλ ζωγράφος. Φιλοβενιζελική εκτός από το διάστημα που ο Κουπαρούσος διαγράφηκε από το κόμμα των φιλελευθέρων και προσχώρησε στους Λαϊκούς.

- “Πυρσός” : (Μάιος 1932 – Αύγουστος 1932) : Εβδομαδιαίο όργανο των αγροτών και εργαζομένων. Υπεύθυνος αρχισυντάκτης ο Μανώλης Δ. Πιτσέλης. Ουσιαστικά ήταν όργανο του Αγροτοεργατικού κόμματος του Αλ. Παπαναστασίου¹⁴⁰.

- “Ημερολόγιο Δυτικής Μακεδονίας” (1932 – 1938) :Περιοδικό που εκδόθηκε από το Σταύρο Θεοδοσιάδη και Δημήτριο Γκαβανά. Ασχολείται με την τοπική ιστορία, τη λαογραφία και τη λογοτεχνία, συγκεντρώνοντας σημαντικούς Μακεδόνες επιστήμονες και λογοτέχνες¹⁴¹.

- “Λαϊκός Αγών : Εκδόθηκε το 1934. Εβδομαδιαία πολιτική και κοινωνική εφημερίδα λαϊκών συμφερόντων. Ιδιοκτήτης ο Γ. Πολυζούλης¹⁴² και διευθυντής ο Δοξάζης Παπαζήσης.

- Καινή Διδαχή (1935 – 1936) : Δεκαπενθήμερο περιοδικό, όργανο της Ιεράς Μητροπόλεως Σερβίων και Κοζάνης¹⁴³.

- Παλλαϊκό Μέτωπο ¹⁴⁴: Εκδίδεται από τον Ν. Πλακοπίτη, πολιτευτή του Κ.Κ.Ε στην περιοχή και εκφράζει τις θέσεις του Κ.Κ.Ε.

Άλλες εφημερίδες που κυκλοφόρησαν για πολύ λίγο και εξέδωσαν ελάχιστα φύλλα ήταν : ο Κόπανος, η Εφημερίς του τόπου, η Πρωτοπορία, η Μακεδονική Φωνή, η Κοζάνη, η Αγροτική, Εμπρός, Νέος δρόμος.

Οι μόνες οι οποίες επικρατούν κυκλοφοριακά και διατηρούνται για πάνω από μία δεκαετία είναι οι τρεις που αναφέραμε αρχικά. Έτσι κατάφεραν να σχηματίσουν εκδοτική φυσιογνωμία και να παίζουν τον κρίσιμο πληροφοριακό και πολιτικό ρόλο στις τοπικές κοινωνίες.

139 Κουπαρούσος Νίκος : Φαρμακοποιός και ισχυρός πολιτικός παράγοντας. Εξελέγη βουλευτής Κοζάνης με το κόμμα των φιλελευθέρων, δύο φορές, το 1926 και 28. Διαγράφηκε το 1932 για ατασθαλίες. Το 1932 εκλέγεται βουλευτής με το εθνικό ριζοσπαστικό κόμμα (Κονδύλης) και το 1933 με την Ηνωμένη Αντιπολίτευση (Λαϊκοί), για να επανέλθει και να εκλεγεί με τους φιλελεύθερους τον 1936. Βλ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η Πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 79 , ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ. 140

140 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ 17

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ. 136

141 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ. 136

142 Πολυζούλης Γεώργιος : Καλός δικηγόρος πολύ ισχυρός τοπικός πολιτικός, βουλευτής του Λαϊκού κόμματος το 1932 και 1936 και αρχηγός στην Κοζάνη των επιστράτων. Βλ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη» ό.π, σελ. 41

143 ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., ό.π, σελ. 19

144 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π, σελ. 136

1.2.3 Ψυχαγωγία

Στην Κοζάνη την περίοδο του μεσοπολέμου, τα κέντρα ψυχαγωγίας και οι εκδηλώσεις εμφανίζουν μία ποικιλία όσον αφορά τους τρόπους αλλά και τους τόπους διασκέδασης.

Σημαντικό κέντρο συνάντησης και ψυχαγωγίας είναι το καφενείο. Στο καφενείο μπορεί ο κόσμος, εκτός των δραστηριοτήτων όπως το τάβλι και η χαρτοπαιξία, να ακούσει μουσική, να δει θέατρο, Καραγκιόζη, κινηματογράφο, μέχρι και πολιτικές ομιλίες..

Οι ιδιοκτήτες των καφενείων είναι επιχειρηματίες που αξιοποιούν περιοδεύοντες θιάσους και καραγκιοζοπαίχτες, προβάλλουν κινηματογραφικές ταινίες και διοργανώνουν μουσικές εκδηλώσεις.

Στο κέντρο της πόλης, στον κεντρικό δρόμο, ήταν το ξακουστό – κυρίως μετά το 1912 – καφενείο των αδερφών Στεργίου που το ονόμαζαν «Ντορέ»¹⁴⁵. Άλλα καφενεία στο κέντρο της πόλης ήταν ο “Παρθενών του Καραβά, απέναντι από το Δημαρχείο, περίφημο εκείνα τα χρόνια, έφερνε καραγκιόζη, θέατρο, αρτίστες ταχυδακτυλουργούς¹⁴⁶. Το καφενείο του Καραβά γκρεμίστηκε τη δεκαετία του 30' και στη θέση του εγκαινιάστηκε το φθινόπωρο του 1933 το ξενοδοχείο «Ερμιόνιο» που διέθετε το πιο μοντέρνο και μεγαλοπρεπές ζαχαροπλαστείο της πόλης και αίθουσες για χορούς, γιορτές και άλλες εκδηλώσεις¹⁴⁷.

Ο “Όλυμπος του Βαμβακά, ήταν στο κέντρο της αγοράς και χρησιμοποιούνταν πολύ συχνά ως χώρος θεατρικών παραστάσεων γι' αυτό τον αποκαλούσαν και θέατρο¹⁴⁸.

Άλλο καφενείο στο κέντρο της πόλης ήταν το “Κεντρικόν” του Χατζόπουλου. Πρόσφυγας ο οποίος κατάφερε από τους πρώτους χρόνους να ανοίξει μαγαζί στην Κοζάνη¹⁴⁹. Το καφενείο “Ομόνοια”, το οποίο εκμεταλλευόταν ο Βασίλης Καραβίδας από το Βυθό Βοΐου, ήταν σε κτίσμα της εκκλησίας του Αγ. Νικολάου απέναντι από την εκκλησία¹⁵⁰.

145 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μια βορειοελληνική πόλη στην τουρκοκρατία», ό.π, σελ. 329

146 ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Κοζανίτικες διαδρομές», Κοζάνη 2008, σελ. 291

147 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ. 202

148 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π σελ. 137

149 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η γιαγιά μου η Ρούσα», ό.π, σελ. 81

150 ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 302

Υπήρχαν όμως και σημαντικά περιφερειακά καφενεία. Τέτοια ήταν αυτό του Σαρχατλή στη νότια πλευρά της πόλης. Εκεί έφερναν και κάποιο είδος τραγουδιστριών ή αρτιστών που διασκεδάζαν ποικιλοτρόπως τους Κοζανίτες και οι οποίοι τις αποκαλούσαν συλλήβδην «Μαρίκες». Στη νοτιοδυτική πλευρά της πόλης ήταν το καφενείο “Πατήσια” του σημαντικού επιχειρηματία Καραδήμου στο οποίο οι Κοζανίτες απολαμβάνουν μουσική, θέατρο, κινηματογράφο και καραγκιόζη¹⁵¹.

Τα καλοκαίρια λειτουργούσαν και υπαίθρια καφενεία, κυρίως στο δρόμο προς την Πτολεμαΐδα, στη βορειοδυτική πλευρά της πόλης. Ξακουστοί ήταν ο κήπος του Τερζή και η “Ακρόπολη”. Η “Ηχώ της Μακεδονίας” χαρακτηρίζει το τμήμα αυτό της πόλης ως «Νέα Βαβυλών», αφού εκεί μπορείς να ακούσεις από Μπετόβεν, μέχρι αμανέδες. *«Το πιάνο πνίγεται υπό τους γδούπους του νταουλιού και τους ξηρούς τοιούτους του τύμπανου και η γλυκοθλιμένη φωνή του βιολιού συγχέεται με τους σπαρακτικούς ήχους ορείχαλκων δίσκων και κλαρίνων»*¹⁵².

Τα σημαντικότερα κέντρα διασκεδάσεως (χορευτικά) της εποχής ήταν ο κινηματογράφος “Ωρίων”, που κτίστηκε το 1926 από τον επιχειρηματία Βοσνιάκο¹⁵³, η Λέσχη των Δημοσίων Υπαλλήλων που είχε μεγάλη αίθουσα και γίνονταν εκεί χοροί, πολλές φορές με ορχήστρες από την Αθήνα ή τη Θεσσαλονίκη¹⁵⁴, τα καφενεία «Ντορέ» του Καραβίδα (Ομόνοια), του Καραδήμου (Πατήσια) και του Καραβά (Παρθενών), τη θέση του οποίου τη δεκαετία του 1930 πήρε το ξενοδοχείο «Ερμιόνειο». Το Ερμιόνειο μετά το 1935, είχε μόνιμη ορχήστρα όλο το χειμώνα¹⁵⁵. Χοροί δίνονταν και στη Λέσχη Αξιωματικών. Στα χορευτικά κέντρα της εποχής διοργανώνονται και χοροεσπερίδες που αποτελούν μεγάλο κοσμικό γεγονός για την πόλη. Εκεί χορεύονταν από καλαματιανό μέχρι χοροί όπως φοξ – τροτ, ταγκό και βαλς.

Σημαντικά κέντρα συνάντησης είναι και τα ζαχαροπλαστεία, όπως το Βυζάντιον στο κέντρο της πόλης που υπήρχε μέχρι πρόσφατα. Τα καφενεία και τα ζαχαροπλαστεία τη δεκαετία του 1930, καθώς διέθεταν ραδιόφωνο, ψυχαγωγούσαν ολόκληρες γειτονιές.

Άλλο σημαντικό μέσο ψυχαγωγίας ήταν το θέατρο. Μετά την απελευθέρωση, άρχισαν να επισκέπτονται την Κοζάνη περιοδεύοντες θίασοι, οι οποίοι αναγκάζονταν να μένουν στην πόλη για μεγάλο χρονικό διάστημα λόγω της δυσκολίας της μετακίνησης. Ο θίασος του Ραυτόπουλου ήρθε τον Ιανουάριο του 1916, έμεινε ένα

151 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ ΜΑΚΗ, ό.π σελ. 137

152 Ο ΙΔΙΟΣ, «Η Νέα Βαβυλών», Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 821 / 1 – 7 – 1928

153 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π, σελ 57

154 ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 302

155 ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ό.π, σελ. 302

μήνα και ανέβασε τουλάχιστο 13 έργα¹⁵⁶ Όπως αναφέραμε παραπάνω , οι θεατρικές παραστάσεις δίνονταν κυρίως στα καφενεία. Θεατρικά έργα ανέβαζαν όμως και ερασιτεχνικοί θίασοι της πόλης καθώς και μαθητές του Γυμνασίου και του Διδασκαλείου. Το θέατρο στην Κοζάνη είχε μεγάλο κοινό, γι' αυτό και η «Ηχώ της Μακεδονίας» αναδεικνύει την ανάγκη ίδρυσης θεάτρου *«Τονίζομεν την ανάγκην ιδρύσεως εω των πρώτων Θεάτρου Δημοτικού, ως απαραίτητου στοιχείου εν τη προς το πρόσω της πόλεώς μας κατευθύνηση ... Μήπως δεν απεδείχθει δια της εν τω παρελθοντων δράσεων της Μορφωτικής Αδελφότητος «Πανδώρα» εκούσης ιδιαίτερον τμήμα συνδέσμου ερασιτεχνών ότι εν τη πόλει μας δεν κατοικούνσιν άνθρωποι του εμπορίου μόνον, αλλά και άνθρωποι του πνεύματος με πλήρη τη συναίσθησιν των καθηκόντων προς τα ιδεώδη των προγόνων μας;»*¹⁵⁷.

Ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1930 κύριο μέσο ψυχαγωγίας είναι ο κινηματογράφος. Μέχρι τότε , προβολές ταινιών γινότανε στα καφενεία και κυρίως στα “Πατήσια” του Καραδήμου. Με την ανέγερση του κτιρίου του κινηματογράφου “Ωρίων” το 1926, οι προβολές του αποτελούν σημαντικό γεγονός όχι μόνο για την πόλη αλλά και για όλη την περιφέρεια¹⁵⁸. Ο “Ωρίων” εξαιτίας αλλαγών στην ιδιοκτησία, αργότερα ονομάστηκε “Ιρις” και το 1936 «TITANIA». Τα καλοκαίρια λειτουργούσαν και θερινοί κινηματογράφοι, τον κήπο του Τερζή, το «Σινέ – Ηλύσια» του Καραδήμου.

1.2.4 Μουσική

Στην πόλη της Κοζάνη υπήρχαν πολλοί μουσικοί πρακτικοί, που δεν πήραν δηλαδή καμία συστηματική μουσική εκπαίδευση. Μάθαιναν όμως να παίζουν μέσα από το οικογενειακό τους περιβάλλον, εμπειρικά. Λαλητζήδες, λαλητάδες, γύφτοι, βιολιτζήδες είναι κάποιοι από τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσε ο κόσμος για τους οργανοπαίχτες και «Λαλούμενα» ή «Άργανα» έλεγαν όλο το συγκρότημα που αποτελούνταν από διάφορα όργανα¹⁵⁹.

Αρχικά τα συγκροτήματα στην Κοζάνη, αποτελούνταν από το κλαρίνο, το βιολί, το λαούτο και το ντέφι (νταϊρές), ή τη στάμνα. Παλαιότερα υπήρχε και ο ζουρνάς με τη γκάιντα. Αργότερα προστέθηκαν και οι κορνέτες, το νταούλι και το τρομπόνι, τα οποία

¹⁵⁶ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, ό.π, σελ. 138

¹⁵⁷ ΚΑΛΧΑΣ *«Περί Θεάτρου»* Ηχώ της Μακεδονίας αρ.φ 58 / 21 – 9 – 1914

¹⁵⁸ Θεάματα, *«Το κίνημα ΩΡΙΩΝ»* Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ 736 / 28 – 11 – 1926

¹⁵⁹ ΣΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *«Ο χορός στις γιορτές και στα πανηγύρια του νομού Κοζάνης»*, άρθρο, Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών νομού Κοζάνης, 1991, σελ. 240

αντικατέστησαν κάποια από τα προηγούμενα. Το βιολί αντικαταστάθηκε από την κορνέτα, το λαούτο από το τρομπόνι και το ντέφι από το νταούλι¹⁶⁰. Έτσι σιγά σιγά από τη συνηθισμένη κομπανία (κλαρίνο, βιολί, λαούτο, και ντέφι) δημιουργήθηκε νέα μορφή κομπανίας (κλαρίνο, κορνέτα, τρομπόνι, κρουστά). Ο μουσικολόγος της περιοχής Μανώλης Χατζημανώλης σε άρθρο του αναφέρει πως : «...στην αρχή πριν δηλαδή διαμορφωθεί η νέα κομπανία (δυτικομακεδονικού τύπου) έγχορδα και χάλκινα όργανα συνυπήρχαν, επικράτησαν όμως τελικά τα χάλκινα γιατί αφενός τα έγχορδα όργανα ωχριούσαν ηχητικά μπρος στο δυνατότερο ήχο της τρομπέτας και του τρομπονιού τα οποία βόλευαν περισσότερο για τους εξωτερικούς χώρους (γάμους και πανηγύρια), αφετέρου έγιναν απαραίτητα την εποχή του μεσοπολέμου που καλούνταν να παίζουν εκτός από την παραδοσιακή μουσική και τα ελαφρά (τανγκό, βαλς, φοξ – τροτ κλπ. η επίδραση των οποίων ήταν ισχυρή)¹⁶¹.» Τα όργανα αυτά παιζόταν από χριστιανούς ρομά.

Φωτογραφία κάπου στην Κοζάνη, μετά από γλέντι με τα όργανα.

ΠΗΓΗ : ΚΟΥΖΙΑΚΗΣ Μ. ΛΑΖΑΡΟΣ, «Άκ' σα, μ' είπαν κι έγγραφα ...», Κοζάνη 2008, σελ. 204

Ο Παναγιώτης Λιούφης στο βιβλίο του «Ιστορία της Κοζάνης» αναφέρει :

«...επί της περιόδου του Αρχιερέως Μελετίου κατά το 1750, οικογένειας περί τας 28 Αιγυπτίων χριστιανών, ήλθον εις Κοζάνην και κατοίκησαν προς το νοτιοανατολικόν

¹⁶⁰ ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ, «Τα χάλκινα πνευστά στις λαϊκές κομπανίες της Δυτικής Μακεδονίας», Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης, Κοζάνη 2000, σελ. 373

¹⁶¹ ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ, ο.π , σελ. 373 – 374

μέρος της πόλεως, εν ιδιαιτέρω διαμερίσματι, όπερ εκλήθη Γύφτικα και ειρωνικώς πως Τρανή Αυλή. Ούτοι άπαντες ετύγχανον σιδηρουργοί και οι πλειούς αυτών παίζοντες μουσικά όργανα προσελαμβάνοντο υπό των κατοίκων επ' αμοιβή εις τους γάμους και τας ευτυχίας ως οργανοπαίχται, όπερ και σήμερα συμβαίνει...»¹⁶².

Σύμφωνα με έρευνα του Στέλιου Κοψαχείλη¹⁶³ στην Κοζάνη την περίοδο αυτή, οργανοπαίχτες ήταν : τα αδέρφια Ντώνα (Αντώνιος 1895 – 1943 λαούτο, Νικόλαος γεν. 1899 λαούτο και Θωμάς βιολί), ο Μάρκος Δ. Καλέας (1883 – 1925 βιολί), ο γιός του Δημήτρης ή Τούλης (γεν. 1915 λαούτο), ο Αθανάσιος Καλέας (κλαρίνο), ο Δερίλας Αθανάσιος (βιολί), ο Δερίλας Κωνσταντίνος (γεν. 1917 χάλκινα), ο Ζιάκας Μιχάλης (1909 – 1988 βιολί), ο Προκόπης Διδίνης (βιολί), ο Τσάνας Θωμάς (1870 – 1953 λαούτο), ο Τσάνας Ναούμ (χάλκινα) κ.α. Στην ίδια έρευνα αναφέρεται ότι τα δημοφιλέστερα τραγούδια και χοροί που παιζόταν εκείνη την εποχή ήταν τα εξής :

- Το «Έντεκα», ριχτό σκόρπιο σε εννιάσημο ρυθμό, το οποίο κυριαρχεί και σήμερα στο κοζανίτικο παραδοσιακό ρεπερτόριο και τις εκδηλώσεις της κοζανίτικης αποκριάς.
- Ο «Μάης» χορευτικό σε επτάσημο ρυθμό (καλαματιανό).
- «Μάνα μου τα λουλούδια σου» καθιστό.
- «Τα γάλατα» και «Μπρούφα» καθιστά.
- «Σαμπάη» τσιφτετέλι σε δίσημο ρυθμό
- Συρτός Κοζάνης
- «Πεθεριάτικο», «Νονιάτικο», επιτραπέζια, συγκαθιστά και άλλα.

Τα κέντρα στα οποία έπαιζαν εκείνη την εποχή ήταν τα: Καραβάς, Ερμιόνιο, Ταρτάρα, Καραδήμος, Ομόνοια, Ακρόπολη, Τερζή κ.α.

Στην Κοζάνη, πόλη εμπορική από παλιά αναπτύχθηκε αστική τάξη. Η τάξη αυτή που ευημερούσε, ενώ σε ένα μέρος του πληθυσμού ήταν καταφανής η φτώχεια, είχε μιμηθεί τις πόλεις της κεντρικής Ευρώπης και αργότερα τον τρόπο ζωής της αντίστοιχης αστικής τάξης που είχε διαμορφωθεί στην ελεύθερη Ελλάδα. Οι χοροί που χορεύονταν στην κεντρική Ευρώπη και στην Αθήνα αυτήν την εποχή χορεύονταν και στις κοζανίτικες συγκεντρώσεις. Χορεύονταν πόλκα, μαζούρκα, κοντρίλιες, βαλς, φοξ –

162 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, 'ο.π, σελ. 56 – 57

163 ΚΟΨΑΧΕΙΛΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ, «Οι οργανοπαίχτες στην Κοζάνη και τα χωριά της και οι τοπική μουσική» άρθρο, Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1991, σελ. 154.

τροτ¹⁶⁴κ.α.

Η εποχή που η Κοζάνη έρχεται σε επαφή με την έντεχνη, κλασσική δυτική μουσική δεν είναι γνωστή. Η οργάνωση όμως παροικιών στην κεντρική Ευρώπη και η ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με τις χώρες αυτές, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως η πρώτη επαφή της Κοζάνης με την κλασσική μουσική παιδεία, οφείλεται στους λόγιους Κοζανίτες της διασποράς και στους φιλόμους εμπόρους που έρχονταν σε επαφή με την προηγμένη (σε ακαδημαϊκό επίπεδο) μουσικά Ευρώπη.

Μετά το 1880 έχουμε στοιχεία σύμφωνα με τα οποία στο ελληνικό σχολείο της Κοζάνης διδάσκεται μουσική από τον καθηγητή μουσικής Ι. Βάμβα¹⁶⁵.

Είν. 28. Οι μαθηταί τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Κοζάνης τοῦ ἔτους 1894, ἔχοντες εἰς τὸ μέσον τοὺς καθηγητάς ταν: ἔξ ἄριστερὸν πρὸς τὰ δεξιὰ, καθήμενοι 1) Ι. Κ. Σιώπης, Θεολόγος (1866 - 1937). 2) Ι. Γ. Βάμβας, Μουσικός (1843 - 1923). 3) Π. Ν. Λιούφης, Φιλολόγος, Γυμνασιάρχης (1864 - 1931). 4) Δ. Κ. Μακεδών, Μαθηματικός (1866 - 1929). 5) Ι. Κ. Φαρμακίδης, Φιλολόγος (1866 - 1915).

Με την ίδρυση της μορφωτικής αδελφότητας «Πανδώρα» το 1902, μπορούμε να πούμε πως ενισχύεται η μουσική παιδεία στην Κοζάνη. «*Η Πανδώρα είναι το πρώτο σωματείο*

164 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μία βορειοελληνική...», ο.π, σελ. 325

165 Ιωάννης Γ. Βάμβας (1842 – 1923) : Γεννήθηκε στην Κοζάνη. Σπούδασε δάσκαλος στη Μαράσλειο Σχολή Αθηνών και παράλληλα βυζαντινή μουσική. Το 1870 επέστρεψε στην Κοζάνη και δίδαξε στο δημοτικό. Χρημάτισε ο γνώστης της βυζαντινής μουσικής και πρωτοψάλτης στο μητροπολιτικό ναό του Αγ. Νικολάου. Το 1894 διορίστηκε καθηγητής των εκκλησιαστικών στο γυμνάσιο Κοζάνης με γυμνασιάρχη τον Παναγιώτη Λιούφη. Κατά τη διάρκεια του μακεδονικού αγώνα ήταν μέλος της εθνικής άμυνας Κοζάνης.

που έφερε σε επαφή τον εθισμένο στη μονόφωνη βυζαντινή ή δημοτική μελωδία Κοζανίτη με την πολυφωνική μουσική της Δύσης»¹⁶⁶.

Από την ίδρυσή της μέχρι και την απελευθέρωση της πόλης το 1912, ήταν το μοναδικό σωματείο όπου δίδασκε μουσική (δια πνευστών οργάνων) και δημιούργησε μπάντα. Κάλυπτε με τη μουσική της όλες τις κοινωνικές τελετές, τις επετείους, τις λιτανείες και όλα τα πανηγύρια, είτε πολιτικά, είτε θρησκευτικά.

Μετά την απελευθέρωση της Κοζάνης λόγω των εξαιρετικών γεγονότων (Βαλκανικοί πόλεμοι, Διχασμός, Α' Παγκόσμιος, Μικρασιατική Εκστρατεία, οικονομικός μαρασμός) και της προσωρινής διάλυσης της Πανδώρας το 1913 λόγω οικονομικών προβλημάτων, τη μουσική εκπαίδευση στην Κοζάνη ανέλαβαν το Γυμνάσιο και τα διδασκαλεία αρρένων και θηλέων την πόλης. Καθηγητής της μουσικής στα σχολεία αυτή την περίοδο είναι ο Γεώργιος Άψης¹⁶⁷. Αυτός δημιουργεί ορχήστρες εγχόρδων από μαθητές των σχολείων της Κοζάνης και διοργανώνει συναυλίες¹⁶⁸.

12

ΣΤΡΑΤΟΣ Δ. ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ

Η ορχήστρα του γυμνασίου Κοζάνης με τον καθηγητή Γεώργιο Άψη το 1917. Πρώτη σειρά (μπροστά), από αριστερά: Αναστ. Γκορτσούλη, Ευτ. Πράσσου, Σοφ. Μεταξά, Χιονία Τσιμηνάκη, Νικολάου, Σταμπουλούς, Νικολόπουλος (εκ Σερβίων), Κλεον. Δημοξένου, Βασ. Τερζή, Κλεοπ. Βαντή, Θεοδ. Γκορτσούλη, Θεόδ. Γκέρτσος. Δεύτερη σειρά: Ι. Τσιτσελίκης, Άννα Παπαργυρούδη, Πλιάκη, Κ. Βλιούρα, Βικτ. Στογιάννη, άγνωστος (από Μοναστήρι), Χ. Χαϊδοπούλου, Τσιότσιας (χιλιτήρας), Γ. Γρηγοριάδης, Θεόδ. Καρακάσης, Αγγλ. Κουτσιμάνη, άγνωστος, Δελιαλή, Αναστ. Γκούτζιου, Βουδιώνη, άγνωστη, Γαβριλάκης.

ΠΗΓΗ: ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)»

Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ 12

166 ΣΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «Νύξεις για τη μουσική κίνηση στην Κοζάνη στα χρόνια της γενιάς του Γιάννη Δόδουρα», Ελμειακά τ. 14 -15, 1985, σελ 192 – 193.

167 Καθηγητής θεωρητικών στο κρατικό ωδείο Θεσσαλονίκης (1920-1929) μετά τη θητεία του στην Κοζάνη.

ΘΕΜΕΛΗΣ Δ., «Μακεδονία-Θεσσαλονίκη: αφιέρωμα τεσσαρακονταετηρίδας- Μουσική ζωή και μουσική παιδεία στη Θεσσαλονίκη», Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 304

168 «Η τελετή του ανώτερου παρθεναγωγείου Κοζάνης», Ηχώ της Μακεδονίας αρ.φ285 / 14-6-1917

Το 1917 με χρηματική συνδρομή του Γ. Ηλιάκη¹⁶⁹ δημιουργείται μουσικός σύλλογος με επικεφαλής το Γ. Άψη. *“Προς συγκρότησιν και συντήρησιν Μουσικής σχολής και Μουσικής Μπάντας. Πρώτο Δ.Σ καταρτίστηκε “εκ των Γ. Δελιβάνη δημάρχου, Γ. Μικρού καθηγητού, Θ. Νάτσινα καθηγητού, Μ. Τζώνη διευθυντου της “Ηχούς της Μακεδονίας”, Δ. Βλιούρα τραπεζίτου, Α. Παπαβασιλείου και Ι. Χαλκιά”*¹⁷⁰,

Συστήνει ορχήστρα και μαντολινάτα και στις συναυλίες, χοροεσπερίδες και δεξιώσεις που δίνει επικουρείται πολλές φορές από τη στρατιωτική μουσική των γαλλικών συνταγμάτων.

Την ίδια περίοδο στα μουσικά πράγματα της Κοζάνης εμφανίζονται οι δίδυμοι αδερφοί Κουτσιμάνη¹⁷¹. Κοζανίτες και οι ίδιοι, Χαρίσιος και Ευάγγελος. Βιρτουόζοι του βιολιού και του βιολοντσέλου αντίστοιχα. Οι αδερφοί Κουτσιμάνη έδωσαν πολλές συναυλίες σαν καλλιτεχνικό ντουέτο, σαν τρίο με την αδερφή τους Κατίνα¹⁷² στο πιάνο και σαν κουαρτέτο¹⁷³ με τους Γ. Άψη και Εδμόνο Σασαρόλη (κατοπινός αρχιμουσικός της Πανδώρας). Κάλυψαν επίσης την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε πολλές χοροεσπερίδες¹⁷⁴ σε συνεργασία συνήθως με το Γ. Άψη.

169 Γενικός διοικητής Δυτικής Μακεδονίας (1916-1920) στην περίοδο του Εθνικού Διχασμού, φίλος και συνεργάτης του Ε. Βενιζέλου.

170 *«Έργα και Ημέραι»*, Ηχώ της Μακεδονίας,, αρ.φ 213 7-6-1917

171 Αφοί Κουτσιμάνη : Αποφοίτησαν από το διδασκαλείο Κοζάνης όπου η μουσική διδάσκονταν ως κύριο μάθημα και όπου αναδείχτηκε το μουσικό του ταλέντο. Μετά την αποφοίτησή τους εργάστηκαν για ένα διάστημα στην Κοζάνη ως δάσκαλοι. Μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο έκαναν μουσικές σπουδές στη Γερμανία και την Ιταλία. Για οικονομικούς λόγους μετανάστευσαν οικογενειακώς στην Αίγυπτο όπου και εργάστηκαν για πολλά χρόνια ως μουσικοί. Μετά την επάνοδό τους στην Ελλάδα εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα όπου βιρτουόζοι μουσικοί πια έδωσαν πολλές συναυλίες, εμφανίστηκαν σε πολλά κέντρα και υπηρέτησαν σαν καθηγητές στη Μαράσλειο παιδαγωγική ακαδημία. Όταν συγκροτήθηκε η κρατική ορχήστρα βορείου Ελλάδος, συμπεριλήφθηκαν στα πρώτα στελέχη της.

ΚΑΡΑΤΖΙΑΣ Γ., *«Ιστορικά Κοζάνης»*, Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Ν. Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1973 τ. 6 σελ. 41-42 (βιογραφικά)

172 J. GILBERT *«Ειδοποιήσεις»* Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 200 / 31-7-1916

173 *«Καλλιτεχνική μουσική εσπερίς»* Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 56 / 4-3-1915

174 Κοσμική κίνησις *«Χοροεσπερίδα παρά τω κ. Μιχ. Παπακωνσταντίνου»*, Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 38 / 4-1-1915

Κοσμική κίνησις *«Χοροεσπερίδα παρά τω κ. Αντωνιάδη»*, αρ.φ. 41 / 14-1-1915”

Οι δίδυμοι αδελφοί Ευάγγελος και Χαρίσιος Κουτσιμάνης.

ΠΗΓΗ: ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ.

Η μουσική κίνηση τη δεκαετία του 1920 γίνεται πολύ πιο έντονη. Η λήξη μιας μακράς εμπόλεμης περιόδου (Α Παγκόσμιος, Μικρασιατική Εκστρατεία), η άμβλυνση των πολιτικών παθών (Διχασμός), η έλευση των προσφύγων και η ανάπτυξη της πόλης (ηλεκτροδότηση, υδροδότηση, κατασκευή δρόμων, πλατειών, εμφάνιση πρώτων αυτοκινήτων) συνετέλεσαν στο να στραφεί η τοπική κοινωνία και σε θέματα πνευματικού ενδιαφέροντος.

Η Πανδώρα ανασυσταίνεται το 1923 μετά από δεκαετή αναστολή της λειτουργίας της λόγω οικονομικών προβλημάτων που οφείλονται κυρίως στα γεγονότα της περιόδου αυτής (Α' Παγκόσμιος, Διχασμός, Μικρασιατική εκστρατεία). Τη δεκαετία αυτή, η Πανδώρα κυριαρχεί στα μουσικά δρώμενα της πόλης και ταυτόχρονα τα μονοπωλεί, μέχρι και την ίδρυση του Ωδείου το 1931. Εκτός από μάλιστα δημιουργεί συμφωνική ορχήστρα και χορωδία.

Σημαντικά μουσικά γεγονότα της περιόδου αυτής είναι οι συναυλίες και οι χοροί της Πανδώρας με αρχιμουσικό τότε τον Εδμόνδο Σασαρόλη¹⁷⁵.

175 Εδμόνδο Σασαρόλη : Ιταλός αξιωματικός που βρέθηκε στην Κοζάνη στον Α' παγκόσμιο πόλεμο με τα συμμαχικά στρατεύματα στην οποία έμεινε μόνιμα μετά τη λήξη του και παντρεύτηκε Κοζανίτισα. Εργάστηκε σαν καθηγητής γαλλικών και μουσικής στο γυμνάσιο Κοζάνης. Επίσης διετέλεσε αρχιμουσικός της Πανδώρας από την ανασύστασή της (1923) έως το 1932. Απέκτησε τέσσερα παιδιά τον Εμίλιο, την Εμιλία, το Βίκτωρα και την Καίτη τα οποία ασχολήθηκαν όλα με τη μουσική.

Συναυλίες¹⁷⁶ επίσης δίνει και το Διδασκαλείο αρρένων στο οποίο καθηγητής μουσικής έχει διοριστεί ο διακεκριμένος μουσικός και συνθέτης Παναγιώτης Κωτσόπουλος, ο οποίος ιδρύει και σχολή μουσικής. *“Καθηγητής της Μουσικής του διδασκαλείου αρρένων διορίσθη ο κ. Πανάγ. Κωτσόπουλος όστις αφιχθείς προ πολλού ήρξατο των μαθημάτων του. Ο κ. Κωτσόπουλος ένας από τους διακεκριμένους καθηγητάς της Μουσικής ιδρύει σχολή μουσικής εις ήν θα διδάξη ειδικά μαθήματα Μανδολίνου, Μανδόλας, Μανδολοντσέλου, Κιθάρας, Πιάνου και Φλάουτου. Η Κοζάνη πράγματι με τη σχολή Μανδολινάτας του καθηγητού κ. Κωτσόπουλου εισέρχεται εις στάδιον μουσικής σταδιοδρομίας”*¹⁷⁷.

Η ορχήστρα και χορωδία του διδασκαλείου αρρένων Κοζάνης με τον καθηγητή της Παν. Κωτσόπουλο, το 1929. Διακρίνονται οι μετέπειτα δάσκαλοι Ι. Μπόζιος, Χιον. Καπιτσόγλου, Ελ. Μουμουζιά, Κούλα Ρεπανά, Αννίκα Τιτέλη, αλλά και μη σπουδαστές όπως οι Δ. Λιόντας, Λιλίκα Κόκκα, Διαμ. Βαντής, Μαν. Παπαδέλης, Καίτη Βαμβακά κ.ά.

ΠΗΓΗ : ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ 19

Το 1925 η Εκκλησία ύστερα από προσπάθειες, αποκτά χορό με τετραφωνία στο Μητροπολιτικό ναό του Αγ. Νικολάου. Γεγονός που χαρακτηρίζεται ως όνειρο για την Κοζάνη. *“Επι τέλους το όνειρον της Κοζάνης εξεπληρώθη και από χθες απέκτησεν η εκκλησία μας και χορόν με τετραφωνίαν. Χάρις εις τας αόκνους προσπάθειάς του νεαρού Καρακάση χθες δια πρώτην φοράν ο χορός έλαβε μέρος κατά την δευτέραν λειτουργίαν. Αν κρίνομεν εκ της πρώτης εμφανίσεως του χορού τούτου, δυνάμεθα να ελπίσωμεν ότι εν*

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΗΛΣ, “Η γιαγιά μου Ρούσα”, σελ 128

176 «Η β' Συναυλία του διδασκαλείου αρρένων» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 57 / 17-6-1928

«Συναυλία το προσεχές Σάββατο» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 245 / 24-1-1932

«Η χθεσινή συναυλία» Μακεδονικόν Βήμα, αρ.φ 217 / 31-1-32

177 «Καθηγητής της Μουσικής» Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 736 / 28-11-1926

τη εξέλιξει του θα παρουσιάσει χορόν ζηλευτόν κια αντάξιον μεγαλουπόλεως. Εύγε εις τους σχώντας την πρωτοβουλίαν”¹⁷⁸.

Επιστρέφοντας στους χορούς και τις εκδηλώσεις, βλέπουμε πως εκτός της Πανδώρας διοργανώνονται και από άλλους συλλόγους και σωματεία¹⁷⁹. Εξοχικά κέντρα όπως του Τερζή τα «Κωνσταντινούπολις» και του Καραδήμου φιλοξενούν υπαίθριους οικογενειακού χορούς με μεγάλη επιτυχία¹⁸⁰.

Το 1931 έρχεται στην Κοζάνη ο Διευθυντής του Ωδείου Αθηναϊκής Μαντολινάτας Λάβδας με σκοπό την ίδρυση παραρτήματος αυτού στην πόλη¹⁸¹.

Μετά από διεργασίες οι οποίες έγιναν το 1931 με πρωταγωνιστές τους επικεφαλείς της τοπικής αυτοδιοίκησης, ιδρύεται το Ωδείο Κοζάνης ως παράρτημα του Ωδείου Θεσσαλονίκης με διευθυντή το βιολιστή Θεόδωρο Θωμαΐδη και πρόεδρο της επιτροπής του τον Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη. *“Συνήλθον την πρωίαν της παρελθούσης Κυριακής, εν τη αιθούση της Νομαρχίας τα μέλη του Ωδείου Κοζάνης εις συνέλευσιν ανερχόμενα εις πενήκοντα και πλέον προς εκλογήν του οριστικού διοικητικού συμβουλίου του ωδείου. Μετά τας αρχαιρεσίας το πρώτον διοικητικόν συμβούλιον του ωδείου Κοζάνης, αποτελείται εκ των κάτωθι κυρίων :*

A. Τα μόνιμα μέλη : Ο κ. Νομάρχης, ο κ. Δήμαρχος και ο πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου.

B. Τα αιρετά μέλη : Ο κ. Κωνστ. Τσιτσελίκης (δικηγόρος), ο κ. Δημ. Πράσσοις (συμβολαιογράφος), ο κ. Γ. Θ. Χασάπης (έμπορος), ο κ. Θεωδ. Μπλιούρας (τραπεζίτης), ο κ. Παναγιώτης Ματιάκης (οδοντίατρος), εκ των αποτελούντων την προσωρινήν επιτροπήν και ο κ. Γεώργιος Στέφος εκ των μελών του ωδείου.

Πρόεδρος ο κ. Κων. Τσιτσελίκης, αντιπρόεδρος ο κ. Δημ. Πράσσοις, γραμματεύς ο κ. Γ. Στέφος και ταμίας ο κ. Θεωδ. Μπλιούρας. Ως καθηγηταί προσελήφθησαν, ο κ. Θωμαΐδης του βιολιού, ο οποίος θα είναι και διευθυντής της θεωρητικής διδασκαλίας, η κ. Ταραλάγιεφ δια την φωνητικήν μουσικήν, αμφοτέροι καθηγηταί του κρατικού ωδείου Θεσσαλονίκης. Καθηγήτρια του πιάνου ακόμη δεν προσελήφθη”¹⁸².

Η λειτουργία του άρχισε την 1^η Νοεμβρίου του 1931¹⁸³ και διδάσκονταν :

Πιάνο, Βιολί, Φωνητική

178 «Χορωδία» Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ 665 / 5-5-1925

179 «Η χοροεσπερίς του Ολυμπιακού Κοζάνης» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 186 / 7-12-1930

«Η χοροεσπερίς της φιλοπτώχου αδελφότητος» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 190 / 4-1-1931

180 Κοσμική Κινησίς : «Αι χοροεσπερίδες» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 63 / 29-7-1928

181 «Ωδείον Αθηναϊκής Μαντολινάτας», Μακεδονικό Βήμα, αρ.φ. 202 / 22-11-1931

182 «Το Ωδείον Κοζάνης. Συνέλευσις παρελθούσης Κυριακής,» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ232 / 26-10-1931

183 « Ωδείον Κοζάνης – Ανακοίνωσις» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 234 / 8-11-1931

Η ίδρυση του Ωδείου δε συνέβαλλε μόνο στη συστηματοποίηση της μουσικής παιδείας στην Κοζάνη αλλά αποτέλεσε σημαντικότερο κομμάτι της πολιτιστικής ιστορίας της.

Τη δεκαετία του 1930 θα μπορούσαμε να πούμε πως η Κοζάνη διάγει μία περίοδο έντονης δραστηριότητας όσον αφορά τα μουσικά δρώμενα τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε επίπεδο εκδηλώσεων. Το Ωδείο δημιουργεί μικτή χορωδία με τους μαθητές και τις μαθήτριές του, ανδρική χορωδία και συμφωνική ορχήστρα¹⁸⁴ η οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο κοινό το Φεβρουάριο του 1933. *“Το πρόγραμμα καταρτίστηκε μ’ εξαιρετική επιμέλεια. Χωρίς να γίνει κουραστικό για τον ακροατή έχει μια ποικιλία ... Η δια πρώτην φοράνεμφανισθείσα ορχήστρα υπό την διεύθυνσιν του κ. Θωμαΐδη ήταν πολύ καλή ... Για το κονσέρτο Μότσαρτ αξίζει κάθε έπαινος στον κ. Δελιαλή που κατέχει πολύ καλά την δύσκολη τέχνη του βιολιού ... Η Δνις Καλπακίδου στο πιάνο ήτο μια αποκάλυψις ... Η ανδρική χορωδία, καλή ... Η μικτή χορωδία ήταν ασφαλώς καλύτερη”*¹⁸⁵. Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας το Ωδείο με τις χορωδίες, τη συμφωνική του ορχήστρα και τους καθηγητές του (Θωμαΐδης –βιολί, Καλπακίδου –πιάνο, Αλεξοπούλου –πιάνο, Κοριτσάνης –πιάνο, Αργυρίου –πιάνο, Κασσάρας –βιολί, διοργανώνει συναυλίες. Στις εν λόγω συναυλίες κατά καιρούς συμμετέχουν τόσο καταξιωμένοι μουσικοί της πόλης όπως ο Π. Παπαϊωάννου (Αρχιμουσικός της στρατιωτικής μουσικής), οι αδερφοί Κουτσιμάνη, ο Εδμόδο Σασαρόλης (βιολί) , αλλά και ανερχόμενοι, όπως η Τέρπου (τραγουδι) Τραχαλιός (τραγουδι), Δελιαλής (βιολί) Αιμίλιος Σασαρόλης (βιολοντσέλο), Βίκτωρ Σασαρόλης (φλάουτο), Ρεπάνας (βιολί), Τιάλιος (βαρύτονος) κ.α. Διοργανώνουν δύο συναυλίες το χρόνο. Μία χειμερινή και μία εαρινή καθώς και έκτακτες, από τι οποίες κάποιες είναι εκτός πόλεως, στην περιφέρεια της Δυτική Μακεδονίας. Στοιχεία για τις εν λόγω συναυλίες βρίσκουμε σε αναφορές του τοπικού τύπου της εποχής. *“Την Παρασκευήν εσπέρας εις την αίθουσαν του κινηματογράφου εδόθη η συναυλία του ωδείου Κοζάνης παρουσία πολλού ακροατηρίου εκλεκτού. Ο κ. Θωμαΐδης (βιολί) διευθυντής του ωδείου, η Δνις Καλπακίδου (πιάνο), ο κ. Ε. Σασαρόλης (βιολί), ο κ. Π. Παπαϊωάννου (βαθύχορδον) και ο κ. Αι. Σασαρόλης (βιολοντσέλο) εξετέλεσαν επιτυχώς τεμάχια εκλεκτών συνθετών...”*¹⁸⁶.

184 Δ.Π : «Μουσική κίνησις», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 298 / 29-1-1933

185 Μ.Π : « Η Α' Συναυλία», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 301 / 19-2-1933

186 «Η συναυλία του Ωδείου Κοζάνης» Βόρειος Ελλάς, 25 -2 1934

“Την πρωΐαν της παρελθούσης Κυριακής εις την αίθουσαν του κινηματογράφου «Τρις» εδόθη η εξαγγελθείσα και αναβληθείσα Β' συναυλία της συμφωνικής ορχήστρας του ωδείου της πόλεώς μας. Το πρόγραμμα εκλεκτόν περιλαμβάνον Ροσσίνι Αλέτερ – Σούμπερτ – Σαλαμπέρ – Μικέλλι – και Μπιζέ εξετελέσθη με πολλήν τέχνην και σταθερότητα επιτυχίας υπό την εμπνευσμένην μπακέταν του θερμοργού καλλιτέχνου και διευθυντού του ωδείου κ. Θωμαΐδου. Την σταθερότητα δε της επιτυχίας καθιστά έτι μάλλον αισθητήν η συμμετοχή της δίδος Καλυψώς Καλπακίδου εις το πιάνο και του επι τούτω μετακλιθέντος εκ Λαρίσης λαμπρού κοντραμπασίστα κ. Παπαϊωάννου, ανθυπολοχαγού της εκεί στρατιωτικής μουσικής. Η συμμετοχή επίσης ως σολίστ του κ. Ρεπανά εις το βιολί και των αδερφών Σασαρόλι εις το φλάουτο και το βιολοντσέλο, όπως και των λοιπών μελών της ορχήστρας απετέλεσαν αξιόλογον συμβολήν εις το ανσάμπλ της επιτυχίας ...”¹⁸⁷.

Το 1938 οι μαθητές του Ωδείου έχουν αυξηθεί φθάνοντας τους 70 τον αριθμό από τους οποίους οι 30 παρακολουθούν μαθήματα βιολιού. Συν τοις άλλοις δημιουργείται και παιδική χορωδία¹⁸⁸.

Σημαντικό ρόλο στα μουσικά πράγματα της Κοζάνης τη δεκαετία του 1930 κατέχει και η στρατιωτική μουσική της Μεραρχίας. Καλύπτει σε συνεργασία με την «Πανδώρα» τις εκδηλώσεις των εθνικών και θρησκευτικών επετείων. Επίσης διοργανώνει χορευτικές συγκεντρώσεις στη στρατιωτική λέσχη και καλύπτει μουσικά τις εκδηλώσεις διάφορων αγαθοεργών σωματείων. Το 1932 αρχιμουσικός στη μουσική της φρουράς τοποθετήθηκε ο ανθυπολοχαγός Παπαϊωάννου¹⁸⁹. Η σημαντικότερη συνεισφορά που διακρίνουμε του Παπαϊωάννου όσον αφορά τη μουσική ανάπτυξη της Κοζάνης είναι πως προώθησε τη συνεργασία του διάφορων μουσικών φορέων της πόλης.

Αξίζει να αναφερθεί πως αυτό το διάστημα διοργανώνονται στην Κοζάνη πολλές χοροεσπερίδες, κυρίως από την Πανδώρα. Σε αυτές συμμετέχουν όλα τα τμήματά της (χορωδία –μπάντα –ορχήστρα) με πλούσιο ρεπερτόριο. Οι σημαντικότερες όπως φαίνεται και από τα δημοσιεύματα χοροεσπερίδες, αναφέρονται ως «Κόκκινος» χορός της Πανδώρας.

Έχουμε όμως και ατομικά ρεσιτάλ και συναυλίες διάφορων αξιόλογων καλλιτεχνών όπως ο κ. Βαξεβάνος (γνωστός τενόρος και διπλωματούχος, αριστούχος

187 ΠΗΓΑΣΟΣ : «Η συναυλία του Ωδείου Κοζάνης» Βόρειος Ελλάς, 14-7-1935

188 ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ : «Το Ωδείον, η Πανδώρα, η σημερινή συναυλία» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 574/ 26-2-1938

189 «Η μουσική φρουράς», Βόρειος Ελλάς, , 11-9-1932

του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης¹⁹⁰, ο Λέων Μακρίδης (διάσημος σολίστ κιθαρίστας¹⁹¹), ο Νίκος Δελιαλής (Κοζανίτης κιθαρίστας, διπλωματούχος της Κρατικής Μουσικής Ακαδημίας Βιέννης¹⁹²), ο Κώστας Λιόντας (Κοζανίτης διαπρεπής τενόρος της όπερας της Βουδαπέστης¹⁹³), ο Χρήστος Δέλλας (βιολιστής και καθηγητής του Εθνικού Ωδείου Θεσσαλονίκης¹⁹⁴), ο Σωτήρης Κασάρας (Κοζανίτης βιολιστής και καθηγητής του Εθνικού Ωδείου Θεσσαλονίκης¹⁹⁵), ο Δημήτρης Κούκουλας (διεθνούς φήμης ομογενής βιρτουόζος της κιθάρας¹⁹⁶), ο Σ. Καψάλης (διαπρεπής βαρύτονος του εθνικού Ελλ. Μελοδράματος¹⁹⁷). Οι συναυλίες και οι χοροί πραγματοποιούνται κυρίως στις αίθουσες του κινηματογράφου «Ωρίων» που αργότερα μετονομάστηκε σε «Ιρις» και μετέπειτα σε «Τιτάνια». Επίσης στη λέσχη Δημοσίων Υπαλλήλων, στη Λέσχη Αξιωματικών και στα καφενεία «Ομόνοια», «Καραδήμος», «Κωνσταντινούπολις» και στο εξοχικό του Τερζή όπως αναφέρεται.

Το 1930 ιδρύεται επίσης η Μαντολινάτα Κοζάνης¹⁹⁸. Διαθέτει χορωδία και ορχήστρα και σκοπός ιδρύσεώς της, είναι να επικρατήσει στα λαϊκά στρώματα η αγάπη προς την μουσική. Το 1935 ιδρύεται μία άλλη χορωδία, η «Λαϊκή χορωδία»¹⁹⁹ στην οποία συμμετείχαν καλλίφωνοι όλων των κοινωνικών τάξεων. Διευθυντής της ήταν ο μουσικοδιδάσκαλος Τ. Κωτσόπουλος. Το 1936 ιδρύεται η τετράφωνη εκκλησιαστική χορωδία «Άγιος Νικόλαος». Βασικός συντελεστής για την πραγματοποίηση αυτού του εγχειρήματος ήταν ο δημοσιογράφος και φιλόμουσος Δοξάζης Παπαζήσης²⁰⁰.

190 «Ρεσιτάλ του κ. Βαξεβάνου», Μακεδονικόν Βήμα, αρ.φ. 278 / 21-5-1933

191 «Το ρεσιτάλ κιθάρας του κ. Α. Μακρίδου», Βόρειος Ελλάς αρ.φ 541 14-11-1937

192 ΠΙΝΔΑΡΟΣ : «Από το ρεσιτάλ του Ν. Δελιαλή» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 418 / 30-6-1935

ΤΑΣΟΣ ΤΣΙΚΑΡΗΣ : «Το ρεσιτάλ του κ. Ν. Δελιαλή και της Νίτσας Αργυρίου» Μακεδονικό Βήμα, αρ.φ. 632 18-2-1940

193 ΠΗΓΑΣΟΣ : «Λιόντας – Δελιαλής» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 422 / 28-7-1935

«Το ρεσιτάλ του Λιόντα» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 535 / 3-10-1937

194 «Το ρεσιτάλ του κ. Δέλλα», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 444 / 1-1-1936

«Το ρεσιτάλ του κ. Δέλλα» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 455 / 15-3-1936

195 ΚΟΣΜΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ : «Το ρεσιτάλ του κ. Σωτ. Κασάρα» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 461 / 25-4-1936

196 ΔΕΛΙΑΛΗΣ ΝΙΚΟΣ : «Το πέραςμα ενός κιθαριστού, αρίστου», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 525 / 18-7-1937

197 «ΣΥΝΑΥΛΙΑ», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 466 / 31-5-1936

198 «Ιδρυσις Μαντολινάτα», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 187 / 14-12-1930

199 «ΛΑΪΚΗ ΧΟΡΩΔΙΑ ΚΟΖΑΝΗΣ», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 408 / 21-4-1935

200 «Ο Δοξάζης Παπαζήσης διακρίθηκε ιδιαίτερα στον κοινωνικό, καλλιτεχνικό και δημόσιο βίο της Κοζάνης, ιδιαίτερα όμως το δημοσιογραφικό, όπου πρόσφερε ανεκτίμητες υπηρεσίες. Παρουσίαζε πάντα στον τύπο και σχολίαζε τις συναυλίες ρεσιτάλ και άλλα μουσικά γεγονότα της εποχής του. Το 1932 εκλέγεται στο Δ.Σ της αναγεννηθείσης φιλαρμονικής Πανδώρα. Υπήρξε βασικός συντελεστής της ιδρύσεως της χορωδίας «Αγ. Νικόλαος» το 1936, μαζί με μία μικρή ομάδα φίλων της χορωδιακής μουσικής ενώ στη συνέχεια σημαντική υπήρξε η συμβολή του στην καθιέρωση και ανέλιξη της χορωδίας αυτής που σημείωσε μια εκπληκτική πορεία για την εποχή της, με διαρκή παρουσία στον εκκλησιαστικό και κοσμικό χώρο. Μία χορωδία καύχημα για την Κοζάνη».

ΣΤΡΑΤΟΣ ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ, «Δοξάζης Παπαζήσης», στο Ελμειακά, τ.33, 1994, σελ .68 -70

Το 1938 και μετά από προσπάθειες του Φελούρη που ξεκίνησε να επεξεργάζεται το εγχείρημα στα τέλη του 1937, συστήνεται στην «Πανδώρα» τζαζ ορχήστρα²⁰¹ με τη συμμετοχή του Γιάννη Δόδουρα και του Νίκου Λιούφη.

Το 1940, τον Απρίλιο όπως αναφέρει ο Τάσος Χρυσόχου²⁰², μαζί με τους Γ. Δόδουρα, Ν. Λιούφη, και τον Α. Ιωαννίδη, δημιουργούν κουαρτέτο μαντολινάτας. Το πρώτο μαντολίνο που είχε και το δυσκολότερο μέρος, έπαιζε ο Δόδουρας, το δεύτερο μαντολίνο ο Χρυσόχου, μάντολα ο Λιούφης και κιθάρα ο Αλέκος Ιωαννίδης.

Σε όλη τη διαδρομή στην οποία συνυπήρχε η Πανδώρα με το Ωδείο (ιδρύθηκε το 1931), η σχέση τους ήταν αρμονική. Από το 1938 και τα δύο σωματεία υπάγονται στην «Ένωση Φιλομούσων» με αποτέλεσμα η συνεργασία τους στη συνέχεια να είναι εναρμονισμένη. Κυρίως βέβαια διότι όπως φαίνεται οι ιθύνοντες των δύο φορέων είχαν καλές σχέσεις και άριστη συνεργασία μεταξύ τους²⁰³.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως η περίοδος από την αρχή του 20^{ου} αιώνα μέχρι και το 1941 όπου με την κατοχή υπήρξε αναστολή λειτουργίας των μουσικών ενώσεων, σχολείων και σωματείων και ειδικότερα το διάστημα 1924-1941, αποτελεί σταθμό για την ανάπτυξη της μουσικής παιδείας στην Κοζάνη. Σε αυτό συνετέλεσε η μεγάλη προσπάθεια που όπως είδαμε κατέβαλλαν τα διάφορα μουσικά σωματεία και σχολές, μέσω των εργατικών, δημιουργικών και πρωτοπόρων θα μπορούσαμε να πούμε δασκάλων και υπευθύνων. Αυτοί με τη σειρά τους δημιούργησαν γενιές μαθητών ικανών από τους οποίους κάποιοι έκαναν μεγάλη μετέπειτα καριέρα και φυσικά μετέτρεψαν το κοινό σε ένα πιο ανήσυχο σώμα με μεγαλύτερες παραστάσεις, γνώσεις και κατ' επέκταση από ένα σημείο και μετά, απαιτήσεις.

201 «Η Τζαζ ορχήστρα», ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΝ ΒΗΜΑ, αρ.φ. 510 / 24-10-1937

202 ΤΑΣΟΣ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ, «Αφιέρωμα στο Γιάννη Δόδουρα», «Ελμειακά τ.14-15, 1985

203 «Μία ώρα στο Ωδείο Κοζάνης», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 597 / 4-12-1938

2. Η Πανδώρα

2.1. *Μπάντες - Φιλαρμονικές*

Από τη στιγμή που αναφερόμαστε σε ένα μουσικό σωματείο το οποίο στο μεγαλύτερο μέρος της ζωής του αναφέρεται ως «φιλαρμονική» και «μπάντα», θα ξεκινήσουμε αυτό το κεφάλαιο με μία σύντομη αναφορά στις μπάντες και τις φιλαρμονικές γενικότερα.

Ο όρος μπάντα, συναντάται με διάφορες σημασίες ετυμολογικά, κυρίως όμως αναφέρεται σε μουσικά σχήματα. Στις μέρες μας μπορεί να σημαίνει ένα μουσικό σχήμα (rock band, traditional band κ.α), μία ορχήστρα πνευστών και κρουστών, ή ακόμα και μικρή στρατιωτική ομάδα παλαιότερα ή ομάδα στρατιωτών μουσικών που με σαλπίσματα και τυμπανοκρουσίες αφ' ενός εμψύχωναν το στρατό στη μάχη και αφ' ετέρου ρύθμιζαν το βηματισμό του τάγματος. Βλέπουμε λοιπόν πως ο χαρακτήρας του όρου μπάντα είναι στρατιωτικός. Στις μέρες μας οι μπάντες συνοδεύουν τη στρατεύματα στις παρελάσεις ρυθμίζοντας όπως προείπαμε το βηματισμό αλλά και δίνοντας επίσημο χαρακτήρα στη διαδικασία.

Οι μπάντες στις μέρες μας, χαρακτηρίζονται ανάλογα με κάποιες επιμέρους παραμέτρους που περικλείουν. Μπορεί να χαρακτηρίζονται από το κυρίαρχο όργανο, παραδείγματος χάρη, μπάντα χάλκινων. Από τη λειτουργία τους, διαχωρίζονται σε στρατιωτικές, χορευτικές, θεατρικές, κ.α. Τέλος από το είδος της μουσικής που παίζουν. Jazz, Rock κ.τ.λ.π.

Από τον 20^{ου} αιώνα και μετά η λέξη μπάντα και το μουσικό σχήμα (band και group) χρησιμοποιούνται με τη ίδια σχεδόν χρήση στο λαϊκό πολιτισμό.

Η Πανδώρα έχει τη σύσταση φιλαρμονικής εταιρίας ως το 1941 όπου και διαλύεται από τους Γερμανούς. Έτσι λοιπόν πρέπει να δούμε τη δομή μιας φιλαρμονικής εταιρίας και την καταγωγή αυτής της μουσικοπαιδαγωγικής δομής. Η Πανδώρα δε διαφέρει πολύ από τις φιλαρμονικές εταιρίες των Επτανήσων. Όπως παρουσιάζει τις τελευταίες η Καίτη Ρωμανού²⁰⁴, πρόκειται για ένα συνδυασμό τριών διαφορετικών μουσικών ιδρυμάτων όπως αυτά αναπτύχθηκαν και λειτουργούσαν στην

204 ΡΩΜΑΝΟΥ ΚΑΙΤΗ, «Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους», Κουλτούρα, Αθήνα 2006, σελ. 85 – 86

γειτονική Ιταλία. Μία φιλαρμονική εταιρία στον επτανησιακό χώρο λοιπόν, παρέχει δωρεάν παιδεία και οικοτροφική σε παιδιά του λαού, όπως τα *κονσερβατόρια*, αποτελεί τόπο συναναστροφής και διαλόγου των διανοούμενων, όπως οι *φιλαρμονικές ακαδημίες* και συντηρεί *μπάντα* η οποία είναι κήρυκας της εθνικής ιδεολογίας και η πηγή από την οποία επανδρώθηκαν οι στρατιωτικές μπάντες. Στην περίπτωση της Πανδώρας, δεν ισχύει μόνο η οικοτροφική στα πρότυπα του κονσερβατόριου. Οι φιλαρμονικές δεν περιορίζονται στο τμήμα των πνευστών, αλλά έχουν τμήμα εγχόρδων και θεωρητικών, κάτι το οποίο ισχύει και στη δική μας περίπτωση, καθώς η Πανδώρα διέθετε μπάντα, συμφωνική ορχήστρα και χορωδία.

2.2. Η ίδρυση και ο διαχωρισμός των τριών περιόδων δράσης της Πανδώρας ως τη Γερμανική κατοχή το 1941.

Η δράση της Πανδώρας από την ίδρυσή της μέχρι και το 1941 οπότε και διαλύθηκε με τη γερμανική κατοχή, μπορεί να χωρισθεί σε τρεις περιόδους:

- 1 ‘Α Περίοδος : είναι από το 1902 (έτος ίδρυσης) μέχρι το 1913 οπότε διαλύθηκε και τα μουσικά όργανα παραδόθηκαν στην Εφορία Σχολείων Κοζάνης.
- 2 ‘Β Περίοδος : Από το 1923 που η Πανδώρα ανασυσταίνεται και ανασυγκροτείται με την επωνυμία «Πανδώρα Κοζάνης» μέχρι το 1931 που ιδρύεται το Ωδείο.
- 3 ‘Γ Περίοδος : Από το 1931, έτος ίδρυσης του Ωδείου, μέχρι το 1941 που διαλύθηκε εξ’ αιτίας της γερμανικής κατοχής.

Η πρώτη προσπάθεια για την ίδρυση μουσικού σωματείου στην Κοζάνη έγινε το Μάρτιο του 1900²⁰⁵. Εικοσιτέσσερις νέοι με πρωτοβουλία και εισήγηση του Γυμνασιάρχη Π. Λιούφη συγκεντρώθηκαν στο σπίτι του Μ. Παπακωνσταντίνου και προέβησαν στη σύσταση σωματείου με το όνομα “Φιλαρμονική Αδελφότης”. Στην προσπάθεια αυτή ο σημερινός αρχιμουσικός της “Πανδώρας” Π. Καραχάλιος αναφέρει

205 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, 1924, σελ. 129

και το όνομα του τότε επισκόπου Κωνσταντίου Ματουλόπουλου²⁰⁶ στον οποίο χρεώνει την αίτηση για σύσταση μουσικοφιλολογικού σωματείου, η οποία απορρίφθηκε από τον Αλβανό τότε διοικητή των Σερβίων. Είτε έτσι είτε αλλιώς, δεν δόθηκε άδεια για την ίδρυση του σωματείου, και συν τοις άλλοις οι Οθωμανοί απείλησαν με διώξεις και φυλακίσεις τους πρωταίτιους. Χρειάστηκε να περάσουν δύο χρόνια οπότε και με τις συστάσεις του Μητροπολίτη να μπορέσουν να ιδρύσουν ένα ανάλογο σωματείο και με ευρύτερη βάση, με την επωνυμία “Μορφωτική Αδελφότης Πανδώρα”. Υπάρχει η άποψη πως το όνομά της το πήρε από το δημοφιλές τότε περιοδικό “Πανδώρα”²⁰⁷, το οποίο κυκλοφορούσε πολύ και στην Κοζάνη. Τα μουσικά όργανα αγοράστηκαν με έρανο και ο Κωνσταντίνος Τυφόξυλος²⁰⁸ έστειλε από τη Βιέννη τα έπιπλα για τα γραφεία της και επιπλέον δώρισε εκατό λίρες.

Δεν είναι τυχαίο ότι η περίοδος ίδρυσής της (1902) είναι η εποχή που ο Μακεδονικός Αγώνας μπαίνει στην κρισιμότερη φάση του. Είναι η περίοδος που από την προπαγάνδα περνά στις ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ ελληνικών ομάδων και Βούλγαρων κομιτατζήδων. Επίσης τυχαίο δε μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι την περίοδο 1902-1908 στα διοικητικά συμβούλια της φιλαρμονικής αδελφότητας συμμετείχαν αρκετά πρόσωπα τα οποία πρωταγωνίστησαν στο Μακεδονικό Αγώνα στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας.

*“...το πρώτον συμβούλιον του 1902 της “Πανδώρας” απετέλεσαν οι Γ. Μεταξάς ιατρός, Ν. Μουμουζιάς ιατρός, Π. Λιούφης γυμνασιάρχης, Ν. Ρεπανάς ιατρός, Θωμάς Τιάλιος κτηματίας, Κ. Ραφτούλης έμπορος, Ν. Μαλούτας διδάσκαλος”*²⁰⁹

Όλοι οι παραπάνω συμμετείχαν στην επιτροπή άμυνας της Κοζάνης και μάλιστα

206 Κωνστάντιος Ματουλόπουλος : Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1841. Τα πρώτα γράμματα τα έλαβε στην Κοζάνη και λόγω της τάσης του προς τα εκκλησιαστικά έγινε ιεροδιάκονος. Σπούδασε στην φιλοσοφική σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 1875 χειροτονήθηκε επίσκοπος Αρδαμερίου και αφού επιτρόπευσε επί δεκατέσσερα έτη τους Μητροπολίτες Θεσσαλονίκης, το 1889 προήχθη εις την Μητρόπολη Σερβίων και Κοζάνης, όπου θήτευσε τις περιόδους 1889 – 1892 και 1894 – 1910. Διετέλεσε μητροπολίτης στην πιο έντονη κοινωνικά περίοδο της Κοζάνης.

207 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μία βορειοελληνική πόλη στην Τουρκοκρατία(1400-1912)» σελ. 321

Ο Π. Καραχάλιος (τωρινός αρχιμουσικός της Πανδώρας, υποστηρίζει πως προϋπήρχε φιλολογικό σωματείο στην Κοζάνη με την επωνυμία “Πανδώρα”. (συνέντευξη), ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ο.π, σελ. 117, 122

208 Κωνσταντίνος Τυφόξυλος : Ένας από τους πολλούς ευεργέτες της Κοζάνης. Σπούδασε επί τρία χρόνια στο Πολυτεχνείο της Βιέννης. Δεν συνέχισε τις σπουδές του, αλλά ασχολήθηκε με εμπορικές επιχειρήσεις μαζί με τον αδερφό του Εμμανουήλ. Προβλέποντας ότι η Θεσσαλονίκη θα εξελιχθεί σε σπουδαίο εμπορικό σταθμό, μετακόμισε το 1903 σε αυτή και σύστησε το ξενοδοχείο «Όλυμπος Παλλάς» και άλλες επιχειρήσεις. Πέθανε ξαφνικά το 1907.

ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ.333

209 ΤΣΙΜΠΕΡΗ Γ., «Πανδώρα», Εφ. “Χρόνος” Κοζάνης 27-1-1991

οι τρεις πρώτοι, ήταν οι ιδρυτές της²¹⁰. Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι παράλληλα ιδρύονται και άλλα σωματεία («Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών Κοζάνης», «Κυριακόν Σχολεῖον») με ανάλογη δράση, που αποσκοπούσαν και αυτά στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος. Έχουμε λοιπόν ένα σωματείο του οποίου η δράση είναι μορφωτική αλλά και προσανατολισμένη στο εθνικό φρόνημα.

Σκοπός της «Πανδώρας» σύμφωνα με το 1ο άρθρο του κανονισμού της²¹¹ είναι : *“...η κατά ψυχήν και σώμα μόρφωσις της κοινωνίας ημών επιδιωκόμενη δια της καλλιέργειας της Μουσικής, της Γυμναστικής, της εμπνεύσεως του προς προστασίαν των δενδρών αισθήματος, δια του σχηματισμού Αναγνώστηριου και θεατρικών παραστάσεων. Προς τούτο καταρτίζονται πέντε τμήματα, ήτοι» :*

- 1.** *το Μουσικόν*
- 2.** *το Γυμναστικόν*
- 3.** *το Φιλοδασικόν*
- 4.** *το του Αναγνώστηριου*
- 5.** *το Θεατρικόν*

Στο 2ο άρθρο αναφέρεται ότι το Δ.Σ της αδελφότητας αποτελείται από δέκα (10) μέλη : Πρόεδρο, Αντιπρόεδρο, Γενικό και Ειδικό Γραμματέα, Ταμία και πέντε Εφόρων, έναν για κάθε τμήμα.

Στο 3ο άρθρο καθορίζεται ότι η εκλογή του Δ.Σ γίνεται με μυστική ψηφοφορία δια ψηφοδελτίων την 1η Κυριακή του Ιουλίου κάθε έτους.

Σύμφωνα με το 12ο άρθρο τώρα, το μουσικό τμήμα θα διδάσκει προς το παρόν μεν τη δια πνευστών οργάνων μουσική, από την οποία θα καταρτίζεται και η ορχήστρα (μπάντα) και αργότερα εάν και εφόσον το επιτρέπουν τα οικονομικά της αδελφότητας και κάθε άλλο είδος μουσικής (εγχόρδων, φωνητική). Η διδασκαλία όλων των ειδών της μουσικής θα γίνεται από ειδικό διδάσκαλο, διορισμένο από το Δ.Σ και θα οργανωθεί συλλογή μουσικών οργάνων και μουσική βιβλιοθήκη.

Οι σπουδαστές της Μουσικής θα είναι τακτικά και μη μέλη, αλλά και άποροι. Οι αποτελούντες την ορχήστρα μαθητές οφείλουν να παιανίζουν οπουδήποτε και όποτε παραστεί ανάγκη, εγκρινόμενη από το Δ.Σ. Επίσης στο άρθρο αυτό αναφέρονται όσα αφορούν τα υπόλοιπα τμήματα της Αδελφότητας.

210 Βλ. Κεφάλαιο 1.1, σελ. 7

211 Καταστατικό της «Πανδώρας» σελ. 2

Σ.σ Το καταστατικό της ίδρυσης της Πανδώρας επισυνάπτεται στο τέλος της παρούσας εργασίας.

Σύμφωνα με το 13ο άρθρο η αδελφότητα συγκροτείται από τακτικά, επίτιμα και αντεπιστέλλοντα μέλη. Τακτικά μέλη γίνονται μόνον οι ανήκοντες στο Ορθόδοξο Ελληνικό πλήρωμα, μετά από έγκριση ου Δ.Σ. Επίτιμα μέλη ανακηρύσσονται όλοι όσοι με τις γνώσεις τους και την κοινωνική τους θέση μπορούν να παράσχουν στην αδελφότητα εξαιρετικές υπηρεσίες για την ευόδωση του σκοπού της. Έχουν όλα τα δικαιώματα των τακτικών μελών εκτός του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Αντεπιστέλλοντα μέλη εκλέγονται από το Δ.Σ οι διαμένοντες εκτός Κοζάνης που έχουν τα προσόντα των τακτικών μελών.

Στο 18^ο άρθρο αναφέρονται οι πόροι οι οποίοι προέρχονται από τα δικαιώματα κατά την εγγραφή των μελών, από τις μηνιαίες συνδρομές, από δωρεές, ευεργεσίες, κληροδοτήματα από την από τη μελλοντική πιθανόν περιουσία της Αδελφότητας και από τα κέρδη όλων των τμημάτων αυτής.

Από τις γενικές διατάξεις στο τέλος του κανονισμού, ενδιαφέρον παρουσιάζουν το άρθρο 7, «...η Αδελφότητα θεωρείται διαλυμένη οπότεν οι πόροι της δεν εξαρκούσι κατ' ουδένα τρόπον εις την εξακολούθησιν του σκοπού αυτής, διαλυομένης δ' αυτής πάσα αναιξεραίτως η περιουσία εκκαθαριζομένη περιέρχεται εις την κυριότητα των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κοζάνης»²¹². το άρθρο 10, «Επ' ουδενί λόγω επιτρέπεται της Αδελφ. Η ανάμιξης του σωματείου εις τα κοινωνικά ζητήματα»²¹³. και το άρθρο 11, «Η αδελφότης υποχρεούται να αποστείλλη την Μουσικήν εις τας κοινωνικάς τελετάς και πανηγύρεις πολιτικάς τε και θρησκευτικάς»²¹⁴.

Τον Ιούλιο του 1902 ορίζονται τα μέλη της συντακτικής επιτροπής του σωματείου και γύρω στα τέλη του Αυγούστου εκλέγεται το πρώτο Δ.Σ.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η “Πανδώρα” ως μορφωτική αδελφότητα από την ίδρυσή της και έως το 1941 (περίοδος την οποία μελετάμε) συνέβαλλε τόσο στην καλλιέργεια και την ανάπτυξη του μουσικού αισθήματος όσο και στη μουσική μόρφωση της κοινωνίας της Κοζάνης.

212 Καταστατικό της «Πανδώρας» σελ. 24

213 Καταστατικό της «Πανδώρας» σελ. 24

214 Καταστατικό της «Πανδώρας» σελ. 24

2.3. Α' Περίοδος (1902 - 1913)

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η Πανδώρα συστάθηκε το 1902 σαν σωματείο με την επωνυμία «Μορφωτική Αδελφότης Κοζάνης». Συστάθηκε σε μία περίοδο που ο Μακεδονικός Αγώνας μπαίνει στην πιο κρίσιμη φάση του και προσέφερε πολλά σε αυτόν. Σε όλη τη διάρκειά του, η Πανδώρα παιάνιζε στους δρόμους της Κοζάνης διάφορα ελληνικά τραγούδια τονώνοντας με αυτόν τον τρόπο το ηθικό των κατοίκων.

Στα διοικητικά συμβούλια της Αδελφότητος αυτά τα χρόνια συμμετείχαν πολλοί Κοζανίτες οι οποίοι πρωταγωνιστούσαν στο Μακεδονικό Αγώνα, Αυτοί εκτός από το ενδιαφέρον τους για την κοινότητα και τη φιλομουσία τους, συμμετείχαν σκόπιμα για να καλύπτονται, έχοντας ελευθερία κινήσεων και δράσης μεταξύ όλων των μελών της Πανδώρας. Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα από το γράμμα του Παύλου Μελά στη στις 19 Ιουλίου 1904 προς τη γυναίκα του : *«...Κατευθύνθημεν κατ' αρχάς εις το χάνι της πόλεως (εγώ και ο Πύρζας), άλλ' ήτο τόσον βρωμερόν και το κρεβάτι είχε τόσα εκατομμύρια κορέων, ώστε επήγαμεν εις το ξενοδοχείον, που είναι καθαρώτατον και χωρίς έντομα. Αφού ανεπαύθημεν ολίγον, ήλθαν δύο τρεις νέοι που εγνώριζαν εν μέρει τα κατ' εμέ και μας επήγαν εις τον περίπατον της πόλεως και απ' εκεί εις την Φιλαρμονικήν Εταιρίαν. Αν και βέβαια δεν είναι τελείως κατηρησμένη ορχήστρα των (πνευστά όργανα), σε βεβαιώ ότι με πολλήν ευχαρίστησιν την ακούεις. Έχουν ένα μουσικοδιδάσκαλο από την Θεσσαλονίκην ο οποίος τα καταφέρνει πολύ καλά. Αφού μας έπαιζαν διάφορα κομμάτια εις το τέλος έπαιζαν τρεις τον Ελληνικόν Ύμνον· όλοι εσηκώθησαν και έβγαλαν τα φέσια των»*²¹⁵.

Αναφέρονται τέσσερις εκδρομές (εξορμήσεις) με συνοδεία πολλών φιλόμουσων Κοζανιτών, όπου αναδεικνύεται και ο πατριωτικός ρόλος της Φιλαρμονικής. Στη Σιάτιστα κατάφεραν να συμφιλιώσουν τις δύο συνοικίες της, οι οποίες είχαν διαφορές, σε σημείο να χτυπιούνται μεταξύ τους με πραγματικά πυρά, τη Χώρα και τη Γεράνεια²¹⁶. Η κόντρα Μητροπολίτη και δημογεροντίας²¹⁷ της πόλης ήταν η αφορμή για την κατάσταση αυτή. Τον Ιούνιο του 1905 συνόδευσε αντιπροσωπεία της Κοζάνης στη Βέροια, όπου έγινε διαμαρτυρία από κοινού με αντιπροσωπείες άλλων πόλεων κατά των βουλγαρικών πραξικοπημάτων²¹⁸. Στα Σέρβια κολάκεψαν τον

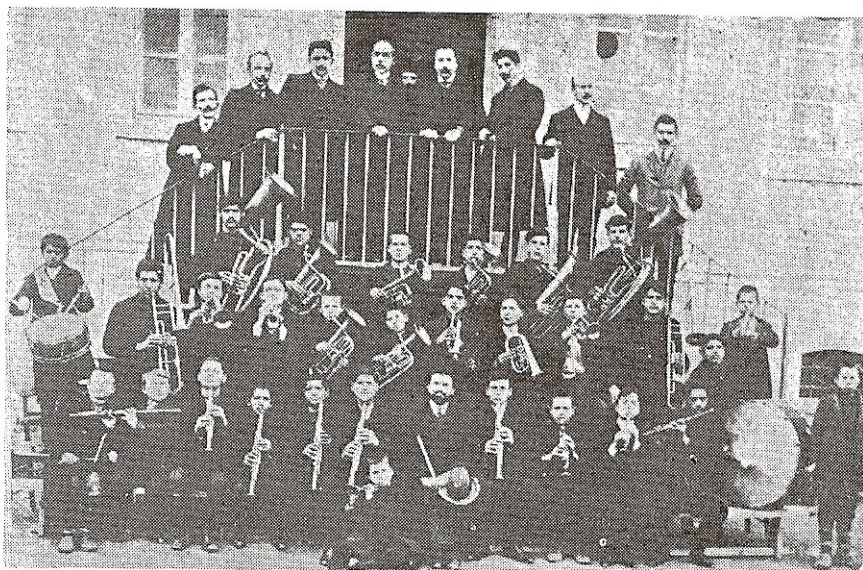
215 ΜΕΛΑ ΝΑΤΑΛΙΑ, «Ο Παύλος Μελάς», Αλεξάνδρεια, 1926, σελ. 280

216 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, ό.π, σελ. 322

217 ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΘ, «Ο Μακεδονικός Αγώνας στους Καζάδες Κοζάνης & Σερβίων», Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών νομού Κοζάνης, τεύχος 20, Θεσσαλονίκη 1984

218 ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ό.π, σελ.137

Καϊμακάμη με την ευκαιρία του μπαϊραμιού με αποτέλεσμα να ενισχυθεί οικονομικά η Πανδώρα.

Εικ. 36. Τὸ Διοικ. Συμβούλιον τῆς Μορφωτικῆς Ἀδελφότητος «Πανδώρα» μετὰ τῆς μπάντας πρὸ τῆς νοτίας εἰσόδου τοῦ Βαλταδωρείου Γυμνασίου Κοζάνης τὸ 1904. Ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ:

1. Ν. Γ. Τσιμινάκης 1881 - 1962. 2. Α. Κ. Χαϊδόπουλος 1866 - 1949. 3. Κ. Α. Τσιτσελίκης 1882 - 1938. 4. Ι. Στ. Τσιπότης 1864 - 1932. 5. Γ. Ἐμμ. Μάνος 1872 - 1946. 6. Α. Ι. Τέρπου 1877 - 1946. 7. Κ. Ι. Ραπτούλης 1875 - 1929. 8. Ἀλεξ. Μυλωνᾶς.

ΠΗΓΗ: ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ 11

Λίγο μετά την επικράτηση των Νεότουρκων και την ανακήρυξη του τουρκικού συντάγματος, προσκλήθηκαν αντιπροσωπείες από όλα τα σαντζάκια του βιλαετιού για να τιμηθούν οι ήρωες της επανάστασης. Το σαντζάκι των Σερβίων εκπροσώπησε ο Μουχλίσ πασάς (μέραρχος Κοζάνης), χριστιανοί και μουσουλμάνοι και η Μουσική της Πανδώρας. Μετά τις καθιερωμένες προσφωνήσεις έπαιξαν η στρατιωτική μπάντα και η φιλαρμονική του Μοναστηριού. Μετά προσκλήθηκε και η Πανδώρα να παίξει ένα κομμάτι. Ο Μουχλίσ πασάς ζήτησε το “Μπιριτζί νούμερο” (νούμερο ένα). Ήταν ο ελληνικός εθνικός ύμνος, ο οποίος ξεσήκωσε τον ελληνικό πληθυσμό του Μοναστηρίου.

Η Πανδώρα όμως δεν περιορίζεται μόνο σε αυτές τις εξορμήσεις, καθώς με την πρώτη ευκαιρία έβγαινε στα γειτονικά χωριά και έπαιζε είτε ήταν πανηγύρι είτε ήταν γιορτή. Κάλυπτε με τη μουσική της και όλες τις κοινωνικές τελετές και όλα τα πανηγύρια είτε πολιτικά είτε θρησκευτικά καθώς υπήρχαν αρκετές γιορτές και συν τοις

άλλοις όπως αναφέρει και ο Π. Καραχάλιος, αυτός ήταν και ένας τρόπος με τον οποίο η φιλαρμονική κάλυπτε μέρος των εξόδων της. Την περίοδο αυτή εκτός από το μουσικό τμήμα, δραστηριοποιήθηκαν και όλα τα άλλα τμήματα της Αδελφότητας : το Γυμναστικό, το Φιλοδασικό, το Θεατρικό, το Αναγνώστηριο. Δυστυχώς τα στοιχεία για τη λειτουργία και τη δράση της Πανδώρας αυτή την περίοδο είναι ελλιπέστατα. Η βιβλιογραφία ελάχιστη και εφημερίδες δεν κυκλοφορούσαν (η πρώτη εφημερίδα που κυκλοφόρησε στην Κοζάνη το 1914 ήταν η “Ηχώ της Μακεδονίας”). Τα στοιχεία που έχουμε, προέρχονται από την αλληλογραφία της Πανδώρας τα έτη 1902-1917²¹⁹ η οποία υπάρχει σε λυτά έγγραφα στην Κοβεντάρειο δημοτική βιβλιοθήκη στην Κοζάνη.

Η πρώτη περίοδος (σύμφωνα με το διαχωρισμό που κάναμε) της Πανδώρας θα μπορούσε να χωρισθεί σε 2 υποπεριόδους. Η πρώτη αφορά το διάστημα 1902-1905.

«...στις αρχές του Φεβρουαρίου του 1905, καίγεται το Διοικητήριο. Κατά πάσα πιθανότητα πυρπολήθηκε από ανθρώπους της “Άμυνας” για να καταστραφούν δικογραφίες κατά συμπολιτών μας (Κοζανιτών) που μετείχαν στον ένοπλο αγώνα»²²⁰. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να παρθούν μέτρα από την τουρκική διοίκηση. Ένα από αυτά ήταν η απαγόρευση της λειτουργίας της Μορφωτικής αδελφότητας.

219 Αλληλογραφία Μορφωτικής Αδελφότητας “Πανδώρα” για τα έτη 1902-1917 (χειρόγραφα)

220 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μια βορειοελληνική πόλη...» ό.π σελ.303

Η δεύτερη αφορά το διάστημα 1908 – 1913, όπου στα πλαίσια του κινήματος των Νεότουρκων και των συνταγματικών ελευθεριών που δόθηκαν στους υπηκόους του σουλτάνου, η Πανδώρα επαναλειτουργεί έως το 1913 όπου ανέστειλε τη λειτουργία της.

Στο πλαίσιο αναφοράς μας στην Πανδώρα, θα ήταν σωστό να παρουσιαστεί και το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η κοινότητα της Κοζάνης στις αρχές του 20ου αιώνα. Σύμφωνα με τον κανονισμό του 1895, ανώτατο όργανο ήταν η λεγόμενη Αντιπροσωπεία²²¹. Αυτή την αποτελούσαν δεκαέξι μέλη και εκλέγονταν τη δεύτερη Κυριακή του Απριλίου κάθε τρίτου έτους. Οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Αντιπροσωπείας, η οποία δεν ήταν τίποτα άλλο στην ουσία παρά η αντιπροσωπεία του λαού, ο οποίος θεωρείται το κυρίαρχο σώμα, είναι : να διορίζει,

- το Σωματείο της Εφορίας
- την Επιτροπή των “ιερέων καθιδρυμάτων”
- την εξελεγκτική επιτροπεία
- τους Επιτρόπους των εκκλησιών
- τους πολίτες που εκλέγουν τα μέλη του Μεικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου
- τον έφορο της βιβλιοθήκης.

Σύμφωνα με τις διατάξεις του Κανονισμού, η Εφορεία²²² είναι η σχολική Εφορεία, αυτή που φροντίζει, διοικεί και εποπτεύει τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης. Αποτελείται από πέντε μέλη που εκλέγονται για δύο χρόνια από την Αντιπροσωπεία και προεδρεύεται από τον Μητροπολίτη. Στην ευθύνη της Σχολικής Εφορείας ανήκει και η Μορφωτική Αδελφότης «Πανδώρα».

Στην αλληλογραφία που προαναφέραμε, οι επιστολές της «Πανδώρας» έχουν σαν αποδέκτες κατ' αποκλειστικότητα, το Μητροπολίτη και τη Σχολική Εφορεία.

Μέσα από την αλληλογραφία πληροφορούμαστε ότι στο τέλος του 1904 έχουν τεθεί οι βάσεις λειτουργίας όλων των τμημάτων της και κυρίως της Μουσικής Σχολής. Σε άλλες επιστολές αναδεικνύεται η δυσκολία της Πανδώρας να καλύψει τα έξοδά της και ζητά τη συνδρομή του Μητροπολίτη και της Εφορείας.

221 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ ό.π, σελ.202

222 ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ ό.π, σελ.203, ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,ο.π σελ. 123

Την άνοιξη του 1905 στις επιστολές δεσπόζει το θέμα του κλεισίματος του Γυμναστηρίου, της διάλυσης της Μορφωτικής Αδελφότητας και της παύσης της λειτουργίας της μουσικής σχολής, με ταυτόχρονη παράκληση προς τον Σεβασμιότατο να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες ώστε να ανακληθεί η διαταγή και να επιτραπεί η επανάληψη και εξακολούθηση λειτουργίας της μουσικής σχολής.

Κατά την περίοδο 1908-1913 στις επιστολές της Πανδώρας κυριαρχεί το ζήτημα της στέγασης των διαφόρων τμημάτων της (κυρίως της μουσικής σχολής και της νυχτερινής σχολής που ιδρύθηκε το 1909), ο εμπλουτισμός με βιβλία του Αναγνωστηρίου, η κατασκευή γυμναστηρίου. Αναδεικνύεται επίσης το μεγάλο οικονομικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Πανδώρα και διεκδικεί από την Εφορεία το κληροδότημα προς αυτήν του Κωστάκη Βαλταδώρου, ευεργέτη της Κοζάνης. Εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων με την επιστολή²²³ του στις 11-11-1913 προς την Εφορεία, το Διοικητικό Συμβούλιο της Πανδώρας δηλώνει πως παραχωρεί στην Εφορεία και το Δημοτικό Συμβούλιο όλα τα μουσικά όργανα και όλη την περιουσία που της ανήκει (όπως προβλέπεται από τον Κανονισμό). Παρακαλεί μάλιστα να συνεχίσουν τη διδασκαλία και διάδοση της μουσικής και ελπίζει ότι στο μέλλον θα ανακτήσει τις δυνάμεις για να αναλάβει τη διδασκαλία της Μουσικής, κάτι το οποίο αδυνατεί να κάνει στην παρούσα φάση²²⁴. Παρατίθεται αυτούσια η πρωτότυπη επιστολή :

223 Βλ. 2ο Κεφάλαιο, σελ. 46 – 48

224 Συνέντευξη Π. Καραχάλιου, σελ.

εὐσεβείας, διὰ τὴν ἡμετέραν πατριότητα καὶ
 αἰσθητικὴν ἐκτίμησιν καὶ πόθον ἴσως.

Ἐ. Θεσσαλονίκη 11 Σεπτεμβρίου 1913

Ὁ Πάτριος
 Ἑλληνας

Ὁ Συγγενὴς
 Μεσολογγίου

Ὁ Λατρεὺς
 ἡλίου καὶ ζωῆς

Ὁ Διχόνομος

Ἑλληνομάχου

Ἑσπέρου

Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1902-1913, τα περισσότερα μέλη των Διοικητικών Συμβουλίων, συμμετείχαν στο Μακεδονικό Αγώνα και αντιπροσώπευαν την ανερχόμενη αστική τάξη που ετοιμαζόταν να αναλάβει ρόλο στην μετά την απελευθέρωση νέα τάξη πραγμάτων. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε :

- Γ. Μουμουζιάς – γιατρός
- Δ. Μπλιούρας – μεγαλέμπορος/τραπεζίτης
- Ν. Γκιουλέκας – γιατρός
- Κ. Παπακωνσταντίνου – έμπορος
- Κ. Τσιτσελίκης – δικηγόρος
- Α. Τέρπου – φαρμακοποιός
- Γ. Μικρού – καθηγητής
- Ρεπανάς – γιατρός
- Μ. Παπακωνσταντίνου – έμπορος/τραπεζίτης
- Ν. Τσιμηνάκης – έμπορος
- Θ. Χασάπης – βυρσοδέψης/έμπορος
- Ι. Τερζής – έμπορος
- Αστ. Παπαργυρούδης – γραμματέας της Μητρόπολης

Πρώτος μουσικοδιδάσκαλος την περίοδο αυτή ήταν ο Ιταλός Αλφόνσο Πιτσιότι. Στη συνέχεια υπηρέτησε εκεί ένας Τούρκος ονόματι Χασάν Εφέντη επί των ημερών του οποίου έγινε η διάλυση της Φιλαρμονικής και η παύση λειτουργίας της Μουσικής Σχολής από τους Τούρκους το 1905. Τελευταίος υπηρέτησε ο Τάκης Κωτσόπουλος, όταν και η Πανδώρα σταμάτησε τη λειτουργία της λόγω έλλειψης πόρων και παρέδωσε τα όργανα στην Εφορεία²²⁵.

225 ΚΑΡΑΤΖΙΑΣ Γ. Θ, ό.π, σελ. 38

2.4. 'Β Περίοδος : (1924 – 1931)

Όπως προαναφέραμε, η Πανδώρα ανέστειλε τη λειτουργία της στο τέλος του 1913, εξαιτίας οικονομικών προβλημάτων και των επιπτώσεων που είχε στην Περιοχή ο 'Α Παγκόσμιος Πόλεμος και κυρίως ο Εθνικός Διχασμός.

Τη δεκαετία του 1920 μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, τα πράγματα στην πόλη της Κοζάνης αρχίζουν να αλλάζουν. Τα πολιτικά πάθη αμβλύνονται. Το 1923 με την ανταλλαγή των πληθυσμών δημιουργείται στην πόλη ο «Συνοικισμός». Οι πρόσφυγες φέρνουν μαζί τους νέες αντιλήψεις και μεγάλο δυναμισμό σε όλους τους τομείς. Βελτιώνονται οι συγκοινωνίες και το αυτοκίνητο μπαίνει στην καθημερινή ζωή. Η πόλη το 1925 ηλεκτροφωτίζεται και αναμορφώνεται, με δρόμους και πλατείες. Όλα αυτά συνέβαλλαν και στην ανασύσταση της Πανδώρας στο τέλος του 1923, καθώς η επίλυση βιοποριστικών ζητημάτων και γενικότερα η καλύτερη ποιότητα ζωής των κατοίκων έδωσε τη δυνατότητα για ενασχόληση με θέματα πολιτιστικού περιεχομένου.

Η καινούργια επωνυμία της μέχρι πρότινος Φιλαρμονικής Αδελφότητας «Πανδώρα» γίνεται «Πανδώρα Κοζάνης». Είναι χαρακτηριστικό το άρθρο με το οποίο η εφημερίδα της εποχής «Ηχώ της Μακεδονίας» αναφέρει το γεγονός της ανασύστασης της φιλαρμονικής : «...*Μετά ιδιαιτέρας ευχαριστήσεως αναγράφομεν την ανασύστασιν του σωματείου «Πανδώρα».* Το σωματείον τούτο είχε χαράξει περιόδου αλησμόνητου άλλοτε δια την Κοζάνην. Εις ημέρας δουλείας το σωματείον τούτο υπήρξε τηλαυγής φανός της εθνικής δράσεως και της συνοχής την οποίαν επαρουσίαζε ο τόπος μας. Η ομάς των φιλοπροόδων νέων η πρωτοστατήσασα εις την ανασύστασιν του ευγενούς τούτου σωματείου είναι άξια θερμών συγχαρητηρίων»²²⁶. Επιπλέον, με το ίδιο άρθρο ενημερώνει και για το πρώτο διοικητικό συμβούλιο που εκλέχθηκε και το οποίο απαρτίζεται : «...κ. Κ. Χαλκιά προέδρου, Γ Πολυζούλη αντιπροέδρου, Δ Πράσσου γεν, γραμματέως, Δ Χασάπη ταμίου, Μάρκου Μάνου εφόρου και εκ των κ. Ι. Γκατζογιάννη, Θ. Παπαδέλη και Δ. Γκέρτσου.

Σκόπιμο είναι να παρουσιαστούν ορισμένα άρθρα από τον Κανονισμό του μουσικού σωματείου «Πανδώρα Κοζάνης» :

226 «*Ανασύστασις Πανδώρας*», Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 611 / 23-12-1923

Άρθρο 2^ο

Σκοπός της Πανδώρας είναι, η με τη μουσική μόρφωση και εξύψωση, ηθική και πνευματική των μελών, με μουσικές συναυλίες, μουσικές εκδρομές και οτιδήποτε άλλο εξυπηρετεί τον παραπάνω σκοπό.

Άρθρο 3^ο

Για τον παραπάνω σκοπό θα ιδρυθεί από το σωματείο, Σχολή Μουσικής, στην οποία θα γράφονται ως μαθητές όλοι όσοι θέλουν, μετά από απόφαση του Δ.Σ.

Οι μαθητές του τμήματος των πνευστών οργάνων θα λαμβάνουν μετά από τρίμηνη επιτυχή εξάσκηση και μετά από γνωμοδότηση του μουσικοδιδάσκαλου, μηνιαίο μισθό που θα καθορίζεται με απόφαση του Δ.Σ. Τη σχολή θα διευθύνει κατάλληλος μουσικοδιδάσκαλος, διοριζόμενος με απόφαση του Δ.Σ. Η σχολή θα αποτελείται από το τμήμα πνευστών οργάνων και από άλλο τμήμα εγχόρδων οργάνων. Μέλη του σωματείου «Πανδώρα» μπορούν να γραφούν Έλληνες πολίτες, ενήλικοι μετά από έγκριση του Δ.Σ.

Άρθρο 5^ο

Πόροι του σωματείου θα είναι οι δωρεές και οι μηνιαίες εισφορές των μελών.

Άρθρο 6^ο

Για ενίσχυση των πόρων της Πανδώρας θα δίνονται περιοδικά και μετά από απόφαση του Δ.Σ, μουσικές συναυλίες. Επίσης θα επιτρέπεται χρησιμοποίηση της μουσικής της Πανδώρας σε κηδείες, γιορτές διαφόρων σωματείων που έχουν επαγγελματικό ή φιλανθρωπικό σκοπό μετά από δωρεά στο σωματείο.

Άρθρο 7^ο

Το Δ.Σ της Πανδώρας θα απαρτίζεται από πρόεδρο, αντιπρόεδρο, γεν. γραμματέα, ταμία, τρία μέλη και έναν έφορο με ευθύνη την επίβλεψη και συντήρηση των μουσικών οργάνων και της σχολής.

Άρθρο 12^ο

Η μουσική του σωματείου θα παιανίζει :

- 1 Κάθε Κυριακή και μεγάλη γιορτή στα κεντρικά μέρη της πόλης.
- 2 Κατά τις θρησκευτικές και σχολικές γιορτές.
- 3 Κατά τις εθνικές γιορτές.

Άρθρο 13^ο

Η μουσική του σωματείου δε θα παίρνει μέρος με κανέναν τρόπο σε γιορτές που έχουν κομματικό ή πολιτικό χαρακτήρα ή οποιαδήποτε σχέση με κομματιζόμενα πρόσωπα ή πρόσωπα που αναμιγνύονται στην πολιτική.

Άρθρο 14^ο

Η Πανδώρα γιορτάζει κάθε χρόνο επίσημα και μέρα που ορίζεται από το Δ.Σ.

Άρθρο 16^ο

Το Δ.Σ αποφασίζει για κάθε θέμα που δεν προβλέπεται από το καταστατικό.

Το εν λόγω καταστατικό επισυνάπτεται στο τέλος της παρούσας εργασίας.

Η επανασύσταση της Πανδώρας δε δημιούργησε προσδοκίες μόνο για μουσική ανάταση της πόλης αλλά και για συμφιλίωση και άμβλυνση των εντάσεων της προηγούμενης περιόδου. Η “Ηχώ της Μακεδονίας” “ στη στήλη “ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ” γράφει : «... Η Πανδώρα θα φέρει πρώτη και τα δώρα της συμφιλίωσης. Αδελφομένη η νεολαία της πόλεως μας ερρίφθη εις τας αγγάλας της».²²⁷

Επίσης, συγκλονιστική φαίνεται να είναι η οικονομική στήριξη της φιλαρμονικής κατά την επανασύσταση της, κάτι που φαίνεται και από τα δημοσιευμένα ευχαριστήρια για δωρεές προς αυτήν στον τύπο της εποχής.

Την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε, η Πανδώρα κυριαρχεί στα μουσικά πράγματα της Κοζάνης. Μέχρι την ίδρυση του Ωδείου το 1931, σχεδόν όλη η μουσική δραστηριότητα της πόλης συσχετίζεται με την Πανδώρα. Δημιουργεί εκτός της

227 ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ : Ηχώ της Μακεδονίας : αρ.φ. 615 / 28 – 1 – 1924

μπάντας, ορχήστρα και χορωδία. Μουσικοδιδάσκαλος της αναλαμβάνει ο καθηγητής Εδμόνδο Σασαρόλι (βλ. σελ. 29, παραπομπή - 176), ο οποίος τη διευθύνει μέχρι το 1932.

Η Πανδώρα δίνει συναυλίες, οργανώνει χοροεσπερίδες, κάνει υπαίθριες εμφανίσεις, ψυχαγωγεί, καλύπτει μουσικά όλες τις επετείους, εθνικές και θρησκευτικές. Αμέσως μετά την ανασύστασή της δίνει την πρώτη της συναυλία με τη συμφωνική της ορχήστρα. Ακολουθεί αυτούσια η αναφορά της Ηχούς της Μακεδονίας: «...*Χθες εν τη μεγάλη αιθούση του Γυμνασίου μας εδόθη υπό των μελών του νεοσύστατου και παλαιμάχου σωματείου η πρώτη συναυλία στεφθείσα υπό επιτυχίας. Επαίχθησαν διάφορα εκλεκτά τεμάχια υπό την διεύθυνσιν του μουσικοδιδάσκαλου Σασαρόλη και τα ραγδαία χειροκροτήματα εκλεκτού ακροατηρίου.*

Ο κ. Τσιτσελίκης ανέπτυξε επιτυχώς όλην την ιστορικήν δράσιν της Πανδώρας.

Εις το προεδρείον του σωματείου το οποίον μετά τόσης ζέσεως ανέλαβε την ανασύστασιν ενός τούτου σωματείου με μεγάλην ιστορίαν και το οποίον κατώρθωσεν εντός ολίγου χρόνου να μας παρουσιάση και συναυλίαν τόσον επιτυχή θερμότητα συγχαρητήρια”²²⁸.

Σε φωτογραφία της συμφωνικής ορχήστρας της Πανδώρας του 1924, ο αριθμός των εκτελεστών που την απαρτίζουν εντυπωσιάζει (50μελής). Ο Στράτος Ηλιαδέλης δημοσιεύει την εν λόγω φωτογραφία και τα ονόματα των εκτελεστών²²⁹. Με την ίδια επιτυχία η συμφωνική ορχήστρα έδωσε και δεύτερη συναυλία στο τέλος του 1924²³⁰.

Πολλοί από τους εκτελεστές που συμμετείχαν στην συμφωνική ορχήστρα του 1924 όπως και στις επόμενες διακρίθηκαν στη συνέχεια στον καλλιτεχνικό και επαγγελματικό, μουσικό χώρο. Ο Κώστας Λιόντας εξελίχθηκε σε διαπρεπή τενόρο της όπερας τη Βουδαπέστης, ο Νίκος Δελιαλής πήρε το δίπλωμά του στο βιολί με άριστα από την Κρατική Μουσική Ακαδημία της Βιέννης, διετέλεσε καθηγητής στον ελληνικό ωδείο Αθηνών και προσλήφθηκε στην ορχήστρα του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών και τη λυρική σκηνή. Ο Αιμίλιος και η Καίτη Σασαρόλη προσλήφθηκαν στη συμφωνική ορχήστρα Αθηνών. Ο Γ. Κούσμας και ο Α. Καλέας διακρίθηκαν στον επαγγελματικό μουσικό κόσμο.

Εντυπωσιακή χαρακτηρίζεται και η συναυλία που έδωσε η ορχήστρα της Πανδώρας το 1928 υπό τη διεύθυνση του Εδμόνδο Σασαρόλη. Στη συναυλία όπως

228 «*Η πρώτη συναυλία της Πανδώρας*» Ηχώ της Μακεδονίας : αρ.φ. 615 / 28 – 1 – 1924

229 ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «*Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)*» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ 14 – 15 .

230 «*Μουσική συναυλία*», Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 645 / 9-12-1924

αναφέρεται και στην εφημερίδα “Βόρειος Ελλάς”²³¹, συμπράττουν 22 ερασιτέχνες καλλιτέχνες. Αυτοί σύμφωνα με φωτογραφία από το αρχείο της φιλαρμονικής ήταν οι : Καίτη Σασαρόλη, Ανθή Μάνου, Ν. Δελιαλής, Εδμ. Σασαρόλης, Σ. Βαφειάδης, Ιουλία Σασαρόλη, Γ. Κούσμας, Αιμίλιος Σασαρόλης, Χριστάκης Τιτέλης, Ι. Ευαγγελίδης, Αργ. Στέφου, Δ. Διάφας, Δ. Λιόντας, Κ. Λιόντας, Αθ. Καλέας, Ι. Μουμουζάς, Θ. Παγούνης, Βίκτωρ Σασαρόλης, Δ. Δεληβάνης. Το πρόγραμμα²³² περιελάμβανε μέρη από έργα των Verdi, Wagner, Donizetti, Schubert και συνθέσεις του Σασαρόλη. Παρατίθεται σε αυτό το σημείο αυτούσιο το άρθρο της εφημερίδας “Βόρειος Ελλάς” :

«...Την παρελθούσαν Κυριακήν εις την αίθουσαν «Ωρίων», εδόθη η προαγγελθείσα μουσική συναυλία του μοναδικού σωματείου της πολέως μας, «Πανδώρα». Κόσμος πολύς μεταξύ του οποίου προεξείχε το γυναικείον φύλον, παρηκολούθησε την συναυλίαν καταχειροκροτήσαν τους ερασιτέχνας καλλιτέχνες. Επιδειξιάτατα διήυθυνε την συμφωνικήν ορχήστραν ο καθηγητής κ. Εδ. Σασαρόλης και ακριβέστατα εξετελέσθη το πρόγραμμα. Κατεχειροκροτήθηκαν στο τραγούδι ο συμπολίτης μας κ. Κ. Λιόντας²³³ και οι δίδες Μάνου και Σασαρόλη. Επίσης εθαυμάσθη δια το αρμονικόν του παίξιμο βιολιού νεαρός Ν. Δελιαλής²³⁴. Κατά το διάλειμμα της συναυλίας

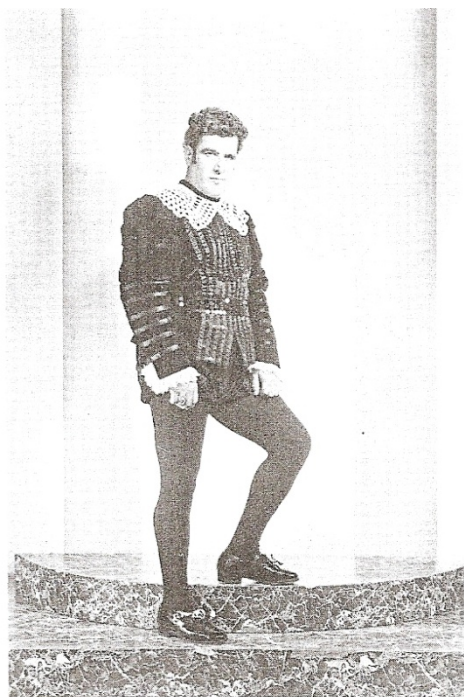
231 Καλλιτεχνική Κίνησης : «Η σημερινή μουσική συναυλία» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 69 / 9-9-1928

232 ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, “Ελμειακά : «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα...», ο.π, σελ. 15

233 Κώστας Λιόντας : Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1903. Ο δάσκαλος του στο δημοτικό Χαρίσιος Κουτσιμάνης, είχε διακρίνει το ταλέντο του στο τραγούδι και τον έβαζε να τραγουδά σε σχολικές εκδηλώσεις. Από εκεί ξεκίνησε λοιπόν τη μουσική του σταδιοδρομία. Τελειώνοντας το γυμνάσιο, γράφτηκε στη Νομική Σχολή Αθηνών, αλλά για οικονομικούς λόγους σταμάτησε τις σπουδές του στην νομική. Το Σεπτέμβριο του 1928 και όντας σε ηλικία 24 ετών έκανε την πρώτη επίσημη εμφάνισή του με την συμφωνική ορχήστρα της Πανδώρας. Το 1929 πηγαίνει στη Βουδαπέστη (υπότροφος του Χαρισίου κληρονομήματος) για να σπουδάσει γεωπόνος. Η κλίση του όμως στη μουσική τον οδήγησε στο Εθνικό Ωδείο της Βουδαπέστης και συγκεκριμένο στο τμήμα μονωδίας. Μετά από επτά χρόνια αποφοίτησε και ξεκίνησε την επαγγελματική του καριέρα ως τενόρος. Εμφανίστηκε σε όλα τα θέατρα της Ουγγαρίας και σε πολλά της κεντρικής Ευρώπης. Από το 1944 γίνεται μόνιμος σολίστ στην κρατική όπερα της Βουδαπέστης. Μεταξύ άλλων στη μουσική του καριέρα διετέλεσε καθηγητής μονωδίας στο Ωδείο Θεσσαλονίκης. Πέθανε το 1985 Στη Βιέννη όπου είχε εγκατασταθεί καθώς εκεί έμενε και η κόρη του. ΚΑΡΑΚΟΥΛΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «Αφιέρωμα στον Κώστα Λιόντα», “Ελμειακά”, τ. 14 -15 , σελ 122 -126.

234 Νίκος Δελιαλής : Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1910. Αρχισε από μικρά μαθήματα βιολιού με τον καθηγητή Γ. Αψη. Σπούδασε στη Μέση Εμπορική Σχολή την οποία και τελείωσε το 1929, ενώ παράλληλα φοιτούσε σε Ωδείο από όπου πήρε και το πτυχίο του βιολιού και αργότερα (1937) το δίπλωμα με άριστα. Η μουσική ήταν αυτή που τον κέρδισε και το 1929 πήγε στη Βιέννη για σπουδές βιολιού. Στο διάστημα των σπουδών του στη Βιέννη, παίρνει μέρος σε πολλές συναυλίες ενώ έδωσε κατά διαστήματα και ρεσιτάλ και συμμετείχε σε συναυλίες της Πανδώρας και του Ωδείου στην Κοζάνη. Επιστρέφοντας από τη Βιέννη το 1938 διορίστηκε καθηγητής βιολιού στο Ελληνικό Ωδείο Αθηνών. Την περίοδο 1939 – 1940 διατέλεσε καθηγητής και διευθυντής στο Ωδείο Κοζάνης. Τον Ιούλιο του 1940 προσλαμβάνεται ως πρώτο βιολί στην ορχήστρα του ραδιοφωνικού σταθμού Αθηνών για πολύ λίγο όμως διότι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους κλήθηκε στο στρατό λόγω του επερχόμενου πολέμου. 1947 εργάζεται στην Κρατική Ορχήστρα Αθηνών για να επιστρατευθεί εκ νέου. Το 1949 προσελήφθη στη Λυρική Σκηνή. ΤΣΟΥΜΗΣ ΠΑΥΛΟΣ “Ο σολίστ βιολιού Νίκος Παΐκου Δελιαλής”, “Ελμειακά” τ. 52 2004, σελ. 63 – 72.

ανεκοινώθη και η δωρεά του κ. Πανσανία Πολυζούλη προς την Πανδώρα, εκ 5000 δραχμών»²³⁵.

Ο τενόρος Κώστας Λιόντας στη Lucia di Lammermoor.

Ο βιολιστής Νίκος Πάικου Δελιαλής.

ΠΗΓΗ: ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48,

235 Καλλιτεχνική κίνησης : «Η συναυλία της Πανδώρας» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 70 / 16 – 9 – 1928 :

2002, σελ 17 (και οι δύο)

Η ορχήστρα της Πανδώρας με τον Εδμ. Σασαρόλη το 1928. Πρώτη σειρά (καθήμενοι, από αριστερά: Καίτη Σασαρόλη, Ανθή Μάνου, Ν. Δελιαλής, Εδμ. Σασαρόλης με το γιο του Μιχαλάκη, Χαρ. Αλεξίου (μέλος του Δ.Σ.), Σταύρ. Βαφειάδης, Ιουλία Σασαρόλη, Γ. Κούσμας και Αιμίλιος Σασαρόλης. Όρθιοι: Χριστάκης Τιτέλης, Ι.Γ. Ευαγγελίδης, άγνωστος νεαρός (με το φλάουτο), Αργ. Στέφου, Δ. Διάφας, Δ. Λιόντας, Κ. Λιόντας (τενόρος), Αθ. Καλέας, Ι. Μουμουζάς, (πιθανώς) Θ. Παγούνης, Βίκτωρ Σασαρόλης και Δ. Δεληβάνης.

ΠΗΓΗ ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ16

Εκτός από τις συναυλίες η Πανδώρα την περίοδο αυτή διοργανώνει και χορούς, συνήθως με μεγάλη επιτυχία με σκοπό αφ' ενός τη διασκέδαση των μελών της και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα και αφ' ετέρου την οικονομική της ενίσχυση. Στους χορούς που παίρνουν το όνομα “κόκκινος” ή “πράσινος” χορός, συμμετέχουν η ορχήστρα, η μπάντα και η χορωδία του σωματείου. Παρατίθενται αναφορές του τοπικού τύπου της εποχής στους χορούς της Πανδώρας :

«...Και εφέτος ο Κόκκινος χορός της Πανδώρας χάριν τας προσπάθειας της διοργανωτικής επιτροπής εσημείωσε έκτακτον επιτυχίαν. Συνέπεια δε του ενθουσιασμού της κοινωνίας μας κατά γενικήν απαίτησιν διοργανώθη ο αυριανός “Πράσινος” χορός»²³⁶.

«...Προεξοφλούμεν από τώρα ότι κανείς δε θα λείψει από τον προσεχή χορό της Πανδώρας. Ο χορός θέλει δοθεί μετ' ολίγας ημέρας εις το υπαίθριον με τα νέα εκλεκτά

²³⁶ «Χοροί» Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 658 / 28-2-1925

τεμάχια της εποχής, τη σύμπραξη τεσσαράκοντα εγχόρδων και πνευστών οργάνων, θέλει δε αφήσει εποχήν ως προς την αίγλην και τάξιν μεθ' ἧς θέλει διεξαχθεί, λαμβανομένου υπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τούδε ἤρχισαν αἱ πυρετώδεις ἐνέργειαι καὶ προετοιμασίαι τῆς ἀοκνήτου ἐπιτροπῆς. Θα εἴμεθα δε εὐγνώμονες πρὸς τὴν Πανδώρα ἡ ὁποία θα μας χαρίσει μίαν ἀλησμόνητη βραδι»²³⁷.

«...Ὅτι ωραῖον καὶ ἐκλεκτὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἡ κοινωνία μας, ἦτο ὅλον εἰς τὸν χορόν τοῦ Μουσικοῦ Σωματείου τῆς Πανδώρας, τὸ παρελθόν Σαββατόβραδο. Εἰς τὴν θαυμασίως διακοσμημένη με ωραία χρυσάνθεμα αἶθουσαν τοῦ χοροῦ ἐστροβιλίσθη ἡ νεότης ἀπὸ τὴν 10ην ἐσπερινὴν ὥραν, μέχρι τῆς 4ης πρωϊνῆς. Τα πολύχρωμα φορέματα τῶν κυριῶν, ἡ ζηλευτὴ ομορφιά τῶν δεσποινίδων καὶ ἡ κομψότης τῶν κυρίων, συνδιαζόμενα με τὸ πρᾶγματι ωραῖον περίφραγμα τοῦ τεραίν ἀπὸ ωραιότατα χρυσάνθεμα προσέδιδε μίαν ὄψιν ζηλευτοῦ θερμοκηπίου. Δύο μουσικαί, μία ὀρχήστρα καὶ μία μπάντα, διευθυνόμεναι ὑπὸ τοῦ κ. Λιόντα τὸν ὁποῖον πολλοὶ ἐπαινοὶ χρειάζονται, ἐσκόρπιζαν τοὺς γλυκεῖς τῶν ἡχῶν ὑπὸ τοὺς ὁποῖους ἐχόρευε ἡ νεότης μας. Ἡ διοργανωτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ χοροῦ καὶ οἱ ἐπὶ τῆς υποδοχῆς καθορισμένοι : Μαγγανάρης, Θάνας, Κοκόλτσιος, Φαρμακίδης, Τζάνας, Μήλιου καὶ Κάστης, εἶναι ἀξιοὶ πολλῶν συγχαρητηρίων διὰ τὴν καλὴν ὁργάνωσιν καὶ τὴν ἐπικρατήσασα τάξιν»²³⁸.

Δεν περιορίστηκε ὁμως ἡ δραστηριότητα τῆς Πανδώρας μόνο στὴν Κοζάνη. Διοργανώνει καὶ ἐκδρομὲς σὲ διάφορες πόλεις ὅπου δίνει συναυλίες καὶ ὁργανώνει χορούς²³⁹. Συν τοῖς ἄλλοις σὲ ὅλη τὴ δεκαετία τοῦ 1920, μετὰ τὴν ἐπαναστάσῃ τῆς, καλύπτει μουσικὰ ὅλες τὶς ἐθνικὲς ἐπετείες: 25ῃ Μαρτίου, 11ῃ Οκτωβρίου (ἀπελευθέρωση τῆς Κοζάνης), τὶς θρησκευτικὰς γιορτὲς, στηρίζει τοὺς χορούς τῶν διάφορων σωματείων²⁴⁰ καὶ διοργανώνει διάφορες ἐκδηλώσεις πρὸς ἐνίσχυση τῶν φτωχῶν καὶ ἀπόρων Κοζανιτῶν. «Τὸ μουσικὸν σωματεῖον τῆς πόλεώς μας ἡ γηραιὰ Πανδώρα θα ἐμφανισθεῖ τὴν παραμονὴ τοῦ νέου ἔτους εἰς τὰ σπίτια καὶ καταστήματα τῆς πόλεως μας καὶ θα ζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν διὰ τοὺς πτωχοὺς συμπολίτες μας. Θα ἐμφανίσῃ πλήρη τὴν μουσικὴν κατάρτισίν τῆς, με ὅλα τῆς τὰ παιδιὰ με τὰς νέας ὁμοιομόρφους στολὰς καὶ θα ἐπαναφέρει εἰς τὴν μνήμην μας τὴν παλαιότεραν συνήθειαν τὴν ἐγκαταλειφθεῖσα ἀπὸ ἐτῶν»²⁴¹.

237 ΚΑΝΔΥΛΗΣ Γ.Μ., «Ἡ Πανδώρα», *Ἠχώ τῆς Μακεδονίας*, ἀρ.φ. 717 / 18-7-1926

238 «Σκίτσα ἀπὸ τὸν χορόν τῆς Πανδώρας», *Μακεδονικὸν Βῆμα*, ἀρ.φ. 130 / 6-11-1930

239 «Διάφοροι εἰδήσεις», *Βόρειος Ἑλλάς*, ἀρ.φ. 200 / 15-3-1931

240 «Ἡ χοροεσπερὶς τοῦ Ὀλυμπιακοῦ Κοζάνης», *Βόρειος Ἑλλάς*, ἀρ.φ. 186 / 7-12-1930

«Ἀθλητικὸς σύλλογος "Μακεδονικὸς"», *Βόρειος Ἑλλάς*, 11-11-1931

«Εὐχαριστήριον τοῦ Γυμνασίου Κοζάνης», *Βόρειος Ἑλλάς*, ἀρ.φ. 2006 / 26-4-1931

241 «Ἡ Πανδώρα διὰ τοὺς πτωχοὺς», *Βόρειος Ἑλλάς*, ἀρ.φ. 189 / 28-12-1930

Υπάρχουν βέβαια και διαστήματα κατά τα οποία υπήρχε διακοπή ή υποτονική δραστηριότητα στη φιλαρμονική την περίοδο αυτή. Οι λόγοι ήταν κυρίως οικονομικοί αλλά και οργανωτικοί από πλευράς των αρμοδίων. «...Μάθαμε πως η Πανδώρα ξανάρχισε ύστερα από ανάπαυση (;) μίας ολόκληρης χρονιάς. Ίσως η διακοπή αυτή ωφελήσει και κατορθώσει να παρουσιαστεί τώρα εργασία προκοπής όπως αξίζει σε ένα σωματείο Μουσικό. Στο να φυτοζωήσει αυτό το σωματείο τον περασμένο καιρό βέβαια είχε συντελέσει και η στάση του κοινού η μάλλον αδιάφορη. Αλλά κυρίως οι αναλαβόντες έπρεπε να λογαριάσουν πως μία τέτοια προσπάθεια απαιτούσα έξοδα, εργασία με σύστημα και μελέτη για να μπορέσει να φέρη τα αποτελέσματα που θα έπρεπε να είχε φέρει»²⁴².

«...Εν τη πόλει μας, φυτοζωεί το εις παλαιότεραν εποχήν ευφύμως δράσαν μουσικόν σωματείον «Πανδώρα». Κλειστάς εύρεν η Πανδώρα όσας θύρας και αν έκρουσεν δ' οικονομικήν της ενίσχυση. Οι διοικούντες αυτήν πονούντες για την ανάδειξήν της απεφάσισαν να εξέβρωσι το απαιτούμενο ποσό δια την προμήθεια ολίγων ελλειπόντων οργάνων και την αμοιβή του μουσικοδιδασκάλου δια της διοργανώσεως χοροεσπερίδος....»²⁴³.

2.5. Γ' Περίοδος (1931 – 1941)

Στο τέλος του 1931 ιδρύεται το Ωδείο Κοζάνης. Με την ίδρυσή του, αρχίζει ουσιαστικά η συστηματοποίηση της μουσικής εκπαίδευσης στην πόλη. Το Ωδείο δημιουργεί συμφωνική ορχήστρα, μικτή χορωδία, ανδρική χορωδία και διοργανώνει συναυλίες. Κύριοι εκφραστές της δράσης του είναι ο διευθυντής του Θεοδ. Θωμαΐδης (βιολιστής) και οι καθηγήτριες πιάνου, Καλυψώ Καλπακίδου και Φρόσω Αλεξοπούλου.

Την περίοδο αυτή η Κοζάνη γίνεται έδρα Μεραρχίας. Σημαντικό ρόλο στα μουσικά πράγματα της πόλης παίζει και η στρατιωτική μουσική της Μεραρχίας λοιπόν. Κύριοι συντελεστές της τελευταίας είναι ο ανθυπολοχαγός Παντελής Παπαϊωάννου (αρχιμουσικός) μέχρι το 1935 και στη συνέχεια ο Πάνος Δρομάζος.

Σημαντική δράση αναπτύσσουν επίσης η Μανδολινάτα Κοζάνης που είχε ιδρυθεί το 1930 με διευθυντή τον Π. Κωτσόπουλο και η Λαϊκή χορωδία που ιδρύθηκε το 1935, υπό τη διεύθυνση επίσης του Κωτσόπουλου.

242 «Ανασύστασις» της Πανδώρας», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 63 / 25-7-1928

243 ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ : «Η Πανδώρα», Βόρειος Ελλάς, .αρφ.179 / 19 -10 -1930

Η ίδρυση της τετράφωνης εκκλησιαστικής χορωδίας «Άγιος Νικόλαος» υπό τη διεύθυνση του αρχιμουσικού τότε της Πανδώρας Γεώργιου Φελούρη, συνέβαλλε στην ανάπτυξη έντονου μουσικού συναισθήματος.

Επίσης σε αυτή την περίοδο συναντάμε σημαντικά ατομικά ρεσιτάλ και συναυλίες διάφορων αξιόλογων καλλιτεχνών.

Την Πανδώρα της οποίας η δράση ατόνησε κατά το 1931 οπότε και διαλύθηκε και η συμφωνική της ορχήστρα η οποία διέπρεπε την προηγούμενη δεκαετία, ανέλαβε να διευθύνει ο μουσικοδιδάσκαλος Τάκης Κωτσόπουλος²⁴⁴.

Στις αρχαιρεσίες της Πανδώρας τον Ιανουάριο του 1932 εξελέγησαν οι : Γ. Θάνος πρόεδρος, Κ. Γαζής αντιπρόεδρος, Ν. Κάστης ταμίας, Ε. Γκατζιούρας γεν. γραμματέας, Η. Τόλιος έφορος, Δ. Παπαζήσης, Α. Παπαργουόδης, Κ. Χασάπης. Το νέο Δ.Σ δημιούργησε πολλές προσδοκίες για το μέλλον. «...Έχουμε την πεποίθησιν ότι η Πανδώρα με τέτοιο Διοικ. Συμβούλιον θα ανέλθη πολύ γρήγορα εις θέσιν ανταξίαν του ωραίου προορισμού της²⁴⁵».

Πράγματι η επαναδραστηριοποίηση της Πανδώρας είναι εντυπωσιακή και άμεση. Ιδιαίτερα οι χοροεσπερίδες που διοργανώνει αποτελούν σπουδαίες μουσικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις της εποχής. Αυτές αναφέρονται ως «Κόκκινος χορός» της Πανδώρας. Ο τύπος αναφέρεται στην πρώτη το 1932 την περίοδο της αποκριάς²⁴⁶ και στην δεύτερη τον δεκαπενταύγουστο²⁴⁷.

Με την ανανέωση της εμπιστοσύνης στο Δ.Σ, τα επόμενα χρόνια και υπό την άριστη διεύθυνση του κ. Κωτσόπουλου , η Πανδώρα συνεχίζει την έντονη μουσική της δράση. Δράση η οποία αναγνωρίζεται και από το φιλόμουσο κοινό της Κοζάνης. Είναι δεκάδες οι δωρεές που αναφέρονται και που βοηθάνε να αντιμετωπιστεί το διαχρονικό οικονομικό πρόβλημα του σωματείου. Επίσης και οι χοροεσπερίδες πέρα από την ψυχαγωγία του κοινού συνέβαλλαν και αυτές καθ' αυτές στην αντιμετώπιση των οικονομικών δυσκολιών. Παρακάτω θα παραθέσουμε αυτούσια τα δημοσιεύματα της εφημερίδας «Βόρειος Ελλάς», ένα από την περίοδο της αποκριάς του 1933 και ένα από την 25η Μαρτίου του 1934.

244 Συνθέτης και καθηγητής μουσικής στο Διδασκαλείο Κοζάνης από το 1926, διευθυντής της Μαντολινάτας Κοζάνης και της Λαϊκής Χορωδίας Κοζάνης.

245 «Αι αρχαιρεσίαι της Πανδώρας», Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ. 1001 / 30-1-1932

246 «Χοροεσπερίδες», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 252 / 13-3-1932

247 «Η ΠΑΝΔΩΡΑ», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 275 / 21-8-1932

«...Η ΧΟΡΟΕΣΠΕΡΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΩΡΑΣ

Το περασμένο Σάββατο δόθηκε στην αίθουσα του σινέ «Ιρις», διακοσμηθείσης προς τούτο καταλλήλως, ο κατά μίαν εβδομάδα πρωϊμότερα ΚΟΚΚΙΝΟΣ ΧΟΡΟΣ ΤΟΥ μουσικού σωματείου «Πανδώρα». ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ της αίθουσας αρκετά καλός. Το φιλότιμον κοινόν της πόλεώς μας έδειξε άλλη μια φορά τη στοργή του στην ΠΑΝΔΩΡΑ του και άφθονο κατέκλυσε την αίθουσα. Στις 10.30 ακριβώς και όχι την 10.00 μ.μ (ρωμέικη συνήθεια βλέπετε) αρχίζει η εκτέλεσις του προγράμματος. Με το άνοιγμα της αυλαίας όλα τα παιδιά εις παράταξιν επί της σκηνής, με ομοιόμορφον αμφίεσιν, πανταλόνι και υποκάμισον λευκόν με λευκά ρεβέρ και καπέλο (τζόκεϋ) κόκκινον, παιανίζουν το υπό του αρχιμουσικού του σωματείου κ. Π. Κωτσόπουλου τονισθέν εμβατήριον η ΠΑΝΔΩΡΑ. Κατόπιν κλείει η αυλαία και με το εκ νέου άνοιγμα της αρχίζει η εκτέλεσις του προγράμματος. Εκτελείται το 'Α μέρος του χορού και κατόπιν υπό της ορχήστρας, μπάντας και χορωδίας του σωματείου εκτελούνται διάφορα τεμάχια εκ των οποίων το «Καρναβάλι του 1933» και το «Τραγούδι Αποκρηάς» (παληάς Αθήνας) του κ. Π. Κωτσόπουλου, «Πες μου» του κ. Δ. Ρόδιου, «Ψαράδες» του Σπινέλλη επιτραρίσθησαν δις, το δεύτερον μάλιστα τετράκις.

Εν γένει η φετινή εμφάνιση της Πανδώρας ήτο θριαμβευτική. Και ευχαρίστησε το κοινόν τη πόλεώς μας όχι μόνο με τα εκλεκτά τεμάχια των χορών, ούτε με τα ωραία και πλούσια κοττιγιόν, αλλά με τα υπό της χορωδίας, μπάντας και ορχήστρας εκτελεσθέντα μέχρι πρωΐας εκλεκτά τεμάχια οπερετιών όπως ο «Χορχόραγας». Και θυμούμαι άλλες χρονιές που δίδοντας η Πανδώρα τους Κόκκινο και Πράσινο χορό (το 1925) είχε πάρει για εκτέλεση του προγράμματος της τον κ. Προκόπη. Το αυτό συνέβη και στα επόμενα έτη, με τη διαφοράν ότι μέχρι της 12^{ης} μ.μ το Α' μέρος εξετέλλει η Πανδώρα. Και εφέτος τι διαφορά. Γι' αυτό είναι άξιο συγχαρητηρίων το Δ.Σ του σωματείου, ο αρχιμουσικός του καθώς και τα φιλότιμα παιδιά που μας χάρισαν μία τέτοια ευχάριστη βραδυά»²⁴⁸.

«...Με μεγάλη ανυπομονησία περίμενε ο χορευτικός κόσμος της πόλεώς μας τον «Κόκκινο Χορό» της Πανδώρας. Όχι βέβαια για να χορέψη μόνον αλλά και δια να παρακολουθήση τας ατραξιόν αυτού, αι οποίαι ομολογουμένως ήσαν πρωτότυποι. Η ώρα 10.30' και ο κόσμος ακόμη εξακολουθή να προσέρχεται τα δε τραπεζάκια καταλαμβάνονται εξ εφόδου ... Η όλη αίθουσα παρουσίαζεν θέαμα μεγαλοπρεπέστατον και πρωτοφανές. Ο χορός αρχίζει. Πρώτον εκτελείται υπό της χορωδίας και ορχήστρας η

248 Γ. ΣΑΜ : «Η χοροεσπερίς της Πανδώρας», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 302 / 26 – 2 – 1933

Lucia de Lamermour και με σολίστ τον κύριον Τραχαλιόν. Ο οποίος με πολλήν έκφραση και αίσθημα ερμηνεύει το όμορφο αυτό μέρος, το οποίον διαδέχεται η μελωδία καθ' ην διακρίνεται η φωνή των τενόρων οι οποίοι μεγαλοπρεπώς πανηγυρίζουν την εξησφαλισμένη νίκη των. Διέρχεται κανείς στιγμάς μουσικής απολαύσεως με τας τελευταίας αντόνους και ζωηράς τα χρώματα αρμονίας και την θύελλαν των ισχυρών συγχορδιών που αποτελούν την κατακλείδα της εξόχου αυτής συνθέσεως. Ακολουθεί κατόπιν η «πρόποσις». Μία χαριτωμένη ζωηρά πρόποση προς τον έρωτα και κατόπιν αρχίζει ο καλαματιανός τον οποίο σύρει ο πρόεδρος της Πανδώρας μετά των δεσποινίδων Ιωάννας Μαυροειδή και Ελένης Μπιζάνου και των λοιπών συμβούλων υπό τα χειροκροτήματα των παρευρισκομένων. Η χορωδία εξακολουθεί να παραμένει επί σκηνής και μαζί με την ορχήστρα μας δίνουν το πρώτο φοξ – τροτ «Καίτη». Τα ζευγαράκια που το περίμεναν ανυπόμονα ξεχνώνται αμέσως στο μεγάλο τεραίν. Έρχεται και η σειρά της μπάντας. Οι μαθηταί αυτής διασχίζοντας την αίθουσαν καμαρωτά εισέρχονται επί της σκηνής και με τις καινούργιες των στολές, ομοιάζουν σαν ευέλπιδες ... Όντως με την έναρξιν του δευτέρου μέρους όλοι ατενίζουμε την σκηνήν μεταμορφωμένη εις θάλασσαν και μέσα σ' αυτήν πλέουσαν μία ψαρόβαρκα την Πανδώραν με ψαράδες πάντας της χορωδίας και εις το τιμόνι τον κ. Κωτσόπουλον συγχρόνως δε η χορωδία τραγουδούσε την θαυμασίαν λεμβωδίαν του Σπινέλλη. Όλοι μας προς στιγμὴν ξεχάσαμε ότι είμαστε στην ορεινήν Κοζάνη και εφαντάσθημεν ότι ευρισκόμεθα εις παραλίαν κάποιου νησιού. Η επιτυχίας αυτής ήτο τόσο μεγάλη ώστε επί τρεις φορές μπιζαρίστηκε. Μετά ταύτα ο χορός εξακολουθεί με μεγαλύτερον κέφι και κατά το Β' μέρος του προγράμματος η ορχήστρα και η μπάντα αμιλλώνται. Η ώρα είναι πρωινή και ακόμη η αίθουσα είναι γεμάτη. Είναι άξιοι παντός επαίνου όλοι γενικώς οι συμβαλλόντες εις την επιτυχίαν της χοροεσπερίδος αυτής υποστηρίζοντας ούτο τους λαμπρούς σκοπούς της Πανδώρας ήτις εγγνύται πολλά δια την διάδοση της μουσικής»²⁴⁹.

Είναι δεκάδες οι αναφορές²⁵⁰ του τύπου της εποχής στις χοροεσπερίδες της Πανδώρας.

Η μουσική όμως δράση της Πανδώρας την περίοδο αυτή, όπως και την προηγούμενη στην οποία αναφερθήκαμε, δεν περιορίζεται μόνο στην πόλη της

249 ΘΕΑΤΗΣ, «Από το χορό της Πανδώρας», Βόρειος Ελλάς, φ. 359 / 25 – 3 – 1934

250 «Τοπικά ειδήσεις», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 332 / 17-9-1933

Η.Λ : «Μοντερνισμοί της Πανδώρας», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 439 / 24-11-1935

«Χοροεσπερίς», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ.452 / 23-2-1936

«Η εορτή της Πανδώρας», Μακεδονικό Βήμα, αρ.φ. 501 / 22-8-1937

«Μία ωραία εορτή των Ελληνοαμερικάνων μας» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 582 / 21-8-1938

«Ο χορός της Πανδώρας», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 602 / 8-1-1939

Κοζάνης. Αναφέρονται πολλές εξορμήσεις²⁵¹ και εκτός της πόλης όπου δίνονται συναυλίες και οργανώνονται χοροεσπερίδες. Παρατίθεται η παρακάτω επιστολή που εντοπίσαμε στα λυτά έγγραφα της Κοβενταρείου δημόσιας βιβλιοθήκης της Κοζάνης :

«Προς

Την Νομαρχία Κοζάνης

Εις Κοζάνην

Λαμβάνω την τιμήν να υποβάλλω υμίν συνημμένως την υπ' αριθ. 6 απόφασιν του Κοινοτικού Συμβουλίου Κρόκου δια την έγκρισιν πιστώσεως εκ δραχμών τετρακοσίων (400) δι' έξοδα δια την υποδοχήν του προσωπικού του Μουσικού Σωματείου (Πανδώρας) προς έγκρισιν.

Εν Κρόκω τη 14^η Ιουλίου 1932

Ο Πρόεδρος της κοινότητος».

Η Στρατιωτική μουσική μπάντα της ΙΧ μεραρχίας Κοζάνης σε φωτογραφία του 1932

ΠΗΓΗ : ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «Κοζανίτικες διαδρομές» Κοζάνη 2008, σελ. 259

Σε όλη αυτή την περίοδο η Πανδώρα σε αρμονική συνεργασία με τη στρατιωτική μουσική της Μεραρχίας ψυχαγωγούν τους Κοζανίτες και καλύπτουν όλες τις επετειακές εκδηλώσεις, τις θρησκευτικές γιορτές, τις πολυήμερες εκδηλώσεις της αποκριάς και τις εκδηλώσεις διαφόρων σωματείων της πόλης και διοργανώνουν εκδηλώσεις υπέρ των φτωχών και απόρων. Επίσης με την ίδρυση του Ωδείου και τα

251 «Πανήγυρις Ζωοδόχου Πηγής Καστανιάς (Βεροιάς)», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 326 / 4-8-1933

δύο σωματεία είναι υπό την ευθύνη της Ένωσης Φιλόμουσων Κοζάνης. Έτσι η πορεία τους αυτήν την περίοδο είναι παράλληλη. Η συνεργασία των δύο αυτών μουσικών φορέων τεκμηριώνεται από τις αναφορές του τύπου της εποχής. Σκοπός της σύμπραξης ήταν η μουσική πρόοδος. Εν τέλει ιδρύθηκε συμφωνική ορχήστρα με τη συμμετοχή και των δύο φορέων²⁵². Σε πολλές εκδηλώσεις επίσης αυτήν την περίοδο, η Πανδώρα υπό τη διεύθυνση του Π. Κωτσόπουλου, συμπράττει με τη Λαϊκή χορωδία²⁵³ και με τη Μαντολινάτα²⁵⁴ τις οποίες επίσης διευθύνει ο Π. Κωτσόπουλος. Στο άρθρο του Δοξάζη Παπαζήση στην εφημερίδα αναφέρονται αποσπασματικά τα εξής : *«Και το μεν Ωδείο (Θωμαΐδης) που καλά εκπαιδεύει τους μαθητάς έχει και αυτό τας ελλείψεις του. Ελλείψεις στελεχών και εκτελεστών για μια συμφωνική ορχήστρα που πρόκειται να γίνη και τα οποία στελέχη ή εκτελεστάς τους βρίσκει κανένας αλλού, στην στρατιωτική μουσική. Ο κ. Παπαϊωάννου ο διακεκριμένος μαέστρος μας έχει εις τας χείρας του τα πιο απαραίτητα όργανα κόρνιο και κοντραμπάσο. Ένα φλάουτο ή τσέλο διαθέτει ο κ. Κωτσόπουλος της Πανδώρας, ίσως δε και φαγκότο ή όμποε. Οι τρεις δηλαδή μαζί με τα μεμονωμένα βιολιά, μπορούν να ηγηθούν της μουσικής επαναστάσεως της Κοζάνης. ... Γιατί τάχα να μη γίνη η στενή αυτή συνεργασία;»*²⁵⁵.

Με γνωστοποίησή²⁵⁶ του το Δ.Σ της Πανδώρας τον Οκτώβριο του 1936 ενημερώνει τους δημότες της Κοζάνης ότι προσελήφθη για τη διεύθυνση της φιλαρμονικής ο Γεώργιος Φελούρης, πτυχιούχος του Εθνικού Ωδείου, ενώ αλλαγή σκυτάλης έχουμε και στα διοικητικά της Πανδώρας. Τα Δ.Σ απαρτίζονται από νέα πρόσωπα σε σχέση με την προηγούμενη πενταετία²⁵⁷. Τα διοικητικά συμβούλια που αναδείχθηκαν στις εκλογές του 1936 και 1937 αντίστοιχα είναι :

1936

Πρόεδρος : Γ. Καρακώτσος

Αντιπρόεδρος: Γ. Γκίμπας

Γραμματέας : Ε. Τζήμος

252 Δ.Π : «Μουσική κίνησις», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 298 / 29-1-1933

253 Η.Λ. : «Μοντερνισμοί της Πανδώρας» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 439 / 24-11-1935

254 «Η ΠΑΝΔΩΡΑ», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 445 / 7-1-1936

255 Δ.Π. : «Σύλλογοι συναυλιών : Θωμαΐδης – Παπαϊωάννου – Κωτσόπουλος, ηγείται της μουσικής επαναστάσεως», Βόρειος Ελλάς, 283 / 16-10-1932

256 «Γνωστοποίησις», Βόρειος Ελλάς, 486 / 18-10-1936

257 «Το σωματείον Πανδώρα», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 472 / 12-7-1936

«Το νέον διοικητικό συμβούλιον της Πανδώρας», Μακεδονικόν Βήμα, αρ.φ. 486 / 9-5-1937

Σύμβουλοι : Α. Μπλιούρας, Δ. Μπόμπου, Σασαρόλης

Έφορος : Ζολδάνης²⁵⁸

1937

Πρόεδρος : Α. Μπλιούρας

Αντιπρόεδρος : Γ. Παραλόπουλος

Γραμματέας : Ε. Τζήμος

Ταμίας : Γ. Γκίμπας,

Σύμβουλοι : Δ. Μπιμπίρης – Δ. Βαξεβάνος²⁵⁹

Νέες προοπτικές ανοίγονται για την Πανδώρα στη συνέχεια. Ακολουθεί αυτούσιο δημοσίευμα της εφημερίδας «Βόρειος Ελλάς» που δημοσιεύτηκε στο φ. 494 στις 13-12-1936 και το υπογράφει άγνωστος με το ψευδώνυμο «Φιλόμουσος».

«...ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΥΣΙΚΟ ΣΩΜΑΤΕΙΟ «ΠΑΝΔΩΡΑ» ΚΟΖΑΝΗΣ. Με μεγάλη μας χαράν επαναβλέπομεν το αγαπητό μουσικό σωματείο η «Πανδώρα» να αναλαμβάνη και πάλιν το έργον της μουσικής διαπαιδαγωγήσεως του κοινού της πόλεώς μας, έπειτα από πολύμηνον αφάνειαν. Προς τον σκοπόν τούτον μετεκλήθη εξ Αθηνών ο απόφοιτος του Εθνικού Ωδείου κ Γ. Φελούρης. Νομίζομεν πως δεν θα προσεκρούαμεν εις την γνωστήν μετριοφροσύνην του κ. Φελούρη εάν και δημοσία, του εκφράζαμε τα συγχαρητήριά μας δια τα εντός τόσον μικρού χρονικού διαστήματος επιτευχθέντα αποτελέσματα. Πράγματι η μπάντα της Πανδώρας εμφανισθείσα δις ήδη εις εκτέλεσιν προγράμματος εν τη πλατεία, ήρσεν εξαιρετικά και κατεχειροκροτήθη. Κατά τον χορόν δε της Ε.Ο.Ν, μας εδόθη η ευκαιρία να εκτιμήσομεν τα προόδους της αρτισυστάτου Μανδολινάτας της Πανδώρας την οποίαν συντόμως θα ακούσωμεν εις λαϊκάς συναυλίας. Αφ' ετέρου καταρτίζεται και η «Λαϊκή Χορωδία», η οποία θα εκτελέση τα τελειότερα τραγούδια ξένων και παντός Ελλήνων συνθετών. Προς συμπλήρωσιν της όλης μουσικής δράσεως της Πανδώρας, ετοιμάζεται και το κουαρτέτο εγχόρδων, το οποίο θα ερμηνεύση τα μουσικώτερα έργα Μότσαρτ, Χαϋδν, Μπετόβεν, Σούμπερτ και άλλων.

Κατ' αυτόν τον τρόπον θα ολοκληρωθεί το υπό εκτέλεσιν έργον της Πανδώρας αφού καταβληθεί προσπάθεια να καταστούν γνωστά εις τον κόσμον τα διάφορα αριστουργήματα της παγκόσμιου και της δικής μας μουσικής παραγωγής, δια της

258 «Το σωματείον Πανδώρα» Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 472 / 12-7-1936

259 Το νέον διοικητικό συμβούλιον της Πανδώρας», Μακεδονικόν Βήμα, αρ.φ. 486 / 9-5-1937

Ορχήστρας, Μπάντας, Μαντολινάτας, Χορωδίας και Κουαρτέτου...

Δια να αχθή όμως εις πέρας μία τόσο μεγάλη εκτάσεως και αξίας εργασία πρέπει να καταβληθεί μία ουσιωδέστερα εκ μέρους του Δήμου επιχορήγησις καθώς και μια τακτική και άνευ μεμψιμοιριών καταβολή της μηνιαίας συνδρομής εκ μέρους των μελών. Είμεθα όμως βέβαιοι ότι κάθε Κοζανίτης θα πράξη το καθήκον του προκειμένου να διατηρηθεί εις το ύψος της η «Πανδώρα», με το ένδοξον και ιστορικόν παρελθόν της αλλά και με το πλήρες ελπίδων και υποσχέσεων παρόν.

ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ»

Γιάννης Δόδουρας, συνθέτης (1917-1947).

Η ορχήστρα τζαζ της Πανδώρας που ιδρύθηκε το 1938 από τον αρχιμουσικό Γ. Φελούνη. Τρίτος από δεξιά ο Ι. Δόδουρας με το αγαπημένο του όργανο κοντραμπάσο. Αριστερά του ο Ν. Λιούφης (κρουστά).

ΠΗΓΗ: ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελμειακά, τ. 48, 2002, σελ 22

Την περίοδο αυτή μέσα από την Πανδώρα αναδεικνύεται το ταλέντο δύο νεαρών μουσικών. Του Γιάννη Δόδουρα και του Νίκου Λιούφη. Το 1937 ο Φελούρης δημιουργεί ορχήστρα τζαζ στο σωματείο με τη συμμετοχή των Δόδουρα²⁶⁰ (κοντραμπάσο) και Λιούφη²⁶¹ (κρουστά)²⁶². Το 1940 ο Δόδουρας με το Λιούφη τον Τάκη Χρυσόχοου και τον Α. Ιωαννίδη δημιουργούν κουαρτέτο μαντολινάτας²⁶³.

Γυρνώντας πάλι στο 1938, η Πανδώρα υπάγεται στην Ένωση Φιλομούσων Κοζάνης²⁶⁴, όπου υπάγεται και το Ωδείο και συστεγάζονται στο παλιό οίκημα της Αστικής Σχολής, ένθα στεγάζεται από έτους το Ωδείο της πόλεως μας και όπου τα γραφεία της Ενώσεως Φιλόμουσων Κοζάνης. Η εφημερίδα «Βόρειος Ελλάς» περιγράφει στο φύλλο της (αρ.φ. 597 / 4-12-1938) τα αποτελέσματα από την αρμονική συνεργασία των δύο σωματείων υπό την Ένωση Φιλόμουσων Κοζάνης ως εξής :

«...Συντελείται πράγματι επιμελώς μία ωραία καλλιτεχνική προσπάθεια την οποία Δήμος και Κοινωνία έχει υποχρέωσιν να συντρέξει πάση θυσία δια να λάβη και την έκτασιν που δύναται προς ωφέλειαν της πόλεως και της κοινωνίας. Και όλη τούτη η ευχάριστος κατάστασις την οποίαν με χαράν παρηκολουθήσαμεν οφείλεται πρωτίστως στην ζηλευτήν ομολογουμένως σύμπνοιαν και αρμονίας που χαρακτηρίζει ται σχέσεις και την συνεργασίαν όλων των ιθυνόντων τα σωματεία, αφ ης κοινή όλων αποφάσει ιδρύθη η

260 Γιάννης Δόδουρας (1917 – 1947) : Τις γυμνασιακές του σπουδές τις τελείωσε στο γυμνάσιο Κοζάνης από το οποίο αποφοίτησε αριστούχος το 1935. Το όνειρό του ήταν να σπουδάσει φιλολογία, οι οικονομικές του δυνατότητες δεν του το επέτρεψαν όμως. Δουλεύοντας ως δάσκαλος στην περιοχή της Κοζάνης, αρχίζει να μαθαίνει μόνος του μαντολίνο και το τάλαντο του στη μουσική αρχίζει να διαφαίνεται. Γράφεται στη φιλαρμονική του δήμου την Πανδώρα παίζοντας κλαρίνο και για να μάθει καλύτερα τη θεωρία της μουσικής. Εκεί γνωρίζει τον Νίκο Λιούφη (κρουστός) και αρχίζουν να μελετούν μαζί αρμονία, αντίστιξη, σύνθεση και ιστορία της μουσικής. Μέλος της εκκλησιαστικής χορωδίας Αγ. Νικόλαος. Διορίζεται ως υπάλληλος στο Ωδείο Κοζάνης. Το 1940 σε συνεργασία με το Λιούφη αρχίζει να μελετά κόντρα μπάσο το οποίο έμελλε να γίνει και το κύριο όργανό του. Το 1941 αναλαμβάνει τη διεύθυνση της χορωδίας Αγ. Νικόλαος, πριν μεταβεί στην Θεσσαλονίκη το επόμενο έτος και γίνει εκεί μέλος της ορχήστρας του ραδιοφώνου σταθμού της πόλης και παρακολουθεί μαθήματα από το Γ. Βακαλόπουλο, καθηγητή του Κ.Ω.Θ. Το 1944 αρρωσταίνει και αποβιώνει το 1947 έχοντας αφήσει και ένα αρκετά αξιόλογο συνθετικό έργο. ΛΙΟΥΦΗΣ ΝΙΚΟΣ, «Στη μνήμη ενός φίλου» Ελμειακά, τ. 14 – 15, 1985, σελ. 139 – 143.

261 Νίκος Λιούφης : Από τα μαθητικά του χρόνια άρχισε να εκδηλώνει την κλίση του προς τη μουσική. Διεύθυνε μαθητικές χορωδίες όντας ακόμη μαθητής. Γύρω το 1937 γίνεται μέλος της Πανδώρας στην οποία παίζει κρουστά και γνωρίζει το Γιάννη Δόδουρα με τον οποίο μελετούν μαζί και γίνονται μέλη της εκκλησιαστικής χορωδίας Αγ. Νικόλαος. Το 1940 άρχισαν να μελετούν κόντρα μπάσο και δημιουργούν ένα κουαρτέτο εγχόρδων. Από το 1942 διευθύνει τη χορωδία Αγ. Νικόλαος. Μετά την απελευθέρωση υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία και ολοκληρώνει τις σπουδές του Στη Νομική Θεσσαλονίκης. Από το 1956 εργάζεται ως δικηγόρος στην Κοζάνη. ΣΤΡΑΤΟΣ ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ, «Νίκος Λιούφης», “Ελμειακά”, τ.41 1998, σελ. 175 – 185.

262 «Η Τζαζ – ορχήστρα», Μακεδονικόν Βήμα, αρ.φ. 510 / 24-10-1937

263 ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ ΤΑΣΟΣ, άρθρο «Αφιέρωμα στο Γιάννη Δόδουρα», Ελμειακά, τ. 14-15, 1985, σελ. 169

264 ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ : «Το Ωδείον, η Πανδώρα, η σημερινή συνανλία», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 574 26-6-1938

«Μία ώρα στο Ωδείον Κοζάνης», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 597 4-12-1938

«Ένωσις Φιλομούσων» εις ην υπήχθησαν άπασαι οργανώσεις».

Η κατάσταση ευημερίας όμως για τη φιλαρμονική δεν έμελλε να κρατήσει για πολύ καθώς διαφαινόταν όλο και περισσότερο ο επερχόμενος πόλεμος. Η δραστηριότητα του σωματείου ήδη από το 1939 εμφανίζεται υποτονική και οι συνεχείς αλλαγές στην ηγεσία της όσο και στην ηγεσία του ωδείου παρουσιάζουν μία ρευστή και ασταθή κατάσταση.

Η δράση της Πανδώρας σταμάτησε το 1941 με την είσοδο των Γερμανών στην Κοζάνη και την κατάσχεση των μουσικών της οργάνων.

3. Πανδώρα και κοινωνία της Κοζάνης.

Από το 1902 που ιδρύθηκε όπως είδαμε και ως το 1941 όπου αναστέλλεται η λειτουργία της λόγω της κατοχής, τη φιλαρμονική του δήμου Κοζάνης «Πανδώρα», τη συναντάμε να δραστηριοποιείται σε πολλά επίπεδα. Η αλληλεπίδρασή της με την τοπική κοινωνία είναι έντονη και παρατηρούμε πως το σωματείο μετέχει στις περισσότερες κοινωνικές δράσεις. Έχει ενεργό ρόλο στη γενικότερη δράση της κοινωνίας. Τη σχέση της φιλαρμονικής με την κοινωνία θα τη δούμε λαμβάνοντας υπ' όψη τις περιόδους στις οποίες διαχωρίσαμε τη διαδρομή της από το 1902 έως και το 1941 στο προηγούμενο κεφάλαιο.

1902 – 1913

Την περίοδο αυτή, κυρίαρχο γεγονός είναι ο Μακεδονικός αγώνας. Το διάστημα αυτό ιδρύεται η Πανδώρα. Η «Μορφωτική Αδελφότης Πανδώρα» όπως ονομάστηκε, χρησιμοποιούνταν από τα μέλη της για κάλυψη όσο εξυπηρετούσαν ανάγκες του αγώνα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η τριανδρία²⁶⁵ της Επιτροπής Άμυνας της Κοζάνης ήταν ιδρυτικά μέλη του σωματείου. Η φιλαρμονική με διάφορες εξορμήσεις της, έδινε τη δυνατότητα στα μέλη της που εξυπηρετούσαν ανάγκες του αγώνα να έρχονται σε επαφή με τα μέλη της και εκτός Κοζάνης μεταδίδοντας το μήνυμα για ανύψωση του εθνικού φρονήματος, χωρίς να υπάρχει κλίμα καχυποψίας εναντίον τους και να συγκεντρώνονται χωρίς προβλήματα. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του Π. Μελά στη γυναίκα του που συνδέει την Πανδώρα με το μακεδονικό αγώνα²⁶⁶. Η Πανδώρα λοιπόν είναι δημιούργημα του μακεδονικού αγώνα καθώς συν τοις άλλοις στόχος της ήταν η στήριξη του Έχει όμως σαν σωματείο και ταξικό χαρακτήρα. Βλέπουμε πως τα διοικητικά της συμβούλια απαρτίζονται από μέλη τα οποία ανήκουν στην αστική τάξη. Η ενασχόλησή τους με ένα τέτοιο σωματείο θα τους βοηθούσε στην πορεία μετά την απελευθέρωση να καταλάβουν πολιτικά πόστα και αξιώματα

²⁶⁵ Κεφάλαιο 1^ο σελ. 7 / Κεφάλαιο 2^ο σελ. 38 (Η τριανδρία ήταν ο Λιούφης Παναγιώτης, Μεταξάς Γεώργιος και Μουμουζιάς Νικόλαος).

²⁶⁶ Βλ. Κεφάλαιο 1^ο παραπομπή Νο 46.

μετέχοντας της εξουσίας, όπως και έγινε.²⁶⁷

Παράλληλα βλέπουμε πως την περίοδο αυτήν το μουσικό τμήμα της ξεκινά να συστηματοποιεί τη μουσική εκπαίδευση στην Κοζάνη, κάτι που μέχρι τότε δεν υπήρχε. Ακόμη παίζει σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, γάμους βαπτίσεις, κηδείες, πανηγύρια, εθνικές και θρησκευτικές γιορτές. Μαζί με τη διασκέδαση που ήταν προορισμένη να προσφέρει στην κοινωνία της Κοζάνης, έπρεπε να βρει τρόπους να επιβιώσει και οικονομικά καθώς η οικονομική κατάσταση του σωματείου ήταν πάντοτε πενιχρή, καθώς δεν είχε δικά της έσοδα αλλά στηριζόταν κυρίως σε δωρεές, τις συνδρομές των μελών της και τη στήριξη της Εφορείας.

Μαζί με το μουσικό λειτουργούν και όλα τα υπόλοιπα τμήματά της αυτήν την περίοδο (Θεατρικό - Φιλοδασικό – Αναγνωστικό – Γυμναστικό). Υπάρχει θεατρική ομάδα, η οποία είναι ενεργή και δίνει παραστάσεις²⁶⁸. Το σωματείο ζητά από την Εφορεία έκταση για δενδροφύτευση το 1903²⁶⁹ και ιδρύεται Γυμναστήριο το 1904²⁷⁰. Σημαντική προσφορά της Πανδώρας στο κοινωνικό σύνολο είναι η ίδρυση και λειτουργία. νυχτερινής σχολής, η οποία εξυπηρέτησε νέους που ήταν αναγκασμένοι να εργάζονται τις πρωινές ώρες. Το σωματείο είχε λοιπόν αναπτύξει κατευθείαν από την ίδρυσή του μία πολύ έντονη κοινωνική δραστηριότητα και κοινωνική αλληλεγγύη όπως φανερώνει και το φιλανθρωπικό της έργο²⁷¹.

Στο τέλος του 1913, αναστέλλεται η λειτουργία του μουσικού τμήματος της Φιλαρμονικής Αδελφότητας. Οι αιτίες που οδήγησαν σε αυτή την αναστολή ήταν κυρίως τα οικονομικά προβλήματα που είχαν σχέση με τη γενικότερη δύσκολη οικονομική κατάσταση της περιοχής. Η έξαρση του μεταναστευτικού ρεύματος στην Αμερική, ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εθνικός Διχασμός και η Μικρασιατική

267 Ο Νίκος Μουμουζιάς, πρόεδρος του Δ.Σ της Πανδώρας για μεγάλο χρονικό διάστημα στην πρώτη περίοδο, πρωταγωνίστησε στην ίδρυση του κέντρου φιλελευθέρων Κοζάνης και διετέλεσε σημαντικό στέλεχος των φιλελευθέρων στην Κοζάνη.

Ο Στέφανος Παπακωνσταντίνου, ο οποίος ήταν μέλος των πρώτων διοικητικών συμβουλίων, εξελέγη βουλευτής στις πρώτες μετά την απελευθέρωση ελεύθερες εκλογές.

Ο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης μέλος του Δ.Σ της Πανδώρας πολιτεύτηκε με το Λαϊκό Κόμμα.

Τσιμηνάκης και Τέρπου οι οποίοι μετείχαν στα Δ.Σ του σωματείου, εξελέγησαν και οι δύο δήμαρχοι τη δεκαετία του 1920.

268 Επιστολή της Πανδώρας προς Μητροπολίτη και εφορεία (1904 / Νοέμβριος 4) από την αλληλογραφία της Πανδώρας (1902 – 1917 / λυτά έγγραφα, βιβλιοθήκη Κοζάνης)
ΚΑΛΧΑΣ : «Περί Θεάτρου», Ηχώ της Μακεδονίας, αρ.φ 58 / 21 – 9 – 1914

269 Επιστολή της Πανδώρας στην Εφορεία, με την οποία (1902 / Οκτώβριος 2) με την οποία ζητά την παραχώρηση δύο τμημάτων της κοινοτικής έκτασης, ένα εκ των οποίων θα χρησιμοποιηθεί για φυτώριο και ένα για αγρό όπως θα μεταφυτεύονται τα δέντρα του φυτωρίου.

270 Επιστολή της Πανδώρας προς τον μητροπολίτη Κωνσταντίο (1903 / Νοέμβριος 4) με την οποία δηλώνει τις ευχαριστίες της για την άρτια συνδρομή υπέρ του Γυμναστηρίου.

271 Επιστολή της Πανδώρας προς την επιτροπή φιλανθρωπικών εράνων, (1905 / Ιανουάριος 17), με την οποία προσφέρει 540 γρόσια υπέρ των πασχόντων λόγω του βαρύ χειμώνα.

Εκστρατεία ήταν οι λόγοι που συνέβαλλαν στον οικονομικό μαρασμό.

1924 – 1931

Οι πολιτικές αντιπαράθεσεις και συγκρούσεις μετριάζονται. Οι υλικοτεχνικές υποδομές της πόλης και της ευρύτερης περιοχής βελτιώνονται αισθητά. Με την έλευση των προσφύγων υπάρχουν δουλειές και η οικονομική κατάσταση στην πόλη έχει πάρει θετική τροπή. Όλα αυτά συνέβαλλαν ώστε οι κάτοικοι να ενδιαφερθούν και για θέματα πολιτιστικά, καθώς το βιοτικό τους επίπεδο είναι καλύτερο από κάθε άποψη. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η Πανδώρα βρήκε πρόσφορο έδαφος για να επανεκινήσει τη λειτουργία του μουσικού της τμήματος. Ανασυσταίνεται λοιπόν το 1923. Στον τύπο της εποχής αναφέρεται με ενθουσιασμό η ανασύσταση αυτή και υπάρχει η πεποίθηση πως η φιλαρμονική θα συμβάλλει επιπλέον στην άμβλυνση των πολιτικών παθών της προηγούμενης περιόδου, « *Η Πανδώρα θα φέρει πρώτη και τα δώρα της συμφιλίωσης. Αδελφομένη η νεολαία της πόλεως μας ερρίφθη εις τας αγγάλας της* ²⁷². Η ανασύσταση αγκαλιάστηκε από τους Κοζανίτες, κάτι το οποίο φαίνεται από τις πολλές δωρεές που έλαβε το σωματείο ²⁷³. Η Πανδώρα φαίνεται πως αποκτά μεγάλη δυναμική καθώς εκτός της μάντας δημιουργεί συμφωνική ορχήστρα και χορωδία. Δίνει συναυλίες, οργανώνει χοροεσπερίδες και γενικότερα έχει τον πρώτο (ή και μοναδικό) λόγο στη μουσική κάλυψη στις εθνικές επετείους και θρησκευτικές γιορτές. Επίσης στηρίζει τις εκδηλώσεις διάφορων σωματείων όπως η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών», αθλητικών συλλόγων, σχολείων και διοργανώνει διάφορες εκδηλώσεις για τη στήριξη των φτωχών και άπορων Κοζανιτών. κάτι που αναδεικνύονται με ευχαριστήρια στον τοπικό τύπο της εποχής.

Αναδεικνύονται αυτήν την περίοδο μέσα από την Πανδώρα μουσικοί, οι οποίοι μεγαλουργούν και διαγράφουν μεγάλη καριέρα με αφετηρία την φιλαρμονική.

Μερικοί από αυτούς είναι, ο Νίκος Δελιαλής στο βιολί, ο Κώστας Λιόντας ως τενόρος, ο Πάνος Πάπιστας στη βιόλα, ο Αμύντας Ρεπανάς στο βιολί, ο Αιμίλιος Σασαρόλι στο βιολοντσέλο, Γ. Κούσμας, κ.α.

Πέρα από το θετικό κλίμα της περιόδου, είχαμε και κάποιες επικριτικές αναφορές για το σωματείο, που στόχευαν περισσότερο τους διοικούντες. Επικρίνονται

²⁷² ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ : Ηχώ της Μακεδονίας : αρ.φ. 615 / 28 – 1 – 1924

²⁷³ Υπάρχουν δημοσιευμένα στον τύπο της εποχής δεκάδες δωρεές στην Πανδώρα και πολλά ευχαριστήρια εκ μέρους της στους δωρητές.

οι αρμόδιοι αλλά και η τοπική κοινωνία που δε στήριξαν όσο θα έπρεπε την Πανδώρα με αποτέλεσμα να είναι στα πρόθυρα διακοπής της δραστηριότητάς της το 1927.

« Μάθαμε πως η Πανδώρα ξανάρχισε ύστερα από ανάπαυση (;) μίας ολόκληρης χρονιάς. ... Στο να φυτοζωήσει αυτό το σωματείο τον περασμένον καιρόν βέβαια είχε συντελέσει και η στάση του κοινού η μάλλον αδιάφορη. Αλλά κυρίως οι αναλαβόντες έπρεπε να λογαριάσουν πως μια τέτοια προσπάθεια απαιτούσα έξοδα, εργασία με σύστημα και μελέτη για να μπορέσει να φέρη τα αποτελέσματα που θα έπρεπε να είχε φέρει.»²⁷⁴

Η συμφωνική ορχήστρα της Πανδώρας που δημιούργησε ο Εδμόνδος Σασαρόλης το 1924. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία είναι η πρώτη που δημιουργήθηκε στην Ελλάδα. Τα πρόσωπα της ορχήστρας αναφέρονται στην υποσημείωση 6.

6. Για λόγους ενδιαφέροντος αλλά και ιστορικούς, παραθέτουμε τα ονόματα των μελών της ορχήστρας αυτής (από τη φωτογραφία του 1924): Πρώτη σειρά (καθήμενοι) από αριστερά: Καίτη Σασαρόλη, Ερμύνη Μικρού, Γ. Καλιακούδας, άγνωστος, Αζ. Στέφου, Δ. Δεληβάνης, Ι. Ευαγγελίδης, Πέτρ. Τσατσόπουλος (βιολιά). Δεύτερη σειρά (καθήμενοι): Αθ. Μουμουζάς (τύμπανο), Ι. Τέρπου, Σεβαστή Λιόντα, Κατίνα (;) Χαδιώ, Αμύντας Ρεπάνας, Ευριπίδης Μπλιούρας, Ι. Γκόρας, Παύλος Παπασιώτης, Ναούμ Βοσνιάκας, Αλέκος Μπλιούρας, δύο άγνωστοι (βιολιά). Τρίτη σειρά: Ν. Λιόντας (βιολοντσέλο), Μαρίκα Μάνου (βιολιά), δύο άγνωστες (κόρνο), Κούλα Γεωργάκα, Αίτσα Αρμενούλη, Τασία Κούγια, Αλεξάνδρα Καπιτζίγλου, Πέπη Μιρόσκα (βιολιά), Δ. Πράσσης (βιολοντσέλο), Θεμ. Τιάλιος (κοντραμπάσο). Τέταρτη σειρά (όρθιοι): Γ. Γκίμπας (φαγκότο), Δ. Λιόντας (τρομπόνι), Μηνάς Καπρίνης (τρομπέτα), Κ. Τζάκας (κλαρίνο), Βίκτωρ Σασαρόλης (φλάουτο), Ι. Τσιταελίκης (κλαρίνο), Ευαγγ. Καραμήτσιος (βιολί), Αθ. Μουμουζάς (φλισκόρνο), άγνωστος, Ι. Γκίμπας (τρομπόνι), Κ. Λιόντας (φαγκότο), Νικ. Δελιαλής (βιολί). Στο μέσο ο μαέστρος Εδμόνδος Σασαρόλης. Τη φωτογραφία μας παραχώρησε ο αρχιμουσικός κ. Πάρις Καραχάλιος. Η αναγνώριση των προσώπων έγινε από την κ. Έλλη Μάνου-Καζαντζή, πρ. διευθύντρια του Δημοτικού Ωδείου Κοζάνης. Η φωτογράφιση έγινε στο πάρκο του Αγίου Αθανασίου.

7. Το πρόγραμμα της συναυλίας σώζεται στο αρχείο του κ. Γ.Ν. Λιόντα που μας το παραχώρησε. Περιλαμβάνει μέρη από έργα Verdi, Wagner, Donizetti, Schubert και συνθέσεις του Σασαρόλη. Εκεί αναφέρεται ακόμη ότι είναι η πρώτη εμφάνιση στο τραγούδι του Κ. Λιόντα. Η εφημερίδα «Βόρειος Ελλάς», σε άρθρο της για τη συναυλία αυτή των «ερασιτεχνών καλλιτεχνών», εγκωμιάζει ιδιαίτερα τον Κ. Λιόντα και τις διδες Κ. Σασαρόλη και Α. Μάνου στο τραγούδι, όπως και το «νερό βιολιστή» Ν. Δελιαλή.

ΠΗΓΗ : ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, «Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)» Ελλμειακά, τ. 48, 2002, σελ. 14 -15.

²⁷⁴ «Ανασύστασις της Πανδώρας»: Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 63 / 29 – 7 - 1928

«Προχθές έδωσε το μουσικόν Σωματείον μας Πανδώρα και δευτέραν μουσική συναυλίαν με τιμήν εισητηρίου δραχμάς 12,50. Και επαίχθησαν διάφορα και καλά μουσικά τεμάχια επιτυχώς.

Αγνοούμεν πως αφού οι μαθηταί της Πανδώρας έφθασαν να παίζουν τέτοια εκλεκτά τεμάχια, δεν κατόρθωσαν να μάθουν να παίζουν τον Εθνικό Ύμνο και τον ύμνο της δημοκρατίας.»²⁷⁵.

«Ελάβαμε και δημοσιεύομεν την κάτωθι επιστολή αναγνώστου μας αναφερομένη στην εμφάνισιν της μουσικής της Πανδώρας κατά την Πρωτοχρονιά :

Κύριε Διευθυντά,

Την παραμονήν του νέου έτους 1931 έκαμε την εμφάνισιν της εις την πόλιν μας η μπάντα της «Πανδώρας» και με μπιλιετάκια ευχών εζήτει την συνδρομήν του καθενός. Θαυμασία η απόφασις να περιέλθουν την πόλιν και να τέρψουν κάπως τους συμπολίτες μας με τους αρμονικούς ήχους των τόσων πνευστών οργάνων των, αλλ' όλως διόλου ατυχής η άλλη απόφασις των να παίζουν από πρωίας μέχρι εσπέρας το «Μαρς» και να μην ακουσθούν πουθενά τα επίκαιρα πρωτοχρονιάτικα τραγούδια. Γιατί αυτό; Μήπως αγνοούν αυτά ή μήπως η έξοδος των ήτο δια να εμφανίσουν μόνον τας Χιτλερικές στολάς των;

Θεωρώ ατυχή την εμφάνισιν της «Πανδώρας» εκ παραλλήλου δε συγχαίρω τον Κουμανταράκη Διευθυντήν του Διδασκαλείου και τον κ. Κωτσόπουλον καθηγητήν της μουσικής οίτινες την παραμονήν των Χριστουγέννων έψαλλαν τα κάλαντα καθ' όλην την ημέραν διαθέσαντες τας εισπράξεις δια τα πτωχά και επιμελή παιδιά.»²⁷⁶.

1931 – 1941

Μπαίνοντας στη δεκαετία του 1930, η Κοζάνη αντιμετωπίζει μεγάλα προβλήματα. Η οικονομική κρίση του 1929 επηρέασε βαθύτατα την πόλη καθώς η οικονομία της στηριζόταν κυρίως στο εμπόριο και στη βιοτεχνία. Δουλειές πια δεν

²⁷⁵ «Μουσική συναυλία», *Ηχώ της Μακεδονίας*, φ. 645 / 9 – 12 – 1924

²⁷⁶ ΕΜΠΟΡΟΣ : «Δια την Πανδώραν», Βόρειος Ελλάς, φ.190 / 4 – 1 - 1931

υπήρχαν, πολλοί έμποροι καταστράφηκαν, πολλοί μαθητές εγκατέλειπαν το σχολείο για να βοηθήσουν τις οικογένειές τους και τα μεταναστευτικά εμβάσματα από την Αμερική σταμάτησαν με το κραχ της αμερικάνικης οικονομίας.

Μέσα σε αυτό το κλίμα, διάφοροι σύλλογοι, η εκκλησία και η τοπική αυτοδιοίκηση προσπαθούν να βοηθήσουν τον κόσμο που πεινάει με βοηθήματα και διοργανώνοντας συσσίτια. Ο Μιχάλης Παπακωνσταντίνου αναφέρει: *«Στις αρχές του 1932 δεν υπήρχαν τα στοιχειώδη για διατροφή. Κόσμος μαζευόταν έξω από το δημαρχείο και τη νομαρχία και ζητούσε ψωμί».*²⁷⁷ *«Η ερανική επιτροπή της νομαρχίας Κοζάνης εξακολουθούσε να διανέμει αλεύρι μισό από σιτάρι και μισό από καλαμπόκι».*²⁷⁸

Την περίοδο αυτή οι πολιτικές εντάσεις μεταφέρονται και στην Κοζάνη. Αναβιώνει το κλίμα της περιόδου του Εθνικού Διχασμού και διαδραματίζονται γεγονότα που στιγματίζουν τη ζωή της πόλης.

Η όλη κατάσταση, εκτός του ότι επηρεάζει αρνητικά τη λειτουργία της Πανδώρας λόγω των αντικειμενικών δυσκολιών, καταφέρνει να προκαλέσει και εσωτερικές τριβές κομματικού χαρακτήρα στα μέλη της παρόλο που αναφέρεται ρητά στον καταστατικό λειτουργίας του σωματείου του 1924 στο Άρθρο 13 πως :

«Η μουσική του σωματείου δε θα παίρνει μέρος με κανέναν τρόπο σε γιορτές που έχουν κομματικό ή πολιτικό χαρακτήρα ή οποιαδήποτε σχέση με κομματιζόμενα πρόσωπα ή πρόσωπα που αναμειγνύονται στην πολιτική». Η Βόρειος Ελλάς σε άρθρο της, αναφέρει : *«Πολλοί μαθηταί του μουσικού σωματείου της πόλεώς μας Πανδώρα, ως και τρεις σύμβουλοι, παρητήθησαν του σωματείου, διότι παρά την απόφασιν της πλειοψηφίας του Δ.Σ, ολίγοι μαθηταί μετά του μουσικοδασκάλου, έλαβον μέρος εις την υποδοχήν του πρωθυπουργού κ. Βενιζέλου»*²⁷⁹.

Το 1931 ιδρύεται το Ωδείο Κοζάνης. Την εποχή αυτή, εμφανίζεται και η στρατιωτική μουσική, καθώς η Κοζάνη γίνεται έδρα Μεραρχίας. Από το 1930 δραστηριοποιείται και η Μαντολινάτα Κοζάνης με διευθυντή τον Π. Κωτσόπουλο και από το 1935 η Λαϊκή χορωδία επίσης με τον Κωτσόπουλο. Έτσι η Πανδώρα, χάνει την αποκλειστικότητα (κυρίως εξαιτίας του Ωδείου) στη μουσική εκπαίδευση και τις άλλες δραστηριότητες που είχε την προηγούμενη δεκαετία. Από κύριος εκφραστής των μουσικών ανησυχιών της αστικής τάξης, τώρα απευθύνεται σε λαϊκότερα στρώματα και το μαθητικό της δυναμικό αποτελούν εργαζόμενοι νέοι.

²⁷⁷ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π. σελ 87

²⁷⁸ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, «Η πέτρινη πόλη», ό.π. σελ. 155

²⁷⁹ «Η διοίκησης της ΠΑΝΔΩΡΑΣ», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ 27 / 4 – 9 – 1932

« ... Ιστάμεθα στον περίβολον ακούοντες και παρακολουθούντες τον μουσικόν οργανισμόν που παρουσιάζει αμέσως στον επισκέπτη η θέα του Ωδείου. Από τα παράθυρα, από τα ρωγμάς των οποίων εκπέμπονται γλυκαί, ήχηραί, άλλοτε δυνατοί, άλλοτε αδύνατοι και απαλαί αι μουσικαί νότες μουσικών οργάνων και το παίξιμο δεκάδων νεαρών μαθητών, μαθητευομένων, ασκουμένων επί το πλείστον εργατοπαίδων που ολημερίς δουλεύουν ... Παρακολουθούμεν από τα παράθυρα, στο κάτω πάτωμα τους «εθελοντάς» της σχολής της φιλαρμονικής Πανδώρα» να ασκούνται. Χέρια μαυρισμένα από τον άκμωνα και τη σφύρα, κρατούν τα λαμποκοπούντα μουσικά όργανα. Μούτρα λερωμένα, αλλά μάτια φλογερά από τη μουσική δίψα του Κοζανίτου, που από το εργαστήρι και το μπάνγκο του τσαγκάρη νηστικός τραβάει το βράδυ για το εργαστήρι της φωνής και του ήχου, να χορτάση μουσική νότα ...

ΣΤΟ ΑΝΩ ΠΑΤΩΜΑ : Ανερχόμεθα στο άνω πάτωμα. Άλλον μουσικόν στρώμα, ανώτερον αυτό. Εισερχόμεθα ... εις την αίθουσα μαθήματος, όπου η Χορωδία μετά της ορχήστρας ασκείται σε ένα τεμάχιον με ωραίο ήχο, υπό τη διεύθυνσιν του Διευθυντού του Ωδείου κ. Βασιλ. Κοριτσάνη παρισταμένης και της δίδος Νίτσας Αργυρίου, καθηγήτριας του πιάνου εν τω Ωδείο ...».²⁸⁰

Πλέον την Πανδώρα προτιμούν χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα κυρίως γιατί προσφέρει δωρεάν μουσική εκπαίδευση και ψυχαγωγία. Επειδή όμως η σχέση της με του μαθητές είναι αμφίδρομη, οι δικές τους λαϊκές καταβολές, διαμορφώνουν και ρεπερτοριακά μία καινούργια κατάσταση, πιο λαϊκή στη μουσική του σωματείου. Συν τοις άλλοις και η κοινωνία απαιτεί από την Πανδώρα μία μεταστροφή σε πιο λαϊκό μουσικό πρόγραμμα. Βλέπουμε πως επιβεβαιώνονται τα παραπάνω από δημοσιεύματα στον τοπικό τύπο. «Ο Δήμαρχος Αθηνών συνέστησε εις τα μουσικά σωματεία της πρωτεύουσας που επιχορηγούνται από το Δημοτικόν ταμείον να εμφανίζονται εις τας συνοικίας με πρόγραμμα μουσικό λαϊκό. Δεν νομίζουν οι ενταύθα ιθύνοντες την «Πανδώραν», ότι τα όργανά της δέον να τα εμφανίζουν εις λαϊκάς συναυλίας αφού άλλωστε έχομεν και τόσα δημοτικά τραγούδια που μπορούν να αποτελέσουν πλουσιώτατον πρόγραμμα; Διότι ο κόσμος δικαίως αγανακτεί και συζητεί ότι η Πανδώρα είναι μονάχα δια τας κηδείας»²⁸¹.

Κυριότερη δραστηριότητά της αυτήν την περίοδο είναι η διοργάνωση χοροεσπερίδων και η συμμετοχή σε εκδηλώσεις διαφόρων συλλόγων. Λογικό να

²⁸⁰ «Μία ώρα στο Ωδείον Κοζάνης», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 597 / 4 – 12 – 1938

²⁸¹ «Η ΠΑΝΔΩΡΑ», Βόρειος Ελλάς, 19 – 5 – 1935.

επικεντρωθεί εκεί, διότι με την άσχημη οικονομική κατάσταση που επικρατούσε θα έπρεπε να βρει τρόπο να είναι καλυμμένη οικονομικά όσο αυτό ήταν δυνατόν. Σημαντική συν τοις άλλοις είναι η προσφορά της στη στήριξη των απόρων που πλήττονται από την οικονομική κρίση. *«Το μουσικόν σωματείον της πολέως μας, η γηραιά Πανδώρα, θα εμφανισθεί την παραμονήν του νέου έτους εις τα σπίτια και καταστήματα της πόλεως μας και θα ζητήσει την αρωγήν δια τους πτωχούς συμπολίτας μας».*²⁸²

Παρ' όλες τις δυσκολίες της περιόδου, η φιλαρμονική αναδεικνύει σημαντικούς καλλιτέχνες (Δόδουρας – Λιούφης), και προωθεί καινοτόμες ιδέες (δημιουργία Τζαζ ορχήστρας) για την Κοζάνη σε μουσικό επίπεδο.

Σε όλη τη δεκαετία, παρουσιάζονται και υποτονικά σημεία όσον αφορά της λειτουργία της Πανδώρας. Τα οικονομικά προβλήματα που ταλάνιζαν τη φιλαρμονική δεν έλλειπαν ούτε τότε. Μάλιστα αναφέρεται ότι οι μουσικοί άρχισαν να θεωρούν τους εαυτούς τους επαγγελματίες και καταχρώνται τα χρήματα από δωρεές προς το σωματείο. *«Φιλόμουσοι της πόλεως μας δι επιστολής των μας εκθέτουσι την οικτράν θέσιν του μουσικού σωματείου της πόλεως μας, «Η Πανδώρα». Μας αποκαλύπτουσι ότι οι μουσικοί της εσχάτως, είχαν γίνει επαγγελματίες μουσικοί, Τας διαφόρους δωρεάς των συμπολιτών μας τα διεμοιράζοντο υπό τύπου αναπληρώσεως του ημερομισθίου των που απώλεσαν λόγω της συμμετοχής των εις την Α' κηδείαν δωρητού, εις την Β' επίδειξιν κ.λ.π. Τέλος ουδεμία πειθαρχία υπάρχει ούτε εις την διοίκησιν και ούτε εις τους μαθητάς. Οι ίδιοι συνιστώσι το ενδιαφέρον της κοινωνίας δια το παλαιό αυτό σωματείο το οποίο άλλοτε εδόξασε την Κοζάνη»*²⁸³.

Η Πανδώρα λοιπόν, είναι ένα σωματείο το οποίο χρωστάει κατά ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό την ύπαρξη του στο Μακεδονικό Αγώνα. Στον τελευταίο πρόσφερε παίζοντας το ρόλο της προκάλυψης και ενισχύοντας το εθνικό φρόνημα των μελών της και του κόσμου μέσω των κινήσεων των κορυφαίων στελεχών της προς όφελος του αγώνα. Αυτός ο ρόλος είναι και ένα από τα στοιχεία που την καθιστούν σημείο αναφοράς της συλλογικής συνείδηση των Κοζανιτών.

Όταν ξεκινά το σωματείο τη λειτουργία του και για αρκετά χρόνια έχει ταξικό χαρακτήρα. Τα στελέχη της και τα μέλη των Δ.Σ προέρχονται όλοι από την αστική τάξη. Οι περισσότεροι εξ αυτών ανελίχθηκαν σε θέσεις πολιτικής εξουσίας με την

²⁸² *«Η Πανδώρα δια του πτωχούς»*, Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 189 / 28 – 12 – 1930

²⁸³ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ : *«Η Πανδώρα, επίκειται η διάλυσή της;»*, Βόρειος Ελλάς, 18 – 4 – 1937

απελευθέρωση. Επίσης, παίζεται από την Πανδώρα η μουσική που παίζεται στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ευρώπης και αποτελεί ακούσματα της υψηλής κοινωνίας. Προείπαμε, πως σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, λέγεται πως η Πανδώρα πρώτη ασχολήθηκε συστηματικά με τη δυτική μουσική στην πόλη της Κοζάνης. Χωρίς να σημαίνει αυτό ότι το ρεπερτόριό της δεν περιελάμβανε λαϊκό ρεπερτόριο.

Το σωματείο καλύπτει μέρος της εκπαίδευσης όταν αυτή ήταν σε θολό στάδιο, πριν δηλαδή την απελευθέρωση. Με τη ίδρυσή της, διατηρεί 5 τμήματα τα οποία προσφέρουν σε εκπαιδευτικό, πολιτιστικό, οικονομικό επίπεδο. Κοινωνική προσφορά που αποδεικνύεται ακόμη μεγαλύτερη εάν αναλογιστούμε και τη φιλανθρωπική δράση της, η οποία δεν είναι παγιωμένη, αλλά όταν υπήρχε ευκαιρία, καθώς τα οικονομικά της δεν ήταν ποτέ σε εξαιρετικό σημείο. Χοροί, δημόσια παιανίσματα σε γιορτές και αργίες, χοροεσπερίδες κάλυψη πολιτιστικών εκδηλώσεων, συνθέτουν το σκηνικό ψυχαγωγίας της τοπικής κοινωνίας από τη φιλαρμονική, κάτι το οποίο συγκαταλέγεται στην κοινωνική προσφορά, ακόμη περισσότερο αν αναλογιστούμε το εξαιρετικό θέαμα μίας φιλαρμονικής που μπορούσε ο οποιοσδήποτε να θαυμάσει, μέσα στο όχι και τόσο πολυποίκιλο ψυχαγωγικό τοπίο της εποχής.

Η φιλαρμονική συναντάται σε άμπολλες αναφορές του τοπικού τύπου. Άλλοτε δέχεται τα εγκωμιαστικά σχόλια και άλλοτε κριτική. Η κριτική επικεντρώνεται στα πρόσωπα περισσότερο, παρά στο θεσμό όμως. Όπως υποστηρίζει ο T. Adorno, «... ο ρόλος της μουσική απέναντι στη τρέχουσα πραγματικότητα, ορίζεται σε σημαντικό βαθμό σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία»²⁸⁴ και «...ο τρόπος που κάθε πολιτισμός προσεγγίζει την ηχητική πραγματικότητα δεν είναι άσχετος με τον τρόπο που προσεγγίζει την πραγματικότητα γενικά»²⁸⁵. Υιοθετώντας τις παραπάνω θέσεις επιβεβαιώνεται το γεγονός πως ανά περίοδο οι απαιτήσεις που έχει η κοινωνία σε σχέση με την Πανδώρα διαφοροποιούνται, όπως και η κριτική προς αυτήν, αλλά και τα εγκώμια.

Βασικό πρόβλημα του σωματείο καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του είναι το οικονομικό. Βασιζόμενο κυρίως σε δωρεές και επιχορηγήσεις, και έχοντας κάποια έσοδα από συνδρομές μελών, χοροεσπερίδες που εκδήλωνε και κοινωνικές εκδηλώσεις παντός είδους που κάλυπτε για να επιβιώσει, πέρασε πολλές φάσεις υπολειτουργίας και έφτασε μερικές φορές μέχρι την αναστολή λειτουργίας. Κύριο έσοδό της όπως είπαμε οι δωρεές, τόσο από κατοίκους της πόλης όσο και από Κοζανίτες της διασποράς, οι

²⁸⁴ ADORNO W. THEODOR, «Η κοινωνιολογία της μουσικής», Νεφέλη, Αθήνα 1997, σελ. 22

²⁸⁵ ADORNO W. THEODOR, ό.π., σελ. 91

οποίες επιβεβαιώνουν το γεγονός πως η Πανδώρα είναι κομμάτι στην ταυτότητα του Κοζανίτη. Οι Κοζανίτες μάλιστα της Αμερικής είχαν ιδρύσει μουσικό όμιλο το οποίο και ονόμασαν «Πανδώρα»²⁸⁶. «... Είναι φαίνεται έμφυτο στον κάθε Κοζανίτη, όπου γης κι αν βρίσκεται κατά καιρούς να διατηρεί ολοζώντανη την ανάμνηση της γενέτειράς του και πάντοτε να προσπαθεί να ακολουθήσει τα ίχνη των προγόνων του. Αυτό τουλάχιστον διεπίστωσα και πάλι κατά το περί ου ανωτέρω ο λόγος δείχνου των Κοζανιτών της Νέας Υόρκης.

Φυσικά σύμφωνα με τον αδιαφιλονίκητο ορισμό που έδωσαν οι πρόγονοί μας, τα πάντα ρει, έχουν αλλάξει και οι συνθήκες. Κρατώντας όμως κανένas τις απαραίτητες αναλογίες βρίσκει ότι και ο σημερινός Κοζανίτης δεν καθυστερεί καθόλου των προγόνων του, αλλά παντού και πάντοτε προσπαθή να μεταφυτεύσει τις αρετάς αυτές και στα παιδιά του. Ένα τέτοιο ακριβώς σκοπό προωρίζεται να εξυπηρετήσει και ο μουσικός όμιλος «Πανδώρα» όπου είχαν οι Κοζανίτες της Νέας Υόρκης, την ωραία έμπνευσιν να ιδρύσουν εδώ και κάμποσο καιρό...».

Το 1951 η ΠΑΝΔΩΡΑ επανιδρύεται (στις 28-12-1951) με την γενναία δωρεά των αδελφών Κοβεντάρου, που αποτελούνταν από μουσικά όργανα και χρήματα με τα οποία χτίσθηκε το φερώνυμο κτίριο (ΚΟΒΕΝΤΑΡΕΙΟ), όπου μέχρι σήμερα στεγάζεται και λειτουργεί. Το 1992 ο τελευταίος Μέγας Ευεργέτης Διαμαντής Βαντής προσφέρει μουσικά όργανα τα οποία χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα. Το 2002 γιορτάστηκαν τα 100 χρόνια από την ίδρυσή της, με εκδηλώσεις και ξεχωριστές συναυλίες στην Αίθουσα Τέχνης του Δήμου (23-24/8/2002).

Από την ίδρυσή της μέχρι το 1983 η ΠΑΝΔΩΡΑ ήταν Μουσικός Σύλλογος ενώ από το 1984 έως σήμερα η ΠΑΝΔΩΡΑ αποτελεί την Δημοτική Φιλαρμονική και όλα τα έξοδα λειτουργίας της καλύπτονται από τον Δήμο Κοζάνης.

²⁸⁶ «Οι Κοζανίται εν Η.Π. Αμερικής», Βόρειος Ελλάς, αρ.φ. 503 / 14 – 2 – 1937

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ADORNO THEODOR W., «*Η κοινωνιολογία της μουσικής*», Νεφέλη, Αθήνα 1997
2. Grove Music Dictionary
3. *Αλληλογραφία* Μορφωτικής Αδελφότητας “Πανδώρα” για τα έτη 1902-1917 (χειρόγραφα)
4. ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. «*Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών*», Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979
5. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «*Ιστορία της Μακεδονίας 1354 – 1833*», Εκδόσεις Βάνιας Θεσσαλονίκη 1969
6. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «*Οι δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*», Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1958
7. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε. ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «*Ο Μακεδονικός Αγώνας (1904 – 1908) ως κορυφαία φάση των αγώνων των Ελλήνων για τη Μακεδονία – Πρακτικά συμποσίου : «Ο Μακεδονικός Αγώνας*». ΙΜΧΑ Θεσσαλονίκη 1987
8. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «*Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830 – 1912)*», Εκδόσεις Μπαρμπουνάκης, Θεσσαλονίκη 1986
9. ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, «*Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912 – 1923), αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής διοίκησης, σχέσεις με χριστιανούς γηγενείς και πρόσφυγες*», Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009
10. ΘΕΜΕΛΗΣ Δ., «*Μακεδονία-Θεσσαλονίκη: αφιέρωμα τεσσαρακονταετηρίδος-Μουσική ζωή και μουσική παιδεία στη Θεσσαλονίκη*», Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1980
11. ΔΕΛΙΑΛΗΣ Π. Ν., «*Εφημερίδες (εκδοθείσαι εν Κοζάνη)*», Κοζάνη 1959
12. ΗΛΙΑΔΟΥ – ΤΑΧΟΥ ΣΟΦΙΑ, «*Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840 – 1914)*», Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2001
13. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ., «*Αι συντεχνίαι της Κοζάνης επί τουρκοκρατίας*», Θεσσαλονίκη 1958
14. ΚΟΡΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, «*Κοζανίτικες διαδρομές*», Κοζάνη 2008
15. ΛΙΟΥΦΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, «*Ιστορία της Κοζάνης*», Αθήνα 1924
16. ΛΟΥΒΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ – ΞΙΦΑΡΑΣ ΧΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, «*Νεότερη και σύγχρονη ιστορία Γ’ Γυμνασίου*», Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα

17. ΜΕΛΑ ΝΑΤΑΛΙΑ, *“Ο Παύλος Μελάς”*, Αλεξάνδρεια, 1926
18. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, *«Η πέτρινη πόλη»*, Εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα 1995
19. ΜΟΔΗΣ Γ. Χ., *«Μακεδονικός αγών και Μακεδόνες αρχηγοί»*, Εταιρία μακεδονικών σπουδών, Θεσσαλονίκη 2007»
20. ΜΟΤΣΕΝΙΓΟΣ ΣΠΥΡΟΣ, *«Νεοελληνική Μουσική»*, Αθήνα 1958
21. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ ΒΕΡΑ, *«Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία (15ος – 16ος αι.)»*, Εκδόσεις Πορεία», 1990
22. ΜΠΟΥΝΟΒΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *«Εκπαίδευση και κοινωνία. Ο κοινωνικός ρόλος του σχολείου στην Κοζάνη, 1880 – 1940»*, Ινστιτούτο βιβλίου και ανάγνωσης», Κοζάνη 2000
23. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΟΣ, *«Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας»*, Εταιρία μακεδονικών σπουδών Θεσσαλονίκη 1970
24. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, *«Η γιαγιά μου η Ρούσα»*, Εκδόσεις της Εστίας, Αθήνα 1995
25. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΙΧΑΛΗΣ, *«Μία Βορειοελληνική Πόλη στην Τουρκοκρατία – Ιστορία της Κοζάνης (1400-1912)»*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» Αθήνα 1998
26. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ Χ., *«Οι κανονισμοί των ορθόδοξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς»*, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1984
27. ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, *«Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923 – 1930)»*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1994
28. ΡΩΜΑΝΟΥ ΚΑΙΤΗ, *«Έντεχνη ελληνική μουσική στους νεότερους χρόνους»*, Κουλτούρα, Αθήνα 2006
29. ΣΠΑΝΟΥ ΜΑΡΙΑ, *«Η φιλαρμονική του δήμου Βόλου»*, Βόλος 2003.
30. ΤΑΒΟΥΛΤΣΙΔΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *«Δημόσια μέση εμπορική σχολή Κοζάνης»*, Κοζάνη 1993
31. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΛΑΖΑΡΟΣ ΑΘ., *«Ο Μακεδονικός Αγώνας στους Καζάδες Κοζάνης & Σερβίων»* Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών νομού Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1984

Άρθρα

1. CVETKOVA BISTRA A., *«Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 16ου ως τα μέσα του 18ου αι»*. στο ΑΣΔΡΑΧΑΣ ΣΠΥΡΟΣ *«Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών»*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979
2. STOIANOVIC T. *«Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορο»* στο ΑΣΔΡΑΧΑΣ Σ. *«Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών»*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1979 σελ. 287 – 346
3. ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ ΓΙΑΝΝΗΣ, *«Η επαρχία Κοζάνης μέσα από τον εκλογικό κατάλογο του 1920»* στο Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης, τ. 21, 2009, σελ. 153 - 167
4. ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ Ι. Δ., *«Τα περιστατικά της οικονομικής εξελίξεως της Κοζάνης»* στο Δυτικομακεδονικά Γράμματα, τ. 7, Κοζάνη 1996, σελ 31 – 33
5. ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, *«Δοξάζης Παπαζήσης»*, στο Ελμειικά, τ.33, 1994, σελ. 68 – 70
6. ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ ΣΤΡΑΤΟΣ, *«Η μουσική παράδοση της Κοζάνης στη διαδρομή ενός αιώνα (1902-2002)»* στο Ελμειικά, τ. 48, 2002, σελ 10 – 38
7. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΚΗΣ, *«Η Κοζάνη του μεσοπολέμου μέσα από τον τοπικό τύπο της εποχής»* στο Δυτικομακεδονικά Γράμματα, τ. 7, Κοζάνη 1996, σελ 136 – 140
8. ΚΑΡΑΚΟΥΛΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, *«Αφιέρωμα στον Κώστα Λιόντα»*, στο Ελμειικά, τ. 14 -15 , σελ 122 – 126
9. ΚΟΨΑΧΕΙΛΗΣ ΣΤΕΛΙΟΣ, *«Οι οργανοπαίχτες στην Κοζάνη και τα χωριά της και οι τοπική μουσική»* άρθρο στο Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών νομού Κοζάνης, Κοζάνη 1991, σελ. 154 – 163
10. ΛΙΟΥΦΗΣ ΝΙΚΟΣ, *«Στη μνήμη ενός φίλου»* στο Ελμειικά, τ. 14 – 15, 1985, σελ. 139 – 143.
11. ΣΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, *«Νύξεις για τη μουσική κίνηση στην Κοζάνη στα χρόνια της γενιάς του Γιάννη Δόδουρα»* στο Ελμειικά τ. 14 -15, 1985, σελ 187 – 211.
12. ΣΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *«Ο χορός στις γιορτές και στα πανηγύρια του νομού Κοζάνης»* στο Σύνδεσμος γραμμάτων και τεχνών νομού Κοζάνης, 1991, σελ. 223 – 244

13. ΣΙΑΜΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, «Ο περιοδικός τύπος στο δυτικομακεδονικό χώρο» στο Ελμειακά τ.2, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 91 – 110
14. ΣΤΡΑΤΟΣ ΗΛΙΑΔΕΛΗΣ, «Νίκος Λιούφης» στο Ελμειακά, τ.41 1998, σελ. 175 – 185
15. ΤΣΟΥΜΗΣ ΠΑΥΛΟΣ «Ο σολίστ βιολιού Νίκος Πάϊκου Δελιαλής», στο Ελμειακά, τ. 52 2004, σελ. 63 – 72.
16. ΧΑΤΖΗΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΝΩΛΗΣ, «Τα χάλκινα πνευστά στις λαϊκές κομπανίες της Δυτικής Μακεδονίας» στο Σύνδεσμος Γραμμάτων και Τεχνών Κοζάνης, Κοζάνη 2000, σελ. 371 – 376
17. ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ ΤΑΣΟΣ, «Αφιέρωμαν στο Γιάννη Δόδουρα» στο Ελμειακά, τ. 14-15, 1985, σελ. 161 - 182

Άρθρα σε Εφημερίδες

Α. *Ηχώ της Μακεδονίας*

1. ΚΑΛΧΑΣ : «Περί θεάτρου», αρ.φ. 58 / 21 – 9 – 1914
2. «Χοροεσπερίδα παρά τω κ. Παπακωνσταντίνου», αρ.φ. 38 / 4 – 1 – 1915
3. «Χοροεσπερίδα παρά τω κ. Αντωνιάδη», αρ.φ. 41 / 14 – 1 – 1915
4. «Καλλιτεχνική μουσική εσπερίς», αρ.φ. 56 / 4 – 3 – 1915
5. GILBERT J. : «Ειδοποιήσεις», αρ.φ. 200 / 31- 7 – 1916
6. «Η σημερινή συναυλία υπέρ του Αναγνωστηρίου Κοζάνης», αρ.φ. 202 / 7 – 8 – 1916
7. ΕΡΓΑ ΚΑΙ ΗΜΕΡΑΙ, αρ.φ. 213 / 7 – 6 – 1917
8. «Η τελετή του Ανώτερου παρθεναγωγείου», αρ.φ. 285 / 14 – 6 – 1917
9. «Ανασύστασις Πανδώρας», αρ.φ. 611 / 23 – 12 – 1923
10. ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ, αρ.φ. 615 / 28 – 1 – 1924
11. «Η πρώτη συναυλία της Πανδώρας», αρ.φ. 615 / 28 – 1 – 1924
12. «Μουσική συναυλία», αρ.φ. 645 / 9 – 12 – 1924
13. «Χοροί», αρ.φ 658 / 28 – 2 – 1925
14. ΕΠΙΚΑΙΡΑ, «Χορωδία», αρ.φ. 665 / 5 – 5 – 1925
15. ΚΑΝΔΥΛΗΣ Μ.Γ, «Η Πανδώρα», αρ.φ. 717 / 18 – 7 – 1926

16. «Καθηγητής της μουσικής» αρ.φ. 736 / 28 – 11 – 1926
17. «Ωρίων και επαρχία», αρ.φ. 736 / 28 – 11 – 1926
18. «Η νέα βαβυλών», αρ.φ. 821 / 1 – 7 – 1928
19. «Οι αρχαιρεσίες της Πανδώρας», αρ.φ. 1001 / 30 – 1 – 1932

Β. Μακεδονικόν Βήμα

1. «Σκίτσα από τον χορόν της Πανδώρας», αρ.φ. 130 / 6 – 11 – 1930
2. «Ωδείον Αθηναϊκής Μαντολινάτας», αρ.φ. 202 / 22 – 11 – 1931
3. «Η χθεσινή συναυλία» αρ.φ. 217 / 31 – 1 – 1932
4. «Η συναυλία της παρελθούσης Κυριακής», αρ.φ. 228 / 17 – 4 – 1932
5. «Μαντολινάτα Κοζάνης», αρ.φ. 229 / 24 – 4 – 1932
6. ΕΝΑΣ ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ, «Μουσικά σημειώματα», αρ.φ. 264 / 11 – 12 – 1932
7. «Ρεσιτάλ του κ. Βαχτσαβάνου», αρ.φ. 287 21 – 5 – 1933
8. «Η χορωδία του Αγ. Νικολάου», αρ.φ. 464 / 6 – 12 – 1936
9. «Το νέον Δ. Συμβούλιον της Πανδώρας», αρ.φ. 486 / 9 – 5 – 1937
10. «Η εορτή της Πανδώρας», αρ.φ. 501 / 22 – 8 – 1937
11. «Η Τζαζ ορχήστρα». αρ.φ. 510 / 24 – 10 – 1937
12. ΤΑΣΟΣ ΤΣΙΚΑΡΗΣ, «Το ρεσιτάλ του κ. Ν. Δελιαλή και της Νίτσα Αργυρίου», αρ.φ. 634 / 18 – 2 – 1940

Γ. Βόρειος Ελλάς

1. «Η Β' συναυλία του διδασκαλείου αρρένων», αρ.φ. 57 / 17 – 6 – 1928
2. «Ανασύστασις της Πανδώρας», αρ.φ. 63 / 29 – 7 – 1928
3. «Αι χοροεσπερίδες», αρ.φ. 63 / 29 – 7 – 1928
4. «Η σημερινή μουσική συναυλία», αρ.φ. 69 / 9 – 9 – 1928
5. «Η συναυλία της Πανδώρας», αρ.φ. 70 / 16 – 9 – 1928
6. : «Η Πανδώρα», αρ.φ. 179 / 19 -10 -1930
7. «Χοροεσπερίς του ολυμπιακού Κοζάνης», αρ.φ. 186 / 7 – 12 – 1930
8. «Ίδρυσις Μαντολινάτας», αρ.φ. 187 / 14 – 12 – 1930
9. «Η Πανδώρα δια τους πτωχούς», αρ.φ. 189 / 28 – 12 – 1930
10. «Χοροεσπερίς της Φιλοπτώχου Αδερφότητος», αρ.φ. 190 / 4 – 1 – 1931
11. ΕΜΠΟΡΟΣ, «Δια την Πανδώρα», αρ.φ. 190 / 4 – 1 – 1931

12. «Διάφοροι ειδήσεις», αρ.φ. 200 / 15 – 3 – 1931
13. «Ευχαριστήριο του Γυμνασίου Κοζάνης», αρ.φ. 206 26 – 4 – 1931
14. «Το Ωδείο Κοζάνης. Συνέλευσις παρελθούσης κυριακής», αρ.φ. 232 / 26 – 10 – 1931
15. «Ωδείο Κοζάνης – Ανακοίνωσις», αρ.φ. 234 / 8 – 11 – 1931
16. «Ο Χορός της Πανδώρας», αρ.φ. 234 / 8 – 11 – 1931
17. «Αθλητικός σύλλογος Μακεδονικός», 11-11-1931
18. «Συναυλία το προσεχές Σάββατο», αρ.φ. 245 / 24 – 1 – 1932
19. «Χοροεσπερίδες», αρ.φ. 252 / 13 – 3 – 1932
20. «Η Πανδώρα», αρ.φ. 275 / 21 – 8 – 1932
21. «Η διοίκησις της Πανδώρας», αρ.φ. 277 / 4 – 9 – 1932
22. «Η μουσική φρουράς», αρ.φ. 278 / 11 – 9 – 1932
23. ΔΟΞ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, «Σύλλογοι συναυλιών : Θωμαΐδης – Παπαϊωάννου – Κωτσόπουλος, ηγείται της μουσικής επανάστασεως», αρ.φ. 283 / 16 – 10 – 1932
24. Κ.Π, «Η συμφωνική ορχήστρα», αρ.φ. 284 / 23 – 10 – 1932
25. Δ.Π, «Μουσική κίνησις», αρ.φ. 298 / 29 – 1 – 1933
26. Μ.Π, «Η Α συναυλία», αρ.φ. 301 / 19 – 2 – 1933
27. Γ. ΣΑΜ, «Η χοροεσπερίς της Πανδώρας», αρ.φ. 302 / 26 – 2 – 1933
28. «Πανήγυρις Ζωοδόχου πηγής Καστανιάς Βεροίας», αρ.φ. 326 / 4 – 8 – 1933
29. «Τοπικά ειδήσεις», αρ.φ. 332 / 17 – 9 – 1933
30. ΘΕΑΤΗΣ, «Από το χορό της Πανδώρας», αρ.φ. 359 / 25 – 3 – 1934
31. «Λαϊκή Χορωδία Κοζάνης», αρ.φ. 408 / 21 – 4 – 1935
32. ΠΙΝΔΑΡΟΣ, «Από το ρεσιτάλ του Νίκου Δελιαλή», αρ.φ. 418 / 30 – 6 – 1935
33. ΠΗΓΑΣΟΣ, «Λιόντας – Δελιαλής», αρ.φ. 422 / 28 – 7 – 1935
34. Η.Λ, «Μοντερνισμοί της Πανδώρας», αρ.φ. 439 / 24 – 11 – 1935
35. «Η Πανδώρα», αρ.φ 445 / 7 – 1 – 1936
36. «Χοροεσπερίς», αρ.φ. 452 / 23 – 2 – 1936
37. «Πενιές από τη χοροεσπερίδα του συλλόγου Κοζανιτών Ν. Υόρκης», αρ.φ 453 / 1 – 3 – 1936
38. ΝΑΟΥΜ ΚΑΠΙΤΖΟΓΛΟΥ, «Η συναυλία του Σαββάτου του Χ. Δέλλα», αρ.φ 455 / 15 – 3 – 1936
39. «Το ρεσιτάλ του κ. Σώτ, Κασάρα», αρ.φ. 461 / 25 – 4 – 1936
40. «Συναυλία», αρ.φ. 466 / 31 – 5 – 1936

41. «Το σωματεῖον Πανδώρα», αρ.φ. 472 / 12 – 7 – 1936
42. «Γνωστοποιήσεις», αρ.φ. 486 / 18 – 10 – 1936
43. ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ, «Γύρω από το μουσικό σωματείο Πανδώρα Κοζάνης», αρ.φ 494/
13 – 12 – 1936
44. «Οι Κοζάνιται εν Η.Π. Αμερικής», αρ.φ. 503 / 14 – 2 – 1937
45. Ν. ΔΕΛΙΑΛΗΣ, «Το πέραςμα ενός κιθαριστού αρίστου», αρ.φ. 525 / 18
– 7 – 1937
46. «Το ρεσιτάλ του Λιόντα», αρ.φ. 535 / 3 – 10 – 1937
47. «Ρεσιτάλ κιθάρας του κ. Α. Μακρίδου» αρ.φ 541 / 7 – 11 – 1937
48. «Διελύθει η Πανδώρα», αρ.φ 563 / 10 – 4 – 1938
49. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, « Το Ωδείο, η Πανδώρα, η σημερινή συναυλία», αρ.φ 574 / 26
– 6 – 1938
50. «Μια ωραία εορτή των Ελληναμερικάνων μας», αρ.φ. 582 / 21 – 8 – 1938
51. «Μια ώρα στο Ωδείο Κοζάνης», αρ.φ. 597 / 4 – 12 – 1938
52. «Ο Χορός της Πανδώρας», αρ.φ. 602 / 8 – 1 – 1939